

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Bunyoro ile Buganda Arasında: İngiliz Sömürgeciliği ve
Uganda'da Siyasi Dönüşüm (1872-1964)**

Yüksek Lisans Tezi

Mert Can Köroğlu

Mayıs 2025

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Bunyoro ile Buganda Arasında: İngiliz Sömürgeciliği ve
Uganda'da Siyasi Dönüşüm (1872-1964)**

Yüksek Lisans Tezi

Mert Can Köroğlu

Danışman

Prof. Dr. Muhammed Talha Çiçek

Mayıs 2025

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Mert Can Köroğlu tarafından hazırlanan “Bunyoro ile Buganda Arasında: İngiliz Sömürgeciliği ve Uganda'da Siyasi Dönüşüm (1872-1964)” başlıklı bu Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Muhammed Talha Çiçek
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Hilal Görgün
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bilal Ali Kotil
Marmara Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 07/ 05 / 2025

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığında yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun 17. edisyonundaki kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Muhammed Talha Çiçek

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Mert Can Köroğlu

ÖZET

Bunyoro ile Buganda Arasında: İngiliz Sömürgeciliği ve Uganda'da Siyasi Dönüşüm (1872-1964)

Köroğlu, Mert Can

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Muhammed Talha Çiçek

Mayıs 2025

Bu tez, günümüz Uganda sınırları içerisinde yer alan Bunyoro Krallığı'nın 19. yüzyılda, önce Mısır ardından İngiliz sömürge güçlerine karşı yürüttüğü mücadeleyi ve bu mücadelenin tarihsel sonuçlarını incelemektedir. Araştırma, 19. yüzyılda Nil Nehri'nin kaynağının keşif sürecinden itibaren, komşu ve rakip konumundaki Buganda Krallığı tarafından Bunyoro'ya atfedilen gerici devlet imajının, Mısır ve İngiliz sömürge girişimlerini nasıl şekillendirdiğini ve sömürge yönetiminin tesisinden sonraki süreçteki etkilerini analiz etmektedir. Tezin giriş kısmında tezin amacı ve konusu ele alınmaktadır. İkinci bölümde Bunyoro Krallığı'nın sömürge öncesi tarihsel arka planını ele almaktadır. Üçüncü bölümde sömürgeci öncesi geç dönemde Bunyoro'nun yapısı ve Krallığın durumu incelenmektedir. Dördüncü bölümde Britanya ve Bunyoro arasındaki savaflara odaklanılmakta ve sömürgeye geçiş süreci incelenmektedir. Çalışmanın ilk eksenini Bunyoro ve Buganda krallıkları arasındaki ilişkinin emperyalizm ve sömürge yönetimi sürecinde geçirdiği dönüşüm oluşturmaktadır. Diğer yandan bu iki krallığın sömürge güçlerini kendi siyasi çıkarları doğrultusunda yönlendirme girişimlerini, sömürge güçlerinin krallıklar arasındaki çatışmaları kendi hedefleri doğrultusunda nasıl araçsallaştırdığını analiz etmektedir. 19. yüzyıla gelindiğinde, Bunyoro ve Buganda krallıkları arasındaki rekabet, Buganda'nın 18. yüzyıldan itibaren artan siyasi ve askeri gücü nedeniyle yoğunlaşmıştır. Bu dönemde iki krallık arasındaki gerilim, karşılıklı toprak baskınlarıyla kendini göstermekteydi. Nil Nehri'nin kaynaklarını keşfetmek amacıyla bölgeye gelen İngiliz kaşifler John Hanning Speke ve James Grant'in ilk olarak günümüz Orta ve Güney Uganda'sında konumlanan Buganda'ya ulaşmaları, söz konusu rekabete yeni bir boyut kazandırmıştır. Bölgenin en güçlü siyasi yapılanması olan Buganda'nın merkezi devlet sisteminden etkilenen bu kaşifler, Bunyoro aleyhine oluşturulan olumsuz söylemleri benimseyerek yaygınlaştırmışlardır. Speke ve Grant'in seyahat gözlemlerini kitaplaştırmaları, Bunyoro'nun İngiliz kamuoyundaki imajını

olumsuz yönde etkilemiştir. Bunyoro'ya önce keşif amacıyla, ardından Mısır Hidivliği'nin düzenlediği sefer kapsamında gelen Samuel Baker'ın Bunyoro hakkındaki değerlendirmeleri ise Speke ve Grant'inkinden daha eleştirel ve olumsuz bir nitelik taşımaktadır. Bunyoro Krallığı Kabalega liderliğinde yeni bir güç konsolidasyonu sürecine girerek bölgedeki İngiliz çıkarlarına tehdit oluşturmaya başlamıştır. Buna karşı Britanya, Bunyoro'ya karşı oluşturulmuş olumsuz algıyı da kullanarak sömürge yönetimi için Buganda'yı daha elverişli bir ortak olarak değerlendirip stratejik bir ittifak tesis etmiştir. Bunyoro'nun 1899 yılında sömürgeci güçlere karşı yenilgisi sonrasında, 1900 yılında Britanya ve Buganda arasında imzalanan Buganda Anlaşması ile Uganda Protektorası tesis edilmiştir. Bu anlaşma, Buganda'nın Protektora içerisindeki hegemonik konumunu pekiştirirken, Bunyoro'yu fethedilmiş bir krallık statüsüne indirgemıştır. Anlaşmanın en dikkat çekici sonuçlarından biri, Bunyoro'ya ait bazı bölgelerin Buganda kontrolüne devredilmesi olmuştur. “Kayıp Bölgeler” olarak adlandırılan bu toprak transferi meselesi, modern Uganda tarihinin en kritik ve dönüştürücü gelişmelerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kavramlar: Bunyoro Krallığı, İngiliz İmparatorluğu, Savaş, Sömürgecilik, 19. Yüzyıl

ABSTRACT

Between Bunyoro and Buganda: British Colonialism and Political Transformation in Uganda (1872-1964)

Köroğlu, Mert Can

Master's Thesis, Department of History

Supervisor: Prof. Dr. Muhammed Talha Çiçek

May 2025

This thesis examines the struggle of the Bunyoro Kingdom, located within the present-day borders of Uganda, against first Egyptian and then British colonial powers in the 19th century, and the historical consequences of this struggle. The research analyzes how the image of Bunyoro as a reactionary state, attributed by the neighboring and rival Buganda Kingdom since the discovery process of the source of the Nile River in the 19th century, shaped Egyptian and British colonial initiatives and their effects after the establishment of colonial rule. The introduction of the thesis deals with its purpose and subject. The second chapter examines the pre-colonial historical background of the Bunyoro Kingdom. The third chapter examines the structure of Bunyoro and the state of the Kingdom in the late pre-colonial period. The fourth chapter focuses on the wars between Britain and Bunyoro and examines the transition to colonialism. The first axis of the study consists of the transformation of the relationship between the Bunyoro and Buganda kingdoms during the process of imperialism and colonial administration. On the other hand, it analyzes these two kingdoms' attempts to direct colonial powers in line with their political interests, and how colonial powers instrumentalized the existing conflicts between the kingdoms for their own objectives. By the 19th century, the rivalry between the Bunyoro and Buganda kingdoms intensified due to Buganda's increasing political and military power since the 18th century. During this period, the tension between the two kingdoms manifested itself in mutual territorial raids. The arrival of British explorers John Hanning Speke and James Grant, who came to the region to discover the sources of the Nile River and first reached Buganda, located in present-day Central and Southern Uganda, added a new dimension to this rivalry. These explorers, impressed by the centralized state system of Buganda, which was the most powerful political structure in the region, adopted and spread negative discourse against Bunyoro. Speke and Grant's publication of their travel observations negatively affected the image of Bunyoro in the British public opinion. Samuel Baker, who first came to Bunyoro for exploration purposes and then as part of an expedition organized by the Khedive of Egypt,

was more critical and negative than Speke and Grant's assessments of Bunyoro. Under the leadership of Kabalega, the Bunyoro Kingdom entered a new period of consolidation of power and began to pose a threat to British interests in the region. In response, Britain used the negative perception of Bunyoro to establish a strategic alliance with Buganda as a more favorable partner for colonial rule. After Bunyoro's defeat against colonial powers in 1899, the Uganda Protectorate was established with the Buganda Agreement signed between Britain and Buganda in 1900. While this agreement consolidated Buganda's hegemonic position within the Protectorate, it reduced Bunyoro to the status of a conquered kingdom. One of the most notable consequences of the agreement was the transfer of some regions belonging to Bunyoro to Buganda control. The issue of this land transfer, known as the 'Lost Counties,' is considered one of the most critical and transformative developments in modern Ugandan history.

Keywords: The Kingdom of Bunyoro, The British Empire, War, Colonialism, 19.th Century

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim ve bu tezin hazırlanma süreci, akademik disiplin ve sabır gerektiren zorlu ancak bir o kadar da öğretici bir yolculuk oldu. Bu süreçte bana destek olan tüm hocalarıma, meslektaşlarıma ve kurumlara en derin şükranlarımı sunarım. Öncelikle, danışmanım Prof. Dr. M. Talha Çiçek'e sonsuz minnettarlığımı belirtmek isterim. Kendisiyle aldığım derslerde ve birebir yaptığımız görüşmelerde edindiğim bilgiler, bu tezin teorik ve metodolojik temellerinin atılmasında belirleyici oldu. Değerli yönlendirmeleri, eleştirel bakış açısı ve sabırlı rehberliği olmasaydı, bu çalışmanın ortaya çıkması mümkün olmazdı. Tez jürimde yer alan Prof. Dr. Hilal Görgün ve Dr. Öğretim Üyesi Bilal Ali Kotil'e, çalışmamın her aşamasında sundukları titiz eleştiriler, yapıcı öneriler ve akademik katkılar için içtenlikle teşekkür ederim. Değerli geri bildirimleri, çalışmamın eksikliklerini gidermemde ve argümanlarımı güçlendirmemde kritik bir rol oynadı. Ayrıca, yoğun akademik programına rağmen fikirlerine başvurma fırsatı bulduğum ve her aşamada desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Alim Arlı'ya şükranlarımı sunarım. Kendisinin disiplinlerarası perspektifi, bu çalışmanın kapsamının genişlemesine önemli katkı sağlamıştır. Maddi ve manevi destekleriyle bu süreci kolaylaştıran Türk Tarih Kurumu Lisansüstü Burs Programı'na ve çalışanlarına müteşekkirim. Sağladıkları burs imkânı, araştırmalarımın kesintisiz sürdürülmesine ve kaynaklara erişimime büyük ölçüde katkıda bulundu.

Son olarak, bu zorlu akademik yolculukta her zaman yanımda olan, sabrını ve anlayışını hiçbir zaman eksik etmeyen aileme, arkadaşlarıma ve en zor zamanlarımda desteğini hissettiğim sevgili Zeynep'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

İçindekiler

ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
SÖZLÜKÇE	x
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	- 1 -
1.2. Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi.....	- 3 -
1.3. Literatür Değerlendirmesi.....	- 7 -
2. SÖMÜRGE ÖNCESİ BUNYORO	- 11 -
2.1. Krallığın Coğrafi Konumu.....	- 11 -
2.2. Sömürge Öncesi Tarih: Krallık Miti ve Hanedanlar.....	- 12 -
2.3. Bunyoro’da Etnik Yapı.....	- 18 -
2.4. Din ve Ritüeller	- 21 -
2.5. Ticari Faaliyetler.....	- 23 -
3. SÖMÜRGE ÖNCESİ GEÇ DÖNEM (1860-1890)	- 27 -
3.1. Politik ve Askeri Reform Siyaseti	- 27 -
3.2. Hatt-ı İstiva Eyaleti.....	- 31 -
3.2.1. Bunyoro’nun Sudanlı Tüccarlarla İlişkisi.....	- 31 -
3.2.2. Mısır’ın 19. Yüzyıl Doğu Afrika Siyaseti	- 32 -
3.3. Bunyoro’nun Genişleme Siyaseti ve Savaşlar	- 42 -
3.3.1 Bunyoro’nun Bölge Krallıklarıyla İlişkileri	- 46 -
4. BRİTANYA – BUNYORO SAVAŞLARI (1893-1899)	- 51 -
4.1. Lugard’ın Uganda’ya Gelişi ve Bunyoro’ya Karşı Savaş	- 52 -
4.2. Kabalega’nın Gerilla Savaşı (1893-1899)	- 58 -
4.3. Sömürge İdaresi’nin Kuruluşu ve Kayıp Bölgeler Sorunu.....	- 64 -
4.4. Sömürge İdaresi’nde Bunyoro, Buganda ve Nyangire Ayaklanması	- 73 -
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	- 82 -
6. KAYNAKÇA	- 86 -
Birincil Kaynaklar	- 86 -
İkincil Kaynaklar	- 88 -

SÖZLÜKÇE

Ankole	Güney-batı Uganda'da var olmuş eski bir krallık. Nkore şeklinde de geçmektedir
Baganda	Buganda halkını tanımlamak için kullanılan bir terim
Banyoro	Bunyoro halkını tanımlamak için kullanılan bir terim. Tekil hali Munyoro'dur
Bahuma	Bunyoro'da yaşayan göçebe çobanlara verilen isim
Bairu	Bunyoro'da yaşayan yerleşik hayata geçmiş, tarımla uğraşan çiftçilere verilen isim
Barusura	Bunyoro'da ordu ve asayiş biriminin ismidir. Abarusura şeklinde de geçmektedir
Buganda	Günümüzde orta-güney Uganda'da yer alan bir krallık
Bunyoro	Günümüzde kuzey Uganda'da yer alan bir krallık
Kabaka	Buganda'da krallara verilen unvan
Kubandwa	Ruh ele geçirme ritüellerine verilen isim
Luo	Batı Kenya ve Doğu Uganda'da yaşayan Nilotik bir halk
Mukama	Bunyoro'da krallara verilen unvan. Omukama şeklinde de geçmektedir
Palwo	Bunyoro'da Luo kökenli halka verilen isim
Runyoro	Banyoro'nun konuştuğu dil
Tooro	Günümüzde güney-batı Uganda'da yer alan bir krallık

1.GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Uganda, 1962'de bağımsızlığını kazanmasından bu yana, tıpkı bölgedeki diğer Afrika devletleri gibi, siyasi çalkantıların, darbelerin, iç savaşın ve uzun süreli diktatörlüklerin damga vurduğu bir siyasi tarihe sahiptir. Uganda'nın yakın tarihinin anlaşılabilmesi için sömürge ve sömürge öncesi dönemdeki gelişmelerin incelenmesi gerekmektedir. Elinizdeki çalışmanın ilk hedefi Uganda tarihinin en kritik safhalarından olan ve sonunda sömürgeleşmesine yol açan gelişmelere sahne olan 19. yüzyılın son otuz yılını tarihsel açıdan ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın konusu olan Bunyoro Krallığı, günümüz Uganda'sında yer alan ve göller bölgesindeki Bantu krallıklarından biridir. Krallığın bıraktığı miras siyasi açıdan etkisini yitirmiş olsa da günümüzde kültürel etkinliğini halen sürdürmektedir. Bu çalışmanın ikinci hedefi, Bunyoro Krallığı'nın sömürgeleştirilme sürecini, Mısır'ın bölgeyi başarısız gele geçirme girişiminden İngiliz sömürgeciliğindeki yıllarına uzanan tarihsel seyri ve bu sürecin yarattığı çok boyutlu etkileri tarihsel bir perspektifle ve çoklu tarihi kaynaklarla incelemeyi hedeflemektedir.

Bunyoro Krallığı'nın kendi dışındaki deniz aşırı dünyayla ilk teması, Victoria Dönemi'nde Nil Nehri'nin kaynağını keşfetmeyi amaçlayan İngiliz kaşiflerin bölgeye ulaşmasıyla gerçekleşmiştir. Özellikle Samuel Baker'ın, Bunyoro ve dönemin hükümdarı [Mukama'sı] Kamurasi hakkındaki gözlem ve değerlendirmeleri, krallığın müteakip dönemdeki siyasi kaderini önemli ölçüde şekillendirmiştir. Dönemin entelektüel çevrelerinde büyük ilgi gören bu keşif anlatıları, bölgeye sonraki süreçte intikal eden İngiliz askeri yetkililerinin Bunyoro'ya yönelik algı ve yaklaşımlarının oluşmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra, Bunyoro'nun bölgedeki en önemli tarihsel rakibi Buganda Krallığı da (günümüzde Uganda içinde yer alan ve tarihte de Bunyoro'dan kopan bir birlik) etkin olarak Bunyoro karşısı anlatıları geliştirmiş ve desteklemiştir. Ayrıca Buganda Krallığı'nın bölgeye gelen sömürgeci kuvvetlerle yakın ilişki kurması da Bunyoro Krallığı'nın sonraki tarihi seyrini olumsuz şekilde etkilemiştir. Sömürge yönetiminin tesisi ile, ülkenin Buganda'nın yanlış telaffuzundan kaynaklanan "Uganda" adını alması ve tarihsel açıdan Bunyoro'ya ait olan toprakların Buganda Krallığı'na ilhak edilmesi, bu sürecin temel sonuçları arasındadır.¹

¹ George W. Kanyeihamba, *Constitutional and Political History of Uganda from 1894 to the Present*, 2nd ed (Nairobi, Kenya: LawAfrica Pub, 2010), 1.

Bu çalışmanın üçüncü hedefi, Bunyoro bölgesine dair anlatıların yerel tarih üzerindeki etkilerini incelemeyi hedeflemektedir. Mukama (hükümdar) Kabalega döneminde hızlı bir merkezileşme ve güçlenme süreci yaşayan Bunyoro'nun, günümüz Uganda'sının en yoksul ve demografik açıdan en seyrek nüfuslu bölgelerinden biri haline gelişi, sömürge savaşları ve post-kolonyal dönem politikaları çerçevesinde analiz edilecektir.

Tezin ikinci kısmında Bunyoro Krallığı'nın ve Büyük Göller Bölgesi'nin sömürge-öncesi dönemdeki siyasi yapılanması detaylı bir şekilde ve kronolojik bir yöntem izlenerek ele alacaktır. Bu bağlamda, bölgenin sosyo-politik dinamikleri, yönetim mekanizmaları ve komşu krallıklarla olan ilişkileri incelenecektir. Daha sonra Bunyoro'nun sömürge öncesi dönemdeki sosyal yapısı etnik, dini, ticari ve zirai özellikleri itibariyle ele alınacaktır. Bu kapsamda, toplumsal hiyerarşi, dini ritüeller, kültürel pratikler ve ekonomik organizasyon gibi temel unsurlar analiz edilecektir. Özellikle krallığın ekonomik altyapısı, ticaret ağları ve üretim ilişkileri üzerinde durulacaktır.

Araştırmanın üçüncü bölümü, Bunyoro tarihinde özel bir öneme sahip olan Kral Kabalega dönemindeki gelişmeleri incelemektedir. Bu dönemde gerçekleşen idari reformlar, merkezi otoritenin güçlendirilmesi ve devlet kurumlarını ordu çerçevesinde yeniden teşkilatlandırma çabaları incelenecektir. Ayrıca, Mısır'ın Hatt-ı İstiva (Ekvatorya) eyaleti projesi kapsamında bölgede yarattığı askeri ve siyasi gerilim, dönemin uluslararası konjonktürü ve Emin Paşa'nın çalışmaları çerçevesinde değerlendirilecektir.

Beşinci bölümde Bunyoro'nun İngiliz sömürge güçleri ve Buganda Krallığı ile olan mücadelesi ele alınacaktır. Bu çatışmanın hem askeri hem de ideolojik boyutları incelenecek, özellikle Bunyoro'nun Buganda karşısında geliştirdiği tarihsel anlatı ve kimlik inşası süreci, post-kolonyal tarih yazımı perspektifinden analiz edilecektir. Sömürge dönemi politikalarının Bunyoro üzerindeki uzun vadeli etkileri ve bunun günümüz Uganda'sındaki yansımaları da bu bölümün önemli tartışma konuları arasında yer alacaktır.

Çalışmanın sonuç kısmında Bunyoro tarihinin bu kritik evresine dair gelişmeler bütünsel olarak değerlendirilecek ve özellikle sömürge tarihine sahip ülkelerin sömürgeleştirilme ve sömürgeci çıkış süreçlerini ele almada farklı bilgi kaynaklarının birlikte kullanılmasının anlamı ve değeri üzerinde durulacaktır.

1.2. Araştırmanın Kaynakları ve Yöntemi

Bu araştırmanın yöntemi tarihsel bir inceleme niteliği taşımaktadır. Nitel araştırma yaklaşımını benimseyen çalışma tarihi yöntemin yanı sıra başka yöntemlere de başvurmuştur. Araştırmanın temel kaynaklarını konunun özgün yapısı gereği 19. yüzyıldan kalan ve konuyu dair anlatılara da temel teşkil eden çalışmalar oluşturmaktadır. Aşağıda ayrıntıları verilecek olan bu eserler,

- etnografik ve antropolojik çalışmalar,
- dönemin sosyo-kültürel yapısını yansıtan biyografik ve otobiyografik anlatılar,

Araştırmada bunların yanı sıra aşağıda belirtilen diğer temel kaynaklara da başvurulmuştur:

- sömürge dönemi bilimsel dergileri,
- hanedan tarihçilerinin Bunyoro tarihini yerel perspektifle ele aldığı, kraliyetin sözlü geleneğine dayanan eserler,
- İngiliz ulusal arşivlerinden elde edilen diplomatik yazışmalar, resmi raporlar ve idari belgeler de çalışmanın diğer kaynaklarını oluşturmuştur.

Bunyoro'nun isminin geçtiği muhtemel ilk tarihsel kayıt, kâşif John Hanning Speke'in Nil'in kaynağını keşif seyahatini anlattığı 1863 tarihli *Journal of the Discovery of the Source of the Nile* adlı eserinde yer almaktadır.² Speke, müteakip yılda yayımlanan *What Led to the Discovery of the Source of the Nile* adlı çalışmasında da Bunyoro ve dönemin hükümdarı Kamurasi hakkında önemli gözlemler sunmaktadır.³ Speke'nin çalışmalarına kaynaklık eden Nil gezisi ve metinleri alana dair birincil gözlem içeren ilk örnek olması bakımından zikredilmeye değerdir. Speke'in yardımcısı ve aynı zamanda keşif seyahatinin diğer aktörü James Grant'ın yazdıkları da aynı derecede bakmaya ve zikredilmeye değerdir. Grant'ın 1864 yılında kaleme aldığı *A Walk across Africa* isimli eseri Nil'in keşfi sürecinde coğrafi açıdan bölgeye dair notları ve yerliler hakkında verdikleri bilgiler sebebiyle oldukça önemlidir.⁴

² John Hanning Speke, *Journal of the Discovery of the Source of the Nile* (Edinburg and London: William Backwood and Sons, 1863), <https://archive.org/details/journalofdiscove00spek/>.

³ John Hanning Speke, *What Led to the Discovery of the Source of the Nile* (Edinburg and London: William Backwood and Sons, 1864), <https://hdl.loc.gov/loc.wdl/wdl.17589>.

⁴ James Augustus Grant, *A Walk Across Africa: J. A. Grant's Account of the Nile Expedition of 1860-1863*, ed. R. C. Bridges, Works issued by the Hakluyt Society, third series, sy 32 (New York, NY: Routledge, 2018).

Bölgeye giden bir başka kâşif olan Samuel Baker ise, 1866 yılında yayımlanan *The Albert Nyanza, Great Basin of the Nile, and Explorations of the Nile Sources* adlı eserinde Kamurasi dönemi Bunyorosuna ilişkin detaylı etnografik ve siyasi bilgiler vermektedir.⁵ Baker'ın bu gözlemleri, daha sonra Hıdiv İsmail'in emriyle Bunyoro'ya düzenlenecek seferde edildiği deneyimlerle daha da derinlik kazanacaktır. Hıdiv İsmail'in emriyle 1869 yılında düzenlediği seferle bölgeye tekrar giden ve bölgeyi Mısır topraklarına katan Baker, yaşadıklarını 1874 yılında kaleme aldığı *Ismailia: a narrative of the Expedition to Central Africa - 4 -ort he Suppression of the Slave Trade, organized by Ismail, Khedive of Egypt* adlı eserinde anlatmıştır.⁶

Baker ve daha sonra Charles Gordon sonrası Hatt-ı İstivâ eyaletine vali olarak atanan Emin Paşa'nın hatıratları ve mektupları Georg August Schweinfurth'ün editörlüğünde 1888 yılında *Emin-Pascha: eine Sammlung von Reisebriefen und Berichten Dr. Emin-Pascha's aus den ehemals ägyptischen Aequat* adıyla yayınlanmıştır.⁷ Bu eserde Emin Paşa'nın kendisinden önceki Batılı bakış açısına sahip yazarlardan farklı olarak ve kendisinin kişiliğinden de kaynaklandığı düşünülen daha empatik bir bakış açısı bulunur. Bu nedenle eser yerel halkla daha yakın ilişkilere dair gözlemler içermektedir. Kitap aynı sene içerisinde Robert W. Felkin tarafından *Emin Pasha in Central Africa: being a collection of his letters and journals* ismiyle Almancadan İngilizceye çevrilmiştir.⁸

Mısır'ın bölgeye gönderdiği bir başka isim de İtalyan asker Gaetano Casati'ydi. Casati 1879 yılında Casati görevi sırasında Bunyoro sarayında yaşamış ve saray içi çekişmeleri ilk gözden gözlemlemiştir. Bunun yanı sıra bu çatışmaların da bir parçası olmuştur. Casati yaşadıklarını 1891 yılında *Dieci anni in Equatoria e ritorno con Emin Pascia* adlı eserinde kaleme almıştır.⁹ Bu kitap aynı sene içerisinde Randolph Clay tarafından İtalyancadan İngilizceye *Ten years in Equatoria and the return with Emin Pasha* ismiyle çevrilmiştir.¹⁰

⁵ Samuel White Baker, *The Albert Nyanza, great basin of the Nile, and explorations of the Nile sources*, c. 2, 2 c. (London: Macmillan, 1866), <https://ia902905.us.archive.org/11/items/in.ernet.dli.2015.48488/2015.48488.The-Albert-Nyanza--Vol2.pdf>.

⁶ Samuel White Baker, *Ismailia: a narrative of the expedition to Central Africa for the suppression of the slave trade, organized by Ismail, Khedive of Egypt*, c. 2, 2 c. (London: Macmillan, 1879), <https://archive.org/details/ismailianarrativ00bake>.

⁷ George Schweinfurth, ed., *Emin-Pascha : eine Sammlung von Reisebriefen und Berichten Dr. Emin-Pascha's aus den ehemals ägyptischen Aequatorialprovinzen und deren Grenzländern ; mit Porträt, Lebensskizze und erklärendem Namenverzeichnis* (Leipzig: Friedrich Arnold Brockhaus, 1888).

⁸ George Schweinfurth, ed., *Emin Pasha in Central Africa : being a collection of his letters and journals*, çev. Robert W. Felkin (London & Liverpool: George Phillip & Son, 1888), <https://archive.org/details/eminpashaincentr00emin/>.

⁹ Gaetano Casati, *Dieci anni in Equatoria e ritorno con Emin Pascia* (Milano: Dumolard, 1891).

¹⁰ Gaetano Casati, *Ten Years in Equatoria and the Return with Emin Pasha Vol. 2 of 1*, çev. J. Randolph Clay, c. 1, 2 c. (London & New York: Frederick Warne, 1891).

Bunun yanı sıra bu eyalette görev alan Charles Chaillé-Long ve Linant de Bellefonds gibi batılı asker ve ajanların da yazdıkları yayımlanmıştır.¹¹

İngilizlerin 1890 yılı itibarıyla Göller Bölgesi'ni sömürgeleştirme girişimleri neticesinde, bölgede çok sayıda İngiliz askeri personel görev yapmıştır. Bu askerlerin kaleme aldıkları eserler, Bunyoro tarihi literatürü için kritik kaynak niteliği taşımaktadır. Çatışmaların doğrudan tarafı olan İngiliz askeri personelinin anlatıları, savaşın gelişim sürecini ve İngilizlerin Bunyoro ile özellikle Kabalega'ya yönelik algılarını ortaya koymaktadır. Bu askeri yazarlar arasında en dikkat çekici isim, 1889 yılında Imperial British East Africa Company bünyesinde Göller Bölgesi'ne atanan Frederick Lugard'dır. Lugard'ın 1893 tarihli otobiyografik eseri *The Rise of Our East African Empire: Early Efforts in Nyasaland and Uganda*, İngiliz-Bunyoro ilişkilerinin dinamiklerini ve bölgedeki askeri çatışmaların mahiyetini ayrıntılı biçimde ele alması bakımından temel bir kaynak teşkil etmektedir.¹² Lugard'ın yanı sıra, bölgede üst düzey idari ve askeri pozisyonlarda görev yapan Gerald Portal, James Macdonald ve Arthur Thruston gibi İngiliz subay ve diplomatlarının eserleri de İngiliz-Bunyoro savaşının anlaşılması açısından birincil kaynak niteliği taşımaktadır. Portal'ın Uganda'daki İngiliz Komiseri olarak hazırladığı raporlar, Macdonald'ın askeri istihbarat subayı sıfatıyla tuttuğu detaylı saha notları ve Thruston'ın İngiliz-Bunyoro savaşı deneyimlerini aktardığı yazıları, dönemin askeri ve siyasi gelişmelerini farklı perspektiflerden aydınlatmaktadır.¹³

Bunyoro'nun tarihi, sosyal ve kültürel yaşamına dair ilk sistematik ve metodolojik etnografya çalışmaları, sömürge döneminde bölgede faaliyet gösteren misyonierler tarafından, Bunyoro saray elitlerinin sözlü anlatılarına dayanılarak hazırlanmıştır. Bunyoro'nun geleneksel tarihine ilişkin ilk kapsamlı çalışma, Ruth Fisher tarafından 1911 yılında yayımlanan *Twilight Tales of the Black Baganda* adlı eserdir.¹⁴ Bu öncü çalışmayı, White Fathers Uganda Misyonu mensubu Papaz Julian Gorju'nun 1920 yılında Fransızca dilinde yayımladığı *Entre le Victoria*,

¹¹ C. Chaillé-Long, *Central Africa: Naked Truths of Naked People* (New York: Harper & Brothers, 1877), <https://books.google.com.tr/books?id=txPOzQEACAAJ>; L. De Bellefonds, "Itinéraire et notes 1875", *Bulletin trimestriel de la Société khédiviale de géographie du Caire*, sy 1 (1876): 1-104.

¹² Frederick John Lugard, *The Rise of Our East African Empire Early Efforts in Nyasaland and Uganda*, 2 c. (Edinburg and London: William Backwood and Sons, 1893).

¹³ Gerald Portal, *The British Mission to Uganda in 1893* (London: Edward Arnold, 1894), https://www.forgottenbooks.com/de/download/TheBritishMissiontoUgandain1893_10187456.pdf; J.R.L. Macdonald, *Soldiering and Surveying in British East Africa, 1891-1894* (London & New York: Edward Arnold, 1897), <https://books.google.com.tr/books?id=-o4SAAAAAYAAJ>; Arthur Blyford Thruston, *African Incidents : Personal Experiences in Egypt and Unyoro* (London: John Murray, 1900), <https://archive.org/details/africanincidents00thru>.

¹⁴ Ruth B. Fisher, *Twilight Tales of the Black Baganda* (London, Edinburgh & New York: Marshall Brothers, 1911), <https://ia904609.us.archive.org/23/items/twilighttalesofb00fishrich/twilighttalesofb00fishrich.pdf>.

*l'Albert et l'Edouard*¹⁵ ve Anglikan Misyoner John Roscoe'nun 1923 yılında literatüre kazandırdığı *The Bakitara or Banyoro* adlı eserler izlemiştir.¹⁶

Sömürge dönemi Bunyoro sosyal hayatına ilişkin en kapsamlı antropolojik çalışmalar John Beattie tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁷ Beattie, sömürge öncesi Bunyoro'ya yönelik analizlerinde büyük ölçüde Roscoe'nun çalışmalarına dayanmıştır. Beattie'nin kendi etnografik çalışmaları Bunyoro'da yaptığı alan çalışmalarına dayanırken, sömürgeci öncesi döneme dair yaptığı çalışmalar kendisinden önce yapılan etnografik eserlere dayalı yapısal-işlevselci meta-teorik antropoloji eserlerdir. Beattie'nin mit ve ritüelleri gerçekçi bir perspektifle yorumladığı antropolojik incelemeleri, sömürge dönemi Bunyoro'sundaki birçok sosyo-kültürel özelliğin doğrudan sömürge öncesi dönemden evrildiği sonucuna ulaşmasına yol açmıştır.

20. yüzyılda Bunyoro ve bölge krallıklarının tarih yazımına en önemli kurumsal katkıyı Uganda Society tarafından yılda iki kez yayımlanan bilimsel süreli yayın *Uganda Journal* sağlamıştır. 1934 yılında yayım hayatına başlayan dergi, günümüzde de akademik faaliyetini sürdürmektedir. Multidisipliner bir yaklaşım benimseyen dergi; tarih araştırmalarının yanı sıra, doğa bilimleri, kültürel çalışmalar ve antropoloji alanlarında da akademik katkılar sunmaktadır. Derginin ayırt edici özelliklerinden biri, 1926-1967 yılları arasında Bunyoro'yu yöneten Hükümdar Tito Winyi'nin, K.W. mahlasıyla Bunyoro kraliyet tarihi ve kraliyet mitolojisi üzerine akademik makaleler kaleme almış olmasıdır.¹⁸

¹⁵ Julien Gorju, *Entre le Victoria, l'Albert et l'Edouard. Ethnographie de la partie anglaise du Vicariat de l'Ouganda. Origines, histoire, religion, coutumes* (Rennes: Oberthur, 1920).

¹⁶ John Roscoe, *The Bakitara or Banyoro* (Cambridge: Cambridge University Press, 1923), <https://archive.org/details/bakitara00henr/page/n9/mode/2up>.

¹⁷ J. H. M. Beattie, "Bunyoro through the Looking Glass", *Public Administration and Development* 12, sy 2 (Nisan 1960): 85-94, <https://doi.org/10.1002/j.1099-162X.1960.tb00165.x>; J. H. M. Beattie, "Bunyoro: An African Feudality?", *The Journal of African History* 5, sy 1 (1964): 25-36; J. H. M. Beattie, "Consulting a Diviner in Bunyoro: A Text", *Ethnology* 5, sy 2 (Nisan 1966): 202, <https://doi.org/10.2307/3772766>; J. H. M. Beattie, "Democratization in Bunyoro: The Impact of Democratic Institutions and Values on a Traditional African Kingdom / LA DEMOCRATIE ET LES BUNYORO", *Civilisations* 11, sy 1 (1961): 8-20; J. H. M. Beattie, "Nyoro Kinship", *Africa* 27, sy 4 (Ekim 1957): 317-40, <https://doi.org/10.2307/1156215>; J. H. M. Beattie, "Nyoro Symbolism and Nyoro Ethnography: A Rejoinder", *Africa* 48, sy 3 (Temmuz 1978): 278-95, <https://doi.org/10.2307/1158469>; J. H. M. Beattie, "Rituals of Nyoro Kingship", *Africa* 29, sy 2 (Nisan 1959): 134-45, <https://doi.org/10.2307/1157516>; J. H. M. Beattie, "The Ghost Cult in Bunyoro", *Ethnology* 3, sy 2 (Nisan 1964): 127, <https://doi.org/10.2307/3772707>; J. H. M. Beattie, "The Kibanja System of Land Tenure in Bunyoro, Uganda", *Public Administration and Development* 6, sy 1 (Ocak 1954): 18-28, <https://doi.org/10.1002/j.1099-162X.1954.tb00039.x>; J. H. M. Beattie, *The Nyoro state* (Oxford: Clarendon Press, 1971); J. H. M. Beattie, "The Story of Mariya and Yozefu: A Case Study from Bunyoro, Uganda", *Africa* 34, sy 2 (Nisan 1964): 105-15, <https://doi.org/10.2307/1157901>; J. H. M. Beattie, *Understanding an African Kingdom: Bunyoro* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965).

¹⁸ K.W., "The kings of Bunyoro-Kitara/Abakama ba Bunyoro-Kitara, part I", *The Uganda Journal* 3, sy 2 (Ekim 1935): 149-60; K.W., "The Procedure in Accession to the Throne of a Nominated King in the Kingdom of Bunyoro-Kitara", *The Uganda Journal* 4, sy 4 (Mayıs 1937): 289-99.

Tito Winyi'nin yanı sıra, çeşitli hanedan tarihçileri de özellikle sömürge öncesi Bunyoro'nun tarihi ve kültürel yapısına ilişkin önemli eserler kaleme almıştır. Bu tarihçiler arasında öne çıkan isimlerden Petero Bikunya, 1902-1924 yılları arasında hükümdarlık yapan Andereya Duhaga'nın yakın danışmanı olmasının yanı sıra, 1919-1939 yılları arasında *katikiro* (başbakanlık) görevini yürütmüştür. Bikunya'nın 1927 yılında yayımlanan *Ky'Abakama ba Bunyoro* (Bunyoro Tarihi) adlı eseri, hanedan tarihçiliğinin Bunyoro tarih yazımına katkısı bakımından dönüm noktası niteliğindedir.¹⁹ Bunyoro hanedan tarihçileri arasında önemli bir diğer isim John Nyakatura'dır. Nyakatura, 1940-1952 yılları arasında ilçe şefliği, ardından 1953 yılındaki emekliliğine kadar Bunyoro baş yargıçlığı görevlerini yürütmüştür.²⁰ Nyakatura'nın sömürge öncesi Bunyoro'nun siyasi, kültürel ve ekonomik yapısını kapsamlı biçimde ele alan iki temel eseri bulunmaktadır: İngilizceye çevrilen *Anatomy of an African Kingdom: A History of Bunyoro-Kitara* ve *Aspects of Bunyoro Customs and Tradition*.²¹ Bu eserler, yerli bir yöneticinin perspektifinden Bunyoro'nun geleneksel kurumlarını ve tarihsel gelişimini analiz etmesi bakımından literatürde özgün bir konuma sahiptir.

1.3. Literatür Değerlendirmesi

Uganda'nın tarihsel gelişimi, İngiliz sömürge yönetimi ile Buganda ve Bunyoro krallıkları arasındaki asimetrik güç ilişkileriyle şekillenen karmaşık bir üçlü etkileşim sürecini yansıtmaktadır. İngiliz sömürge stratejisi, Buganda krallığına imtiyazlı bir konum tanıyarak, Bunyoro'nun siyasi etkisini sistematik bir biçimde marjinalleştiren işbirlikçi bir yönetim çerçevesi oluşturmuştur.²² Sömürge döneminde ortaya çıkan bu güç dağılımının akademik söylem üzerinde kalıcı etkileri olmuştur. Özellikle 20. yüzyıl akademik araştırmaları, tarihsel anlatının büyük ölçüde Buganda perspektifini ve deneyimlerini merkeze alan belirgin bir metodolojik yanlılık sergilemektedir.²³ Bu tarih yazımsal dengesizlik neticesinde, Bunyoro'nun

¹⁹ Petero Bikunya, *Ky'abakama ba Bunyoro* (London, Kampala: Sheldon Press, 1927).

²⁰ Renee Louise Tantara, "The Early History of Kitara in Western Uganda" (Unpublished PhD thesis, The University of Wisconsin, 1989), 4.

²¹ J.W. Nyakatura, *Anatomy of an African Kingdom: A History of Bunyoro-Kitara*, çev. Teopista Muganwa (New York: NOK Publishers, 1973); J.W. Nyakatura, *Aspects of Bunyoro customs and tradition*, çev. Zebiya Kwamya Rigby (Nairobi: East African Literature Bureau, 1970).

²² Roland Oliver, "The Traditional Histories of Buganda, Bunyoro, and Nkole", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 85, sy 1/2 (1955): 112, <https://doi.org/10.2307/2844185>.

²³ Özellikle konuya bir örnek olarak: D. A. Low ve R.C. Pratt, *Buganda and British Overrule, 1900-1955: Two Studies* (London, New York and Nairobi: Oxford University Press, 1960).

tarihsel önemi ve sosyo-politik yapısının karmaşıklığını ele alan kapsamlı çalışmaların sayısı sınırlı kalmıştır.²⁴

Erken dönem Batılı kaşiflerin ve sömürge yetkililerinin çalışmalarının güvenilirliği, araştırma konularına yönelik sergiledikleri bariz önyargılar nedeniyle önemli ölçüde sorgulanır niteliktedir. Bu yazarlar, Bunyoro'yu sistematik olarak, köle ticaretinin sonlandırılması ve Avrupa'nın bölgedeki ticari çıkarlarının korunması için yabancı kontrolü altına alınması gereken bir siyasi yapı olarak betimlemişlerdir. Bölgeyi ziyaret eden Batılı kaşifler ve sömürge ordusu mensupları, Bunyoro'yu arkaik bir feodal aristokrasi olarak karakterize etme eğiliminde olmuşlardır. 19. yüzyıl Batılı yazarların bölgedeki krallıkların aristokratik yapılarına yönelik aşırı vurguları, onların Bunyoro'daki toplumsal dinamikleri kavramalarını engellemiş ve dönemin sosyo-ekonomik ve siyasi dönüşümlerini doğru değerlendirmelerinin önüne geçmiştir.²⁵

Fisher ve Roscoe gibi sömürge döneminde Uganda Protektorası'nda görev yapan misyoner etnograflar, önceki yazarlara kıyasla daha objektif bir yaklaşım sergilemelerine rağmen, sömürge öncesi krallığa dair bilgileri ağırlıklı olarak Bunyoro aristokrasisinin sözlü geleneğinden elde etmişlerdir. Britanya'ya karşı yenilgiye uğrayan Bunyoro aristokrasisi, sömürge yönetimi altında yaşadığı parçalanma ve gerileme sürecine karşı, krallığın geçmişteki ihtişamını vurgulayarak meşruiyet ve saygınlığını yeniden tesis etmeye çalışmış ve Bunyoro'nun mevcut durumunun Britanya'nın krallıklarına yönelik müdahalesinin temel

²⁴ İngiliz tarihçi Sean Doyle'ın Bunyoro tarih yazımı konusunda önemi büyüktür. 19. yüzyıl Bunyoro çevre tarihinden, sömürge öncesi Bunyoro Kraliyet Miti'ne kadar geniş bir alanda çalışmaları vardır. Shane Doyle, "Bunyoro and the Demography of Slavery Debate: Fertility, Kinship and Assimilation", içinde *Slavery in the Great Lakes Region of East Africa*, ed. Henri Médard ve Shane Doyle, East African Studies (Oxford: James Currey, 2016), 231-51; Shane Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro: population & environment in western Uganda 1860-1955*, Eastern African studies (London : Oxford : Kampala : Athens, Ohio: The British Institute in Eastern Africa ; In association with James Currey ; Fountain Publishers ; Ohio University Press, 2006); Shane Doyle, "From Kitara to the Lost Counties: Genealogy, Land and Legitimacy in the Kingdom of Bunyoro, Western Uganda", *Social Identities* 12, sy 4 (Temmuz 2006): 457-70, <https://doi.org/10.1080/13504630600823684>; Shane Doyle, "Immigrants and Indigenes: The Lost Counties Dispute and the Evolution of Ethnic Identity in Colonial Buganda", *Journal of Eastern African Studies* 3, sy 2 (Temmuz 2009): 284-302, <https://doi.org/10.1080/17531050902972782>; Shane Doyle, "Population Decline and Delayed Recovery in Bunyoro, 1860-1960", *The Journal of African History* 41, sy 3 (2000): 429-58; Henri Médard ve Shane Doyle, ed., *Slavery in the Great Lakes Region of East Africa*, Eastern African Studies (Oxford: James Currey [u.a.], 2007); Shane Doyle, "The Cwezi-Kubandwa Debate: Gender, Hegemony and Pre-Colonial Religion in Bunyoro, Western Uganda", *Africa: Journal of the International African Institute* 77, sy 4 (2007): 559-81; Shane Doyle, "The Language of Flowers: Knowledge, Power and Ecology in Precolonial Bunyoro", *History in Africa* 3 (2003): 107-16.

²⁵ Bu gibi eserlere örnek olarak: Baker, *Ismailia; a narrative of the expedition to Central Africa for the suppression of the slave trade, organized by Ismail, Khedive of Egypt*; Casati, *Ten Years in Equatoria*, 1891; Gaetano Casati, *Ten Years in Equatoria and the Return with Emin Pasha Vol. 2 of 2*, çev. J. Randolph Clay, c. 2, 2 c. (London & New York: Frederick Warne, 1891); Lugard, *The Rise of Our East African Empire Early Efforts in Nyasaland and Uganda*; Schweinfurth, *Emin Pasha in Central Africa*; De Bellefonds, "Itinéraire et notes 1875"; Chaillé-Long, *Central Africa: Naked Truths of Naked People*.

nedeni olduğu söylemini inşa etmeye gayret etmiştir. Ancak bu yaklaşım, paradoksal bir şekilde, Bunyoro'nun süregelen bir gerileme içinde olduğu algısının da pekişmesine yol açmış olabilir.²⁶ Beattie'nin Banyoro hakkında meta-teorik antropoloji çalışmaları, Banyoro halkını ve Bunyoro'nun sosyo-kültürel hayatını anlayabilmek için en önemli kaynaklardır fakat Beattie'nin yapısal-işlevselci yaklaşımı bu çalışmaların tarih metinleri tarafından kullanılabilirliğini sınırlamaktadır.

Bunyoro tarih yazımına dair ihtilafli bir konu da Kitara Krallığı'nın gerçekliğini ve sınırların tespitidir. Modern Banyoro, Chrétien'in *The Great Lakes of Africa: Two Thousand Years of History* eserinde bahsettiği üzere Kitara Krallığı'nın devamı olduklarını iddia edip ve bu krallığın geçmişteki gücünü iddia edip günümüzdeki “Kayıp Bölgeler” sorununa dair toprak iddialarını meşrulaştırmaya çalışmışlardır.²⁷ Fakat yapılan arkeolojik çalışmaların gösterdiği üzere Kitara'nın homojen ve güçlü bir krallık yerine yer yer dağılmış, sınırları belli olmayan bir siyasi ve ekonomik bir örgütlenme olduğunu göstermiştir.²⁸ Richard Reid'in *A History of Modern Uganda* adlı eserinde, Kitara'nın 15. yüzyılda Batı Uganda'daki küçük siyasi yapıların daha büyük bir devlet oluşturmak üzere birleşmesiyle meydana geldiği belirtilmektedir. Arkeolojik bulgular, on binlerce kişilik bir nüfusa sahip olan Kitara'nın, geniş otlakları ve yüz binlerce büyükbaş hayvanı barındıran önemli bir pastoral merkez olduğunu ortaya koymaktadır.²⁹

Bunyoro üzerine yapılan akademik çalışmalar, genellikle bölgenin tarihsel süreçlerini ve Banyoro toplumunun çok katmanlı yapısını merkeze almıştır. Bu bağlamda Edward Steinhart'ın araştırması önemli bir örnek teşkil etmektedir. Steinhart, Bunyoro'nun karşılaştığı temel zorluğu, prenslerin krallığın çevresindeki özerklik taleplerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak yarattıkları merkez karşıtı eğilimler olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, Steinhart'ın Bunyoro'nun gerileme ve yeniden yükseliş sürecine ilişkin analizinin, geleneksel saray merkezli tarih anlatılarına aşırı bağlı kalması, çalışmanın metodolojik bir sınırlılığı olarak değerlendirilebilir.³⁰

²⁶ Roscoe, *The Bakitara or Banyoro* kitabını şu cümlelerle açmaktadır: “Günümüzde genel olarak Bunyoro olarak bilinen Kitara ülkesi, bir zamanlar Orta Afrika'nın göller bölgesindeki tüm otokratik krallıkların en büyüğü ve en güçlüsüydü.” Roscoe, *The Bakitara or Banyoro*, 1.

²⁷ Jean-Pierre Chrétien, *The Great Lakes of Africa: Two Thousand Years of History*, çev. Scott Straus (New York, NY: Zone Books, 2006), 102.

²⁸ Chrétien, 108.

²⁹ Richard J. Reid, *A history of modern Uganda* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 107-8.

³⁰ Edward I. Steinhart, *Conflict and Collaboration: The Kingdoms of Western Uganda, 1890-1907* (Princeton: Princeton University Press, 2019).

Bunyoro tarihi hakkında eserler veren bir başka tarihçi de Godfrey Uzoigwe'dir. Uzoigwe, sömürge öncesi Bunyoro siyasi ve ekonomik ve Uganda tarihine dair pek çok eser vermiştir. Özellikle eserlerinde sözlü tarih yöntemleriyle elde ettiği bulgularla, Bunyoro'nun süregelen bir gerileme içerisinde olduğu fikrine karşı, Bunyoro'nun dinamizmini ve yenilikçiliğini eserlerinde göstermeye çalışmıştır. Özellikle Kabalega ve yaptığı reformlar konusunda yaptığı incelikli çalışmalarla literatürdeki boşluğu doldurmuştur.³¹

³¹ Godfrey N. Uzoigwe, "Bunyoro-Kitara Revisited: A Reevaluation of the Decline and Diminishment of an African Kingdom", *Journal of Asian and African Studies* 48, sy 1 (Şubat 2013): 16-34, <https://doi.org/10.1177/0021909611432094>; Godfrey N. Uzoigwe, "Kabalega and the Making of a new Kitara", içinde *Leadership In 19th Century Africa: Essays From Tarikh*, ed. Obaro Ikime (London: Longman, 1974); Godfrey N. Uzoigwe, "Pre-Colonial Military Studies in Africa", *The Journal of Modern African Studies* 13, sy 3 (1975): 469-81; Godfrey N. Uzoigwe, "Precolonial Markets in Bunyoro-Kitara", *Comparative Studies in Society and History* 14, sy 4 (1972): 422-55; Godfrey N. Uzoigwe, *Revolution and revolt in Bunyoro-Kitara: two studies* (Kampala: Longman Uganda Ltd., 1970); Godfrey N. Uzoigwe, "Succession and Civil War in Bunyoro - Kitara", *The International Journal of African Historical Studies* 6, sy 1 (1973): 49, <https://doi.org/10.2307/216973>; Godfrey N. Uzoigwe, ed., *Uganda: The Dilemma of Nationhood*, Studies in East African Society and History (New York: NOK Publ. Intern, 1982).

2. SÖMÜRGE ÖNCESİ BUNYORO

2.1. Krallığın Coğrafi Konumu

Sömürge öncesi Bunyoro Krallığı'nın sınırlarının tespiti, yöntem açısından önemli zorluklar içermektedir. Krallığın sınırları, sömürge öncesi dönemden krallığın Britanya yönetimi altına girene kadar geçen süreçte sürekli değişim göstermiştir. Göller bölgesindeki krallıklar arasındaki askeri ve siyasi çatışmalar, sınır anlaşmazlıklarını derinleştirmiş ve bu uyuşmazlıkların etkileri sömürge sonrası döneme de yansımıştır. Bunun yanı sıra, Hükümdar Kabalega dönemine kadar merkezi bir idari yapıdan yoksun olan Bunyoro Krallığı'nın coğrafi yapısı heterojen bir görünüm arz etmekte, başkentten uzak bölgelerde yönetim dinamikleri farklılık göstermekteydi. Bu tarihsel ve yapısal faktörler ışığında, Bunyoro'nun sömürge öncesi coğrafi yapısını analiz ederken, krallığın en geniş sınırlarına ulaştığı dönemleri referans almak yöntemsel bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde Uganda'nın batı bölgesinde konumlanan Bunyoro, Albert Gölü ile Nil ve Kafu nehirlerinin çevrelediği coğrafi alanda yer almaktadır. Sömürge öncesi dönemde Bunyoro'nun sınırları, modern Uganda içerisindeki idari sınırlarından önemli ölçüde farklılık göstermekteydi. Bu dönemde krallığın yönettiği alan, günümüz Buganda Krallığı topraklarını, Tooro ve Busongora krallıklarını ve Albert Gölü'nün batı havzasını kapsayacak şekilde genişlemişti. Bunyoro'nun siyasi nüfuzu, doğuda Busoga Krallığı'na ve kuzeyde Nilotik topluluklara kadar uzanan geniş bir coğrafyada hissedilmekteydi. Krallığın hakimiyet alanı, ekolojik açıdan zengin su kaynaklarına, yüksek tarımsal verimliliğe sahip topraklara ve düzenli yağış rejimine sahip bir bölgeydi. Özellikle sistematik bakımı yapılan çayır alanları, kaliteli otlak sahalarına dönüştürülerek bölgenin hayvancılık faaliyetleri için elverişli bir ortam oluşturmasını sağlamıştır.³²

19. yüzyıl Batılı kaşiflerinin, Bunyoro'nun merkezi idari bölgelerini oluşturan Bugangaizi, Mwenge ve Buyaga gibi merkezi yerler yerine, krallığın nispeten tenha ve kurak kesimlerinde ikamet etmeleri neticesinde, sömürge öncesi literatürde Bunyoro'nun coğrafi yapısına ilişkin tasvirler sınırlı ve kısmen yanıltıcı bir nitelik taşımaktadır. Dönemin Batılı gözlemcileri, Bunyoro coğrafyasını genellikle “uzun otlar ve seyrek ormanların hâkim olduğu, aralarına çayırların, muz bahçelerinin ve tarım alanlarının dağıldığı park benzeri bir arazi” şeklinde karakterize etmişlerdir. Bununla birlikte, sömürgeci gözlemcilerin tasvir ettiği diğer

³² Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 16,17.

bölgelerde ise “aşırı derecede vahşi ve işlenmemiş arazilerin yerleşim birimlerini birbirinden ayırdığını” belirtilmiştir. Bunyoro’ya dair bu parçalı tanımlamalar, krallığın tüm coğrafi ve ekolojik çeşitliliğini yansıtmaktan uzak kalmıştır.³³

Bunyoro’nun coğrafyasını esas olarak daha yüksek ve ıslak bölgeler ile alçak ve kurak bölgeler şeklinde ayırabiliriz. Albert gölü ve çevresi Bunyoro’nun en alçak ve kurak bölgesidir, burada yıllık yağış miktarı 76 cm’in biraz üzerinde olup sadece yılın 92 günü yağmur almaktadır; bu nedenle bölge yarı kurak özellikler gösterir.³⁴ Bölgenin yarı kurak olması sebebiyle göl kıyısında yaşayan topluluklar balıkçılığa yönelmiştir. Balıkçılık bölge ekonomisinde hayati bir rol oynamıştır. Buna bir örnek olarak Albert gölü çevresindeki Tonya köyündeki balıkçıların tuttıkları balıkları kurutup Kongo’daki maden işçilerine satmaları gösterilebilir.³⁵

Yüksek ve yağış alan bölgeler ise büyük oranda krallığın orta kısmında yer almaktadır. Bu bölge Hoima şehrinden Masindi yakınlarını kapsar ve 1200 ve 1400 metre aralığında birçok zirveyi barındırır. Hoima yıllık 143 cm. yağış almaktadır, Masindi ise 128,5 cm yağış almaktadır. Bu koşullarda bitki örtüsü genel olarak yüksek otlar ve kısa ağaçlar olarak görülen savan bitki örtüsüdür. Daha yüksek kesimlerde ise daha seyrek çayırlar görülürken bazı vadilerdeyse ekvatorial yağmur ormanlarına benzeyen ormanlar görülür.³⁶

Nüfus genel olarak burada yoğunlaşmıştır. Tarım krallığın büyük çoğunlukla orta bölgesinde yapılmaktadır, toprak oldukça verimlidir ve ekilebilir arazi bolluğu vardır.³⁷ Krallığın doğusunda bulunun düzlükler ise orta düzeyde yağış alır ve alçak ve kuru bölgeyle yüksek bölge arasında bir geçiş bölgesi oluşturur.

2.2. Sömürge Öncesi Tarih: Krallık Miti ve Hanedanlar

Bunyoro'nun erken tarihini anlatan efsaneler, Tembuzi adı verilen gizemli bir hanedanlığın krallığı kurmasıyla başlamaktadır. Tembuzi kelimesinin "yeni bir yerde inşa edenler", yani sürekli yeni yerlerde inşa eden göçebeler anlamına geldiği düşünülüyor.³⁸ Bu

³³ Doyle, 17,18.

³⁴ S.J.K. Baker, “Bunyoro: A Regional Appreciation”, *Uganda Journal* 18, sy 2 (Eylül 1954): 104.

³⁵ Baker, 105.

³⁶ Baker, 104.

³⁷ Baker, 106.

³⁸ Beattie, *The Nyoro state*, 40.

hanedanlığı, efsanevi yeteneklere ve güçlere sahip oldukları söylenen Cwezi hanedanlığı takip etti. Günümüzde Uganda'nın güney-batı kısmında yer alan ve ilk Cwezi yerleşimi olduğu kabul edilen Bigo'nun hafriyat alanlarındaki arkeolojik keşifler Cwezi'nin varlığını kabaca 1350-1500 yıllarına dayandırırken, bu hanedan hakkındaki diğer pek çok şey gizemini korumaktadır.³⁹ Cweziler'in ardından gelen son hanedan ise Babitolar'dı. Nil'in kuzeyinden gelen Nilotik bir klan veya belki de bir klan grubu olan Babito, geleneklere göre barışçıl bir şekilde Cwezi'den iktidarı devraldı ve 1967'de krallığın sonuna kadar Bunyoro'nun kraliyet soyunu oluşturdu.⁴⁰

Bunyoro'nun sömürge öncesi tarihsel kayıtları öncelikle sözlü aktarım yoluyla titizlikle korunmuş kraliyet sarayı anlatılarından ortaya çıkmaktadır. Bu tarihi kayıtlar stratejik olarak birbirini takip eden üç yönetici hanedanı vurgulamaktadır: Tembuzi, Cwezi ve Biito. Biito hanedanı ilk Avrupalı etkileşimler sırasında hüküm süren hanedandır. Bunyoro'nun ve göller bölgesindeki krallıkların sömürge öncesi tarihleri söz konusu olduğunda, efsanevi "imparatorluk" Kitara'nın varlığı, bölgedeki krallıkların tarihsel anlatısını şekillendirmektedir. Kitara uygarlığının yorumlanışında önemli bir ikilem vardır. Bir tarafta Bunyoro'nun kraliyet tarihçilerinden biri olan John Nyakatura'nın öncelik ettiği, sınırları mevcut Bunyoro sınırlarının çok ötesine uzanan etkileyici bir krallığı tasvir eden kronikler buluyoruz.⁴¹ Saray tarihçileri, Kitara İmparatorluğu'nun ilahi kökenlerini ayrıntılı bir şekilde anlatarak, hanedanlık silsilesini Tembuzi ve Cwezi hanedanlarından başlatıp şu anda Bunyoro'da iktidarda olan Biito klanına kadar getirdiler.⁴² Modern tarihçiler ise bu iddialara daha kuşkuyla yaklaşmaktadır. Özellikle Christopher Wrigley ve Jean-Pierre Chretien gibi tarihçiler Bunyoro'nun azalan bölgesel gücünün ve komşu Buganda ile olan yoğun rekabetinin tarihsel revizyonizme yol açtığını öne sürmüşlerdir. Chretien'e göre, aynı zamanda şef olarak da görev yapan Nyakatura'nın İngiliz yöneticileri etkilemek ve kayıp bölgelerin tekrar Buganda'dan alınıp Bunyoro'ya iade edilmesi için Kitara imparatorluğu kullanılmıştır.⁴³ Wrigley, yerel tarihçilerin önemli bir tarihsel düzenleme yaptıklarını belirtir: Başlangıçta tanrı olarak tapınılan Kitara'nın kurucu hanedanı Cwezi'leri, güçlü bir krallığı yöneten gerçek hükümdarlara dönüştürmüşlerdir. Bu akıllıca

³⁹ Merrick Posnansky, "Kingship, archaeology and historical myth", *Uganda Journal* 30, sy 1 (1966): 5.

⁴⁰ Beattie, *The Nyoro state*, 25.

⁴¹ Nyakatura'ya göre Kitara İmparatorluğu'nun sınırları bugünkü Güney Sudan, Kenya, Kongo ve Tanzanya'ya kadar uzanıyordu. Nyakatura, *Anatomy of an African Kingdom*, 1.

⁴² Nyakatura, 1.

⁴³ Jean-Pierre Chrétien vd., *The Great Lakes of Africa: Two Thousand Years of History* (New York, NY: Zone Books, 2006), 105.

dönüşüm, eski imparatorluğun gücünü kaybetmesini açıklayan bir hikâye oluşturmuş ve dini efsaneleri siyasi tarihle başarıyla birleştirerek günümüzdeki durumlarını açıklamıştır.⁴⁴

Wrigley ve Chretien'in tarihsel analizlerindeki kusurlar, daha derin tarihsel kanıtlar incelendiğinde ortaya çıkar. Kitara'nın hanedan mirası anlatısı, sömürge dönemine ait bir icat olmaktan ziyade, sömürge öncesi siyasete dayanan köklere sahiptir. Mukama Duhaga'nın dönemini ele aldığımızda, kendisinin sadece pasif bir kaynak olmayıp, erken dönem Avrupalı araştırmacılarla birlikte tarihi belgeleri aktif olarak şekillendirdiği görülmektedir.⁴⁵ Cwezi krallığı kavramının sömürgeci etkinin yerleşmesinden çok önce var olduğuna dair tarihi kanıtlar Fisher'den önce de vardır. Misyoner Albert Lloyd konuyla alakalı 1906'da şunları yazmıştır "Ndahura bu nedenle büyük Bachwezi krallarının ilkiydi..."⁴⁶ Tarihsel kanıtlar, sömürge öncesi dönemde Kitara soyundan geldiğini iddia etmenin, otorite tesis etmek için güçlü bir araç olarak kullanıldığı sofistike bir siyasi satranç oyununu ortaya koymaktadır. Biito hanedanı liderliği, kendilerini efsanevi bir imparatorluğun meşru varisleri olarak konumlandırmak için çeşitli kültürel anlatıları stratejik biçimde bir araya getirmiştir.⁴⁷ Bu miras iddiasının siyasi değerini bölgeye ilk gelen kaşiflerin anılarında da görebiliyoruz. Samuel Baker'ın anlattığına göre "O zamandan beri Uganda ile Unyoro ya da Kamrasi'nin krallığına verdiği eski isimle Kitwara arasında sürekli savaş olmuştur..."⁴⁸ Bu siyasi değer, Kamurasi'nin kendisini kâşif Speke'e "Uganda ve Kidi de dahil olmak üzere tüm bu ülkelerin kralıyım..." şeklinde tanıttığı tarihi karşılaşmada özellikle belirgin hale gelmektedir.⁴⁹

Bu tartışmaların yanı sıra, Kitara'nın gerçekten var olup olmadığı da sorgulanmıştır. Özellikle 1950'ler ve 1960'lardaki bazı tarihçiler, Kitara'nın kurucu hanedanı Cwezi'lerin tarihsel figürlerden ziyade mitolojik varlıklar olduğunu savunmuştur.⁵⁰ 1970'ler ve 1980'lerde Berger ve Buchanan gibi bazı tarihçiler, Cwezi'lerin varlığını kabul etmiş fakat onları bir imparatorluktan ziyade küçük siyasi birimlerin liderleri olarak konumlandırmışlardır.⁵¹

⁴⁴ Chris Wrigley, *Kingship and State: The Buganda Dynasty* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 40.

⁴⁵ Bu araştırmacılar arasında özellikle misyonerler Fisher ve Roscoe önemli örnekler teşkil etmektedir. Fisher, *Twilight Tales of the Black Baganda*, V-VI; Roscoe, *The Bakitara or Banyoro*, 136.

⁴⁶ Albert B. Lloyd, *Uganda to Khartoum: Life and Adventure on the Upper Nile* (London and Glasgow: Collins' Clear-Type Press, 1910), 70, <https://archive.org/details/ugandatokhartoum00lloy>.

⁴⁷ Tantala, "The Early History of Kitara in Western Uganda", 25-26.

⁴⁸ Baker, *The Albert Nyanza*, 2:188.

⁴⁹ Speke, *Journal of the Discovery of the Source of the Nile*, 406.

⁵⁰ C. C. Wrigley, "Some thoughts on the Bacwezi", *Uganda Journal* 22, sy 1 (Mart 1958): 11-17.

⁵¹ Iris Berger, "Deities, Dynasties and Oral Tradition: The History and Legend of the Abacwezi", içinde *The African Past Speaks: Essays on Oral Tradition and History*, ed. Joseph C. Miller (Hamden, Conn.: Archon Books, 1980), 61; Carole A. Buchanan, "The Kitara Complex: the historical tradition of Western Uganda to the sixteenth century" (Unpublished PhD thesis, Indiana University, 1974), 29.

Cwezi'lerin varlığına dair bu bakış açısı daha sonra yazılan Unesco ve Cambridge'in Afrika tarihi kitaplarında da kendine yer bulmuştur. Unesco'nun Afrika Tarihi'nde Ogot, Kitara için "... on dördüncü yüzyılda gevşek yapılı/esnek yapılı devletlerini kurdular." demektedir.⁵² Cambridge'in Afrika Tarihi'nde ise Kitara şöyle tanımlanır: "...ekolojik açıdan uyumlu/tutarlı bir bölgede, bir dizi küçük aşiret reisliği üzerinde geçici, haraç toplayan bir üst hâkimiyet/egemenlik."⁵³ Arkeolojik kanıtlar da Kitara'nın 15. Yüzyıldaki sosyo-politik yapısının, konsolide bir monarşik yapıdan ziyade, politik ve ekonomik ilişkilerin belirsiz bir konfigürasyonu şeklinde ortaya çıktığını göstermektedir. Bu organizasyonel paradigma, önemli ekolojik ve demografik dönüşüm döneminde ortaya çıkmıştır.⁵⁴ Yönetimi ele geçiren Biito klanı, yerleşik dini kurumları stratejik biçimde sisteme dahil etmiş, özellikle Cwezi ritüel merkezlerinin ve bunların koruyucusu bekçilerin özerkliğini korumuştur.⁵⁵ Bu siyasi ve dini otoritelerin diplomatik birleşimi, önemli bir yönetim geçiş modelini ortaya koymuştur. Bu modelde yeni siyasi yapılar, var olan sosyal ve dini hiyerarşilerle uyum içinde çalışarak kendi otoritelerini koruyup meşrulaştırmışlardır. Bölgedeki monarşik yönetimin Biito hanedanından daha eski olduğu, hanedanın on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Luo dilinin konuşulduğu bölgelerden göç etmesinden önceki varlığı, dilbilimsel analizlerle kanıtlanabilir. Yönetici Biito elitinin Luo terminolojisini kullanmasına rağmen, idari terminolojide Luo kökenli yalnızca iki terim (*ekikali* ve *dyangi*) dışında Bantu kökenli terimlerin belirgin üstünlüğü, monarşik kurumların Bito öncesi varlığını kanıtlamaktadır. Bu dilbilimsel bulgu, ilk Biito hükümdarı ile muhtemelen Bantu dili konuşan yerli halk arasındaki iletişimi sağlayan bir tercümanın adını taşıyan kalıtsal bir pozisyona ilişkin tarihsel anlatılarla da desteklenmektedir.⁵⁶

Luo kökenli Biito hanedanlığı kuzeyden gelerek muhtemelen 16. Yüzyılda Bunyoro'nun yönetimini ele geçirmiştir.⁵⁷ Uzoigwe'ye göre etki alanları, özellikle kuzey Uganda'da, doğrudan sömürgeci bir işgal yerine karmaşık akrabalık ilişkileri ağı üzerinden genişledi. Bu genişleme, güney bölgelerinde savunmacı bir tepkiyi tetikleyerek Ankole, Buganda, Burundi, Ruanda ve diğer birkaç bağımsız devletin ortaya çıkmasına yol açtı ve Luo'nun güneye doğru daha fazla yayılmasını etkili bir şekilde engelledi. Zamanla yerli Bantu

⁵² Bethwell A Ogot, "The Great Lakes Region", içinde *Africa from the Twelfth to the Sixteenth Century*, ed. Djibril Tamsir Niane, General History of Africa / UNESCO, International Scientific Committee for the Drafting of a General History of Africa 4 (London: Heinemann [u.a.], 1984), 503.

⁵³ Roland Anthony Oliver, "The East African Interior", içinde *From c. 1050 to c. 1600*, ed. Roland Anthony Oliver, Reprinted, The Cambridge History of Africa 3 (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 634.

⁵⁴ Chrétien vd., *The Great Lakes of Africa*, 107-8.

⁵⁵ Tantala, "The Early History of Kitara in Western Uganda", 174.

⁵⁶ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 13.

⁵⁷ Doyle, 13; Uzoigwe, "Bunyoro-Kitara Revisited", 20.

halklarıyla karışan Biito hanedanı Bantulaşmıştır.⁵⁸ 18. Yüzyılda Bunyoro, Büyük Göller bölgesinde önemli ölçüde zayıflamış bir siyasi varlığa dönüşmüştü. Bunyoro'nun gerilemesinin en önemli tetikleyicileri, bölgede özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda kendini gösteren kuraklık ve kıtlık yer alıyordu. Kuzey bölgelerindeki tarım toplulukları ciddi bir bozulma yaşarken, çobanlıkla uğraşan gruplar dikkate değer bir direnç göstermiştir. Uzun süren kuraklık koşullarında su kaynaklarını güvence altına alma ve sığır nüfusunu yeniden inşa etme zorunluluğu, ekonomik etkinin önemli ölçüde yeniden dağılımını kolaylaştırmış, göçebe çobanlar öne çıkarken tarımsal yerleşimler belirgin bir düşüş yaşamıştır. Bu ekolojik krizler bölgesel güç dinamikleri önemli ölçüde değişmiştir.⁵⁹ Bunun yanı sıra Palwo halkının kitlesel göçü yaşandı. Kıtlık ve kuraklık dışında bu göçü tetikleyen en önemli unsur “Bantu” kral II. Olimi'nin agresif Palwo karşıtı politikalarıydı.⁶⁰ Ayrıca klan temelli kurumlardan gelen hükümet konsolidasyonu girişimlerine karşı tabandan gelen muhalefet ve aşırı toprak hırsından kaynaklanan başarısız askeri seferler olmuştur.⁶¹ Bu gerileme dönemi bir dizi yıkıcı askeri gerilemeyle kendini gösterdi; yükselen Buganda devleti, stratejik askeri seferler ve muhalif Bunyoro soylularıyla kurduğu fırsatçı ittifaklar yoluyla Bunyoro'nun topraklarının önemli bir bölümüne sistematik olarak el koydu. Bu gelişmelerle eş zamanlı olarak, Bunyoro'nun Buganda tehdidiyle meşgul olduğunu fark eden Nkore yönetimi, Kagera Nehri'nin güneyindeki topraklarda egemenlik hedeflerini stratejik olarak ilerletti.⁶² Azalan siyasi ve bölgesel etkinin bu yörüngesi, Bunyoro'nun yirminci yüzyıldaki yönetimini ve diplomatik ilişkilerini karakterize edecek karmaşık siyasi dinamikleri anlamak için temel bir tarihsel çerçeve görevi görmektedir. Bölgesel önemden bu tarihsel inişin derin etkisi, sonraki nesiller boyunca yankılanmaya devam edecek ve bölgenin siyasi manzarasını temelden şekillendirecektir.

Sömürge öncesi Bunyoro'yu çevreleyen tarih yazımı zorlukları, ağırlıklı olarak mevcut belgelere nüfuz eden romantikleştirilmiş anlatılardan kaynaklanmaktadır. 20. Yüzyıldaki tarihçiler ve antropologlar krallığı otoriter monarşi ve sistematik vergi toplama merceğiyle karakterize ederken, bu tür temsiller önemli bir inceleme gerektirmektedir.⁶³ Hiyerarşik yapılara ve kraliyet otoritesine ağırlıklı olarak odaklanılması, yerel özerkliğin, gayri resmi güç

⁵⁸ Uzoigwe, “Bunyoro-Kitara Revisited”, 20.

⁵⁹ Edward I. Steinhart, “From ‘Empire’ to State: The Emergence of the Kingdom of Bunyoro-Kitara: C. 1350-1890”, içinde *The Study of the State*, ed. H. J. M. Claessen ve Peter Skalník, New Babylon Studies in the Social Sciences 35 (The Hague ; New York: Mouton, 1981), 360.

⁶⁰ Steinhart, 360-61.

⁶¹ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 14.

⁶² Doyle, 13-14.

⁶³ Bu durumun belki de en önemli örneği John Beattie'nin Bunyoro üzerinde yaptığı etnografik çalışmalarıdır. Beattie, *The Nyoro state*.

ağlarının ve yerel siyasi müzakere biçimlerinin önemli yönlerini gözden kaçırmış olabilir. Ayrıca Bunyoro'nun siyasi sistemini tek tip bir yapı olarak sunma eğilimi, zaman içinde dinamik değişimler ve yönetim uygulamalarındaki bölgesel farklılıklar olasılığını hesaba katmamaktadır. Bunyoro'nun yerel özerkliğini Emin Paşa'nın hatıratlarında görebiliriz:

Unyoro'nun tamamı büyük bölgelere ayrılmıştır ve her birinin başına kral tarafından geçici olarak atanan bir makungo (bölge şefi) başkanlık eder; görevi hükümdara ödenmesi gereken sığır, mısır vb. katkı paylarını toplamak ve adaleti sağlamaktır; ancak ölüm cezasını ilan etme hakkına sahip değildir, bu sadece hükümdara aittir- her makungonun bir adamı öldürebildiği Uganda'da olduğu gibi değil. Makungo tarafından mahkûm edilenler tarafından sık sık krala temyiz başvurusunda bulunulur.⁶⁴

Bunyoro'nun yönetim sistemi katı bir hiyerarşik tekdüzelik sergilemek yerine, idari çerçeve özellikle alt kademelerinde dikkate değer bir esneklik göstermiştir. Mukama, şefleri atamada teoride özerkliğe sahip olsa da pragmatik düşünceler tipik olarak kıdemli şeflerin yetki alanlarına ilişkin tavsiyelerine saygı duyulmasına yol açtı. Bu durum üst ve alt kademeler arasında dikkate değer bir ikilem ortaya çıkmasına neden olmuştur, yüksek rütbeli pozisyonlar doğrudan atama yoluyla işlerken, alt idari roller sıklıkla klan temelli kalıtsal veraset ilkelerine bağlı kalmıştır.⁶⁵ Banyoroda soy hakimiyeti çok güçlüydü ve bu soyların başı olan *mukuru w'oruganda*'lar yerel yönetimde çok etkiliydiler. Toprak tahsisi, uyuşmazlıkların çözümü, evlilikleri onaylama hatta çeyizden pay alma gibi yetkileri vardı.⁶⁶ 19. yüzyılın ilk yarısında Bunyoro'nun bölgesel yönetimi, Biito klanının baskın kontrol uyguladığı kendine özgü bir soya dayalı yönetim modeli sergilemiştir. Özellikle kraliyet mezarlıklarından ve belgelenmiş klan bölgelerinden elde edilen arkeolojik kanıtlar, krallığın tarihsel çekirdeğinin, ağırlıklı olarak Biito idaresi altında olan birkaç önemli bölgeyi kapsadığını göstermektedir.⁶⁷ Otoriteleri birden fazla bölgeye yayılmış olsa da klan⁶⁸, özellikle hükümdarlar kendi soyundan gelenleri şef pozisyonlarına yerleştirmeye çalıştıklarında klan içi hiyerarşileri arasında çatışmalar yaşandı.⁶⁹ Bunun tek istisnası, Bacwezi hanedanından Ndahura'dan Kabalega'ya kadar Mubopi klanı tarafından yönetilen Nyakabimba bölgesi idi.⁷⁰

⁶⁴ Schweinfurth, *Emin Pasha in Central Africa*, 89.

⁶⁵ Schweinfurth, 89.

⁶⁶ Beattie, "Nyoro Kinship", 322.

⁶⁷ Bahsi geçen bölgeler Buyaga, Bugahya, Bugangaizi ve Mwenge'dir Nyakatura, *Aspects of Bunyoro customs and tradition*, 95-101; Tantala, "The Early History of Kitara in Western Uganda", X.

⁶⁸ Nyakatura, *Anatomy of an African Kingdom*, 95.

⁶⁹ Nyakatura, *Aspects of Bunyoro customs and tradition*, 92-93.

⁷⁰ Nyakatura, *Anatomy of an African Kingdom*, 127.

Sömürge öncesi Bunyoro'daki siyasi ideolojinin merkezinde hanedan sürekliliği vardır. Hükümdarların meşruiyetlerini önceki yöneticilere bağlayarak güçlendirmiştir.⁷¹ Kitara destanı, Tembuzi, Cwezi ve Bito dönemlerinden oluşan bir hanedanlar dizisinde ve resmi bir krallar listesinde işlenmiştir. Bu ardışıklık, krallığın istikrarını ve ilahi düzenin devamını simgelemektedir.⁷² Bunyoro siyasi bilincinde, otoritenin kavramsallaştırılması ikili dilsel yapılar aracılığıyla ortaya çıkar: *busobozi* (güç) ve *bulemi/bukama* (yönetim/mülkiyet). Bu idari güçlerin temel gerekliliğini ve potansiyel faydasını kabul etmelerine rağmen, Banyoro bunların zorlayıcı boyutlarını da kapsayan bir bakış açısına sahiptir. Bu diyalektik anlayış, Mukama'dan aile reisliğine kadar tüm hiyerarşik yapıya nüfuz eder; burada yönetici ile tebaa arasındaki ilişki her zaman hem saygı hem korku içerir (*kutinwa*).⁷³ *Mahano* kavramı da bu itaatle yakından ilişkilidir. Tantala'ya göre "*mahano*, bir şekilde sıra dışı olan olaylara ve durumlara bağlı olan özel bir tür etki gücünü ifade eder."⁷⁴ Bu kavram, siyasi otorite, manevi güçler veya sıra dışı ve endişe verici durumlar gibi birçok farklı durum ve nesneyle ilişkilendirilir ve tehlikeli bir potansiyel içermektedir. *Mahano* olan şeylerden, içerdikleri güç ne olursa olsun, korkulur ve saygı duyulur.⁷⁵ Tantala'nın aktardığına göre *mahano*'nun otorite figürleriyle ilişkisi açısından önemli bir ayırım bulunur: sıradan halk bu güce maruz kaldıklarında arınma sürecinden geçmek zorunda kalırken, belirli toplumsal aktörler (özellikle yöneticiler, kâhinler ve medyumlar) *mahano*'nun doğal taşıyıcıları olarak görülür.⁷⁶ Doğaüstü güce olan bu farklı ilişki, onların siyasi üstünlüklerini metafiziksel bir meşruiyet yoluyla etkili bir şekilde kurar ve güçlendirir. Görünüşte mutlak güçlerine rağmen, yöneticiler basitçe şartları dikte edemezlerdi; bunun yerine, tam otoriteyi sürdürüyor gibi görünürken çeşitli grupların rekabet eden çıkarlarını dikkatlice bir araya getirerek hassas bir denge kurmaları gerekiyordu. Başarıları kaba kuvvete değil, halklarının, özellikle de toplumun nüfuzlu üyelerinin kolektif sesine kulak verme becerilerine bağlıydı.⁷⁷

2.3. Bunyoro'da Etnik Yapı

⁷¹ Tantala, "The Early History of Kitara in Western Uganda", 189.

⁷² Tantala, 189.

⁷³ *Kutinwa* kelimesi aslında bir yöneticiye veya önemli bir kişiye duyulan saygıyı ifade eden *kitinisa* kelimesi, aynı fiilden (-tina) türemiştir ve "korkunçluk" olarak da çevrilebilir Beattie, *The Nyoro state*, 118.

⁷⁴ Tantala, "The Early History of Kitara in Western Uganda", 265.

⁷⁵ Beattie, *The Nyoro state*, 118.

⁷⁶ Tantala, "The Early History of Kitara in Western Uganda", 265.

⁷⁷ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 15.

Orta ve Doğu Afrika'nın demografik dönüşümünü karakterize eden Bantu göçleri, kronolojik olarak Miladi takvimin başlangıç dönemine tekabül etmektedir. Bölgenin son üç bin yıllık tarihsel süreci, arkeolojik metodoloji ile sistematik biçimde incelenebilmektedir. Yaklaşık MÖ 10000-3000 arasındaki nemli periyotta, göl seviyelerinin yüksek seyrettiği ve orman örtüsünün geniş alanlara yayıldığı tespit edilmiştir. MÖ 2000-1000 döneminde gözlemlenen kuraklaşma sürecinde, bataklık ve orman alanlarının daralmasına karşın otlak sahalarında genişleme kaydedilmiştir. Bu çevresel değişim hem doğal süreçlerin hem de insan faaliyetlerinin etkileşiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁸

Miladi takvimin başlangıcıyla birlikte arazi temizleme faaliyetleri, çobanlığın gelişimi ve demircilik gibi aktiviteler nedeniyle biyocoğrafik değişim ivme kazanmıştır. Milattan sonra 1000'li yıllarda bölge, günümüzdeki çevresel duruma evrilmeye başlamıştır. İlk yerleşim sürecinde bölgede yaşayan balıkçı topluluklar, iklimsel değişimlere adaptasyon göstererek karma tarım-hayvancılık ekonomik sisteme geçiş yapmışlardır.⁷⁹

Bunyoro halkı, Banyoro olarak adlandırılmakta⁸⁰ ve Doğu Afrika'daki Bantu dil ailesine mensup Runyoro dilini konuşan topluluklar arasında yer almaktadır. Banyoro halkının kökenine ilişkin tarihsel veriler sınırlıdır. 1860'lı yıllarda bölgeye gelen Batılı kaşiflerin gözlemlerine dayanan yaygın görüş, diğer Göller Bölgesi toplulukları gibi Banyoro'nun da iki farklı etnik unsurun kaynaşmasından oluştuğu yönündeydi: daha çok çobanlıkla uğraşan ve Bahuma diye adlandırılan pastoral kesim ve yerleşik hayatta tarım yapan ve Bairu olarak adlandırılan çiftçiler. Bununla birlikte, 20. yüzyılda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar, bu iki grup arasındaki fiziksel ve kültürel farklılıkların, sosyal seçim ve çevresel adaptasyon süreçlerinin bir sonucu olabileceğini ve her iki grubun da ortak bir etnik kökene sahip olma ihtimalini ortaya koymuştur.⁸¹

Göller Bölgesi'nin ilk yerleşim kronolojisi kesin olarak tespit edilememekle birlikte, bölgenin tarımsal faaliyetler ve avcı-toplayıcı yaşam biçimini benimseyen Bantu toplulukları tarafından iskân edildiği bilinmektedir. Arkeolojik ve sözlü gelenek, Bantu yayılmasının erken dönemlerinde Doğu Afrika'nın geniş bölgelerinde Buşman ve Pigme avcı-toplayıcılarının seyrek bir yerleşim düzeni oluşturduğunu göstermiştir. Bu süreçte demir üretim teknikleri

⁷⁸ Chrétien, *The Great Lakes of Africa*, 44.

⁷⁹ Chrétien, 44-45.

⁸⁰ Banyoro'nun tekil hali Munyoro'dur.

⁸¹ Beattie, *The Nyoro state*, 22-23.

bölgeye aşamalı olarak yayılmıştır. Kuzeydoğu Uganda'da MS 13. yüzyıla kadar avcı-toplayıcı grupların yaşadığı arkeolojik bulgularla desteklenmektedir.⁸²

Buradaki ve diğer bölgelerdeki yerleşik hayata geçmemiş grupların çiftçiler ve hayvancılıkla uğraşan topluluklar tarafından asimilasyonu uzun ve kademeli bir süreç olarak gerçekleşmiştir. Avcı-toplayıcılar günümüzde Uganda ve Kongo sınırındaki Ruvenzori Dağlarında ve Kongo-Ruanda sınırındaki ormanlarda yaşamlarını sürdürmektedir. Bu gruplar metal alet kullanmamakta olup, mevcut kanıtlar onların Bantu öncesi dönemden bu yana bu coğrafyada yaşadığını göstermektedir. Uzun süreli varlıklarına rağmen sömürge öncesi bölge krallıklarının saray ve klan geleneklerinin içinde yer almamışlardır.⁸³

Göller bölgesi, binlerce yıllık tarihsel süreç içerisinde çeşitli etnik grupların göç hareketlerine sahne olmuştur. Her yeni göç dalgası, yerli toplulukların hem fiziksel özelliklerinde hem de kültürel yapılarında dönüşümlere yol açmıştır. Bölgedeki demografik üstünlükleri ve kültürel dinamizmleri nedeniyle Bantu toplulukları, sosyo-politik yapılanmada baskın bir konuma ulaşmıştır. Bu hakimiyetin en belirgin göstergelerinden biri, hanedanlık öncesi dönemde geliştirdikleri, diğer göçmen gruplarınkine kıyasla daha hiyerarşik bir yapı sergileyen klan örgütlenmesidir. Bunun yanı sıra Bantu toplulukları, bölgenin ekonomik yapısına hayvancılığı entegre ederek karma tarım-hayvancılık sisteminin temellerini atmışlardır.⁸⁴

Bunyoro Krallığı'nın günümüzde hüküm süren hanedanı olan Babito Hanedanlığı'nın kökeni, Nilotik halklardan biri olan Luo'ya dayanmaktadır. Chrétien'e göre "Babito Hanedanlığı, Luo halkının güneye göçü sonucunda ortaya çıkmıştır ve bu, bölgedeki tek kanıtlanabilir dış işgaldir."⁸⁵ MS 1409-1436 yılları arasında Babitolar Sudan'dan Bunyoro'ya göç etmişler ve Bunyoro'nun kuzeyindeki Pawir bölgesine yerleşmişlerdir.⁸⁶ Bu grubun bölgeye yerleştiği sırada, Bacwezi Hanedanı kıtlık ve hastalıklar sebebiyle güçten düşmüştü, bu durum da Babitoların tahtı ele geçirmesine olanak sağladı.⁸⁷ Babito kralları, Luo kökenlerini korurken, Bantu kökenli kadınlarla evlenerek zamanla Bantu kültürüyle iç içe geçtiler.⁸⁸ Babitolar bir yandan Bantulaşırken, Palwo'da yaşayan prensler Luo kimliklerini

⁸² Buchanan, "The Kitara Complex: the historical tradition of Western Uganda to the sixteenth century", 45.

⁸³ Buchanan, 45-46.

⁸⁴ Buchanan, 69-70.

⁸⁵ Chrétien, *The Great Lakes of Africa*, 101.

⁸⁶ Ade. Adefuye, "Political History of the Palwo 1400-1911" (Unpublished PhD thesis, Ibadan, University of Ibadan, 1973), 119, <http://ir.library.ui.edu.ng/handle/123456789/4408>.

⁸⁷ Adefuye, 27,30.

⁸⁸ Ade. Adefuye, "Kabalega and the Palwo: A Conflict of Aspirations", *Journal of the Historical Society of Nigeria* 8, sy 1 (1975): 83.

korumuşlardır.⁸⁹ Babito kralları, çoğunlukla anneleri Bantu olan prensleri tahta geçirirken, Palwo prensleri bu duruma karşı çıkarak tahtın asıl sahibi olduklarını iddia etmişlerdir.⁹⁰ Bu durum, Bikaiju gibi bazı Palwo prenslerinin Bantu asıllı Babitolara karşı isyan etmesine neden olmuştur.⁹¹ Palwo prenslerinin isyanları, genellikle Luo kimliğinin ve taht üzerindeki hak iddialarının bir ifadesi olmuştur. Bu isyanların temelinde, Babito yöneticilerinin Bantu kültürüyle özdeşleşmesi ve Palwo geleneklerinden uzaklaşması yatmaktadır.⁹² Bu ikili yapı, önce isyanlara, ardından da Bunyoro Krallığı'nın toprak kaybına yol açmıştır. Günümüzde Runyoro dilinde çok az sayıda Luo kökenli kelime bulunmasına rağmen, kültürel etkileşimin izleri belirgindir.⁹³ Babito hanedanı, yerel Bantu topluluklarıyla kaynaşarak yeni bir sosyal yapı oluşturmuştur.

2.4. Din ve Ritüeller

Bunyoro'daki din, çeşitli tanrı türleri arasında etkileşim içeren karmaşık bir inanç sistemini sergiler. En önemli tanrı kategorisi, uzun zaman önce Kitara'da yaşadığına inanılan Cwezi halkının ruhları olan Bacwezi'dir. Bunlar arasında Ndahura, Wamara, Kyomya ve Kagoro gibi Cwezi hükümdarları bulunur. Bu tanrılar, refah, koruma ve rehberlik sağlamak gibi çeşitli görevlerle ilişkilendirilir ve *kubandwa* adı verilen ruhsal sahip olma ritüelleri yoluyla onlara tapılır.⁹⁴ Kraliyet entrikaları ve çevresel felaketler güçlü Cwezi hükümdarlarının çöküşüne neden oldu, ancak dünyevi soyları daha sonra Avrupalı kaşifleri karşılayacak olan hanedanlar aracılığıyla devam etti. Her bir Cwezi ruhunun kendine özgü doğaüstü yeteneklere sahip olduğu ve belirli aile soylarıyla özel bağlar kurduğu tepelerdeki kutsal mekânlar, ilahi miraslarının birer kanıtı niteliğindedir. Yerel yerleşimler ve kutsal mekânlar boyunca, *embandwa* olarak bilinen ruhani araçlar ölümlü ve ilahi âlemler arasındaki boşluğu dolduruyor, zorluk zamanlarında ilahi rehberliği yorumlayarak iletiyor ve *kubandwa* ritüelleri aracılığıyla ilahi iradenin tercümanları olarak hizmet ediyorlardı.⁹⁵

⁸⁹ Adefuye, "Political History of the Palwo 1400-1911", 107.

⁹⁰ Adefuye, 58.

⁹¹ Adefuye, 59.

⁹² Adefuye, 65.

⁹³ Chrétien, *The Great Lakes of Africa*, 102.

⁹⁴ Tantala, "The Early History of Kitara in Western Uganda", XVIII.

⁹⁵ Chrétien vd., *The Great Lakes of Africa*, 95-99.

Ruhanga, Bunyoro inanç sisteminde en tepede olan mitolojik figürdür⁹⁶ ve modern Runyoro dilinde “Tanrı” anlamına gelmektedir.⁹⁷ Bunyoro dışından gelenler ve Bacwezi ile yerel halk arasındaki birleşmelerden doğanlar olarak gruplandırılan on dokuz Bacwezi tanrısı vardı.⁹⁸ Her hanenin *omwesigo gw'eka* olarak adlandırılan, aileyi korumak, refahı teşvik etmek ve çocukların doğmasını sağlamakla görevli kendi ev ruhu vardı.⁹⁹ Bacwezi tanrıları panteonunda her bir tanrı, topluluğun yaşamsal ihtiyaçlarını kolektif olarak ele alan farklı alanlara hükmediyordu. Bazı ilahi varlıklar savaş ve hastalıklar üzerinde etkili olurken, diğerleri güçlerini bol hasat ve başarılı doğumlar sağlamaya kanalize ediyordu. Ruhani hiyerarşide Wamara gibi otoritesi hayat veren sulara kadar uzanan figürlerin yanı sıra ticari meseleleri tedavi edici yeteneklerle dengeleyen Kyomya da yer alıyordu. Bu göksel figürler arasında, embandwa medyumları arasındaki korkutucu ünü avcılık, savaş ve doğum bakımı gibi çeşitli güçleri olan Kagoro da dikkat çekiyordu. Bu arada Irungu, vahşi doğa ile medeniyet arasındaki hassas sınırdan durarak hem avcılara hem de çiftçilere hizmet ederken geleneksel şifacıları da güçlendiriyordu.¹⁰⁰

İlahi otorite ile monarşik güç arasındaki ilişki, hükümdarlar egemenliklerine yönelik potansiyel tehditler tespit ettiklerinde karmaşıklaşıyordu. Kraliyet otoritesine karşı algılanan meydan okumayı belki de en net olarak sömürge öncesi son kral Kabalega'nın babası Kamurasi'nin tahta çıktıktan sonra Buyaga'dan gelen, *Aba Busesega, aba Buyonga burokire, aba Busungu bwokya Ekitete* gibi isimleri olan ve yeryüzünde ilahi temsil iddiasında bulunan dini bir grubu şiddetle bastırmasında görebiliriz.¹⁰¹ Bir başka da örnek de 18. yüzyılda yaşanmıştır, III. Olimi Isaza'nın kutsal Wamara tapınağına bir saldırı başlatması verilebilir. Doyle'a göre bu saldırı genellikle dini ve kraliyet otoritesi arasındaki ideolojik çatışmanın kanıtı olarak yorumlansa da Wamara'nın aslında Biito klanının tanrısı olduğunu ve kraliyet kurbanları kabul ettiğini göstermekte, bu da saldırının daha ziyade belirli siyasi sadakatsizlik eylemlerine bir yanıt olduğunu düşündürmektedir.¹⁰²

⁹⁶ Roscoe, *The Bakitara or Banyoro*, 23.

⁹⁷ Beattie, *The Nyoro state*, 34.

⁹⁸ Nyakatura, *Aspects of Bunyoro customs and tradition*, 69.

⁹⁹ Beattie, “Consulting a Diviner in Bunyoro”, 203.

¹⁰⁰ Shane Doyle, “An Environmental History of the Kingdom of Bunyoro in Western Uganda, from c.1860 to 1940” (Unpublished PhD thesis, Cambridge, University of Cambridge, 1998), 53.

¹⁰¹ Nyakatura, *Anatomy of an African Kingdom*, 98.

¹⁰² Doyle, “The Cwezi-Kubandwa Debate: Gender, Hegemony and Pre-Colonial Religion in Bunyoro, Western Uganda”, 564.

2.5. Ticari Faaliyetler

Sömürge öncesi dönemde Bunyoro'da hâkim olan ekonomik yapı, temel geçim kaynaklarına dayalı bir sistem özelliği göstermekteydi. Banyoro halkı, ağırlıklı olarak kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik gıda ve diğer temel tüketim mallarının üretimini gerçekleştirmekteydi. Ekonominin temelini oluşturan tarımsal faaliyetlerde, iş gücünün optimal kullanımı ve en az riski esas alınmaktaydı. Tarımsal üretim sürecinde hem toplumsal hem de ailesel iş gücü organizasyonundan yararlanılmaktaydı. Bunyoro ekonomisinde tarımsal faaliyetlerin yanı sıra, büyükbaş hayvancılığı da kayda değer bir ekonomik faaliyet alanı olarak öne çıkmaktaydı.¹⁰³

Yerel toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel değer sisteminde sığır yetiştiriciliği, bireylere ekonomik refah, sosyal statü ve güç sağlayan temel bir unsur olarak kabul edilmekteydi. Büyükbaş hayvanların doğal çoğalma potansiyeli, sürdürülebilir bir servet birikimi kaynağı oluşturmakta ve bu durum, Bunyoro'daki geleneksel takas ekonomisinin temel dinamiklerinden birini teşkil etmekteydi. Bunyoro toplumunda tarımsal ve pastoral faaliyetlerin yanı sıra, geleneksel zanaatkârlık da önemli bir ekonomik faaliyet alanı olarak gelişmiştir. Banyoro halkının ürettiği sepet ve çömlek ürünleri, bölgesel pazarda kalite standartları açısından öncü konumda bulunmaktaydı. Tekstil üretiminde ise ağaç kabuğu ve deri işlemeciliği öne çıkmakta olup, özellikle deri işçiliğindeki ustalık düzeyi, dönemin Avrupa zanaatkârlığıyla mukayese edilebilir nitelikteydi. Bununla birlikte Banyoro toplumu, demircilikte de kayda değer bir uzmanlık geliştirmiş ve önemli bir yetkinliğe ulaşmıştır.¹⁰⁴

Sömürge öncesi Bunyoro'da çok çeşitli ürünler yetiştiriliyordu. 19. yüzyıl öncesinde Bunyoro Krallığı'na geldiği tahmin edilen tatlı patates, Banyoro toplumunun temel besin kaynaklarından biri haline gelmiştir. Bu tarımsal ürünün toplum nezdinde kazandığı yaygın kabul, öncelikle yüksek verim potansiyeline sahip olmasından ve bununla birlikte hem yetiştirme tekniklerindeki adaptasyon kabiliyetinden hem de çok yönlü tüketim olanaklarından kaynaklanmaktaydı. Sömürge savaşları döneminde, Banyoro toplumu tarımsal üretim stratejilerinde önemli değişikliklere gitmiştir. Bu bağlamda, yeraltında muhafaza edilebilme özelliği ve uzun raf ömrü nedeniyle darı üretimi artış göstermiştir. Buna karşılık, işgal kuvvetlerine karşı savunmasızlık riski oluşturması sebebiyle muz yetiştiriciliğinde belirgin bir azalma gözlemlenmiştir. 19. yüzyılda bölgeye giriş yapan ve egzotik olarak nitelendirilebilecek

¹⁰³ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 21.

¹⁰⁴ Doyle, 23,26.

mısır, manyok ve yer fıstığı gibi yeni tarım ürünleri, Banyoro toplumu tarafından kayda değer bir kabul görmemiştir.¹⁰⁵

Bunyoro'da tarımsal sürdürülebilirlik kapsamında, çiftçiler sistematik olarak 3-4 yıllık periyotlarla nadas uygulaması gerçekleştirmekteydiler. Bu uygulama, toprak verimliliğinin korunması ve mahsullerin hastalık risklerin minimize edilmesi amacıyla tatbik edilmekteydi. Banyoro toplumunun arazi kullanım pratikleri, göçebe bir karakterden ziyade, belirli mülkiyet ve kullanım haklarına dayalı yerleşik bir sistem özelliği göstermekteydi. Nitekim bazı bireylerin spesifik araziler üzerinde mülkiyet haklarına sahip olduğuna dair tarihsel kanıtlar mevcuttur. Sömürge öncesi dönemde Banyoro halkı, arazi sınırlarının belirlenmesinde doğal sınır belirteçleri olarak çalı ve ağaç türlerinden yararlanmaktaydı. Bu bağlamda, Doyle'ın referans gösterdiği bir Avrupalı gözlemcinin 1899 tarihli kaydına göre, yerel toplulukların mensupları, tarımsal faaliyette bulundukları arazileri yerel idari otoritelerden satın alma hakkına sahip bulunmaktaydılar.¹⁰⁶

Sömürge öncesi dönemde göller bölgesinde özellikle Zanzibarlı tüccarlar bölgeyi ekonomik olarak domine etmeden önce Bunyoro, ticari bir güç merkezi olarak kendini göstermiştir. Casati anılarında Banyoro için şunu söylemektedir: “Onlar yeteneklerini sanayi ve ticarete sergilerler.”¹⁰⁷ Samuel Baker ülkedeki ticaret hakkında şunları söylemektedir:

Burada her türlü giysi büyük talep görmektedir ve fildişi karşılığında istenilen miktarda kabul edilir. Boncuklar son derece değerlidir ve büyük miktarlarda fildişi satın alabilir; ancak birkaç yıl içinde ülke boncuklarla dolup taşar. Giysiler, bozulabilir ürünler olduğundan, eskidikçe sürekli talep görmeye devam edecektir; fakat boncuklar bozulmaz olduğundan, çok kısa sürede piyasayı doyurur. Burada, her zaman beklediğim gibi, meşru ticarete başlamak için bir fırsat var.¹⁰⁸

Bunyoro'nun ticari başarısı birçok avantajdan kaynaklanıyordu: doğal kaynakları, stratejik konumu ve ticaret zekâsı. Bantu ve Bantu olmayan bölgeler arasındaki kavşakta benzersiz bir konuma sahip olan krallık, özellikle girişimci Lwo dilini konuşan Jopaluo klanları aracılığıyla kapsamlı ticari ilişkiler geliştirmiştir.¹⁰⁹ Jopaluo'lu bu tüccarlar kârlı bir takas sistemi kurarak, değerli metal işlerini (özellikle hem tarımsal hem de askeri amaçlara hizmet eden çapalar), metal işleme uzmanlığı olmayan komşu halklardan çiftlik hayvanları, süt ürünleri

¹⁰⁵ Doyle, 21-22.

¹⁰⁶ Doyle, 22.

¹⁰⁷ Casati, *Ten Years in Equatoria*, 1891, 2:54.

¹⁰⁸ Baker, *The Albert Nyanza*, 2:55.

¹⁰⁹ Jack Herbert Driberg, *The Lango: A Nilotic Tribe of Uganda* (London: T. Fisher Unwin LTD., 1923), 30.

ve fildişi karşılığında takas ettiler.¹¹⁰ Metal ürünler üzerindeki bu tekel, stratejik ticaret konumlarıyla birleşince Bunyoro'nun on dokuzuncu yüzyıl boyunca Kyoga Gölü çevresindeki tartışmasız ticari hakimiyetine yol açtı.¹¹¹

Bunyoro'nun elinde bulundurduğu doğal kaynaklardan belki de en önemlisi tuzdu. Mounteney-Jephson anılarında tuzun bölgedeki önemini şöyle açıklıyordu: “Afrika'daki harika şeylerden biri tuz kıtlığıdır ve her gün tuz alabilen kişi zengin kabul edilir. Bu nedenle, tuzun olduğu herhangi bir yerden çok uzak mesafelere taşınır ve ülkenin her yerine çok küçük miktarlarda dağıtılır...”¹¹² Albert Gölünün kıyısındaki Kibiro köyünde Banyoro geleneklerinin hatırlayabildiği kadar uzun süredir tuz ticareti yapılmaktaydı.¹¹³ Çıkan tuzun ekonomik önemi o kadar büyüktü ki Emin Paşa, burayı Kral Kabarega'nın en değerli mülklerinden biri olarak kabul ediyordu hatta Bunyoro ve Buganda arasında çıkan savaşta Bugandalı askerlerin yenilgilerinden önce savaştan kaçınmak için şantaj olarak çok büyük miktarda tuz talep ettiğini belirtmiştir.¹¹⁴

Bölgedeki ekonomik ve politik durum Zanzibarlı tüccarların Buganda'ya ulaşmasıyla değişti. Zanzibarlı tüccarlar ilk olarak 1840'lı yıllarda Buganda sarayına ulaştılar, tüccarlar fildişi ve daha az ölçüde köle arıyorlardı.¹¹⁵ Zanzibarlı tüccarlar, Buganda'ya daha önce bilinmeyen mallar getirdi. Bunlar arasında ateşli silahlar, kumaşlar, aynalar ve boncuklar gibi ürünler vardı. Bu mallar, özellikle Buganda'da hızla popüler hale geldi ve yerel ekonomiyi canlandırdı. Zanzibarlı tüccarlar, fildişi ve köle gibi ürünlere karşılık bu malları takas ediyordu.¹¹⁶

Zanzibarlı tüccarların Karagwe¹¹⁷ üzerinden Bunyoro ile doğrudan temas kurduğu 1872'den önce, Buganda kralı Mutesa tarafından Zanzibarlı tüccarların bu bölgeye erişimini sistematik olarak engellemiştir.¹¹⁸ Buganda, kıyı bölgelerinden gelen değerli malların Bunyoro Krallığı'na ulaşmasında aracı oluyordu. Karşılığında ise Bunyoro'dan köleler ve fildişi

¹¹⁰ Driberg, 30-31.

¹¹¹ D. A. Low, “The Northern Interior”, içinde *History of East Africa: Volume I*, ed. Roland Oliver ve Gervase Mathew (Oxford: Clarendon Press, 1966), 326.

¹¹² Dorothy Middleton, ed., *The Diary of A. J. Mounteney Jephson: Emin Pasha Relief Expedition 1887 - 1889* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1969), 368.

¹¹³ Merrick Posnansky, “Pottery Types From Archaeological Sites in East Africa”, *The Journal of African History* 2, sy 2 (Temmuz 1961): 192, <https://doi.org/10.1017/S0021853700002401>.

¹¹⁴ Schweinfurth, *Emin Pasha in Central Africa*, 176.

¹¹⁵ John Gray, “Ahmed Bin Ibrahim - First Arab to Reach Buganda”, *Uganda Journal* 11, sy 2 (Eylül 1947): 80; Wrigley, *Kingship and State*, 6.

¹¹⁶ Reid, *A history of modern Uganda*, 186,193.

¹¹⁷ Karagwe Krallığı kuzey-batı Tanzanya'da yer alan eski bir krallıktır.

¹¹⁸ Schweinfurth, *Emin Pasha in Central Africa*, 115; Wrigley, *Kingship and State*, 233.

alınıyordu. Bu ticaret Buganda için çok kârlıydı, çünkü hem kıyı mallarını hem de Bunyoro'nun değerli kaynaklarını kontrol ederek arada kazanç sağlıyordu. Bu kasıtlı müdahalenin sebebi de muhtemelen Buganda'nın, Bunyoro'nun Zanzibarlı tüccarlarla doğrudan ilişkiye girmesinin, kendi egemen statüsünü tehdit edeceğini düşünmesinden kaynaklanıyordu.

Yeni ticaret fırsatları, Buganda ve Bunyoro arasında artan bir rekabete yol açtı. Bu rekabet, her iki krallığın da ticari yolları kontrol altına almak ve daha fazla kaynak elde etmek için savaflara girmesine neden oldu.¹¹⁹ Bölgede ateşli silahların yaygınlaşması, yerel güç dinamiklerinde önemli dönüşümleri hızlandırdı. Ateşli silahlarla donatılmış yeni düzenli ordular kurulmaya başlandı ve bu da bölgedeki geleneksel krallıkları önemli ölçüde istikrarsızlaştırdı.¹²⁰ Bu ordulardan belki de en önemlisi, Bunyoro kralı Kabalega'nın modernleştirdiği düzenli ordu *barusura*'ydı. Silahlarla donatılmış ve doğrudan krala sadık olan bu güç, geleneksel ve modern unsurların eşsiz bir birleşimiydi. Bu ordunun Bunyoro'nun sömürgeciliğe karşı direnişinde ve 19. yüzyılın sonlarında yeniden dirilişinde kilit bir rol oynadığı kabul edilmektedir.¹²¹

¹¹⁹ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 43.

¹²⁰ C. F. Holmes, "Zanzibari Influence at the Southern End of Lake Victoria: The Lake Route", *African Historical Studies* 4, sy 3 (1971): 481, <https://doi.org/10.2307/216526>.

¹²¹ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 21.

3. SÖMÜRGE ÖNCESİ GEÇ DÖNEM (1860-1890)

3.1. Politik ve Askeri Reform Siyaseti

Kabalega tahta çıkana kadar Bunyoro'nun egemen statüsünün kötüleşmesinin sebebi yönetim düzeyindeki idari yetersizliklere bağlanabilir. 19. yüzyıl boyunca krallığın toprak bütünlüğü birden fazla mekanizma aracılığıyla önemli ölçüde tehlikeye girdi: Batı bölgesi özerk bir Tooro devletinin ortaya çıkışına tanık olurken, Buganda'nın güneydoğu bölgelerindeki yayılmacı çabaları hem Kooki hem de Bwera bölgelerini başarıyla ilhak etti. Dahası, otoritenin çözülmesi, geleneksel sadakat bağlarını koparan güney vassal devletlerine kadar uzandı. Bu kapsamlı bölgesel parçalanma, bir zamanların güçlü bölgesel gücünün hem coğrafi kapsamının hem de ekonomik canlılığının belirgin bir şekilde azalmasına neden oldu.¹²²

Kamurasi, 1852 yılında kardeşi Olimi'yi tahttan indirerek iktidarı ele geçirdikten sonra Bunyoro'nun gerilemesini tersine çevirmeye başladı. Kamurasi, askeri reformlar yaparak ve rakip prenslerin kışkırttığı Paluo isyanını bastırmaya çalışarak yönetimini sağlamlaştırmaya çalıştı.¹²³ Kamurasi yönetiminde Bunyoro, bölgenin güneyinde gelişen Zanzibar ticaret ağından ve kuzeyde Sudan ve Hartum ile yapılan ticaretten pay alabilmek için hamleler yaptı.¹²⁴ Ancak bu yeni diriliş, Avrupalı keşif güçlerinin gelişiyle önemli engellerle karşılaştı. Aralarında Speke, Grant ve Baker'ların da bulunduğu Batılı keşiflerin gelişi, özellikle Nil su yollarının kontrolü konusunda karmaşık bir jeopolitik dinamiğe yol açtı.

Bu gelişme komşu Buganda Krallığı ile gerilimin artmasına neden olurken, her iki oluşum da Batılıları kendi çıkarlarına uygun kullanabilmek için yarıştı. Dolayısıyla Kamurasi'nin idari başarılarına rağmen Batılıların varlığı, krallığın kısa süren toparlanma dönemine gölge düşürecek uğursuz gelişmelerin habercisiydi.¹²⁵ Kamurasi'nin 1869'da vefat etmesi Bunyoro tahtının kontrolü için şiddetli bir iç savaş çıktı. Kabalega babasının tercih ettiği halefi olmasına ve ordu ile köylülerden destek görmesine rağmen, ağabeyi Kabigumire çok

¹²² Steinhart, 22.

¹²³ Reid, *A history of modern Uganda*, 133.

¹²⁴ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 43.

¹²⁵ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 22.

sayıda klanın ve şefin desteğini kazandı.¹²⁶ Bir yıldan fazla süren veraset mücadelesine pek çok dış güçler de dahil oldu.¹²⁷

1870 yılı, Kabalega'nın kesin zaferini ve akabinde çok sayıda aristokratın gecikmeli sadakat beyanını temsil etmektedir. Kabalega, aristokratların nihai desteğine rağmen hem savaştaki zaferinin hem de taht üzerindeki meşruiyetinin onların yardımından bağımsız olarak gerçekleştiğinin açıkça bilincindeydi. 1871 yılına gelindiğinde, hükümdar olarak otoritesi tartışılmaz bir nitelik kazanmış ve muhtemelen öngörülü bir seçimle, kendi iktidar döneminin karakterini isabetli bir şekilde yansıtacak olan II. Cwa unvanını benimsemiştir. Bu ismin önemi Kitara'nın eski Babito hükümdarlarından biri olan ve Bunyoro tarihindeki askeri cesaretiyle öne çıkan I. Cwa Romomamahanga'ya ait olmasıydı. Bu efsanevi hükümdar, Ankole ve Ruanda topraklarını fethetmişti.¹²⁸

Kabalega'nın tahta çıkmasının ardından Bunyoro büyük bir değişim geçirdi. Onun liderliği altında Bunyoro, siyasi kontrolün arttığı ve daha merkezi bir devlet haline geldi. Özellikle devletteki önemli pozisyonlara geleneksel klan temelli atamalar yerine daha yetenekli ve kendine sadık kişileri atayarak yeni bir yapılanmaya gitti. Doyle'ın röportaj yaptığı üniversite eğitimi almış bir kaynağa göre “Kabalega feodal sistemi yıktı ve bunu yerine kendi şeflerini atadı.” Tasviye sadece bunla da kalmayıp ülkenin önde gelen prensleri ve kendi kız kardeşlerinden ikisi de dahil olmak üzere çok sayıda kişi idam edildi.¹²⁹ Bu, Bunyoro'nun yönetiminde kraliyet otoritesini sağlamlaştıran ve siyasi manzarayı dönüştüren önemli bir değişime işaret ediyordu.

Zanzibarlı ve Sudanlı tüccarların 19. yüzyılın ortalarında Bunyoro'ya gelişi siyasi manzarada değişiklikleri tetikledi. Fildişi ve köleler karşılığında yapılan yeni ateşli silah ticareti, servet ve askeri gücün önemini artırdı.¹³⁰ Bu gelişmeler yeni fırsatlar sunarken, aynı zamanda yoksullaşan nüfusun kırılganlığını arttırdı. Yeni ticari ortam toplumsal hiyerarşileri yeniden şekillendirirken, otorite giderek daha fazla zenginlik ve asker güçle tanımlanmaya başlandı. Tarihsel anlatılar Kabalega'yı, “sosyal olarak baskıcılığıyla halkta kızgınlık yaratan, servet takıntılı bir hükümdar olarak” tasvir etmektedir.¹³¹ Doyle'ın aktardığına göre

¹²⁶ Nyakatura, *Anatomy of an African Kingdom*, 108-10.

¹²⁷ Kabalega, 1870'te Buganda'dan yardım istedi ve Mutesa da bunu kabul ederek Kabagumire'ye karşı bir kuvvet gönderdi. Nyakatura, 111.

¹²⁸ Uzoigwe, “Kabalega and the Making of a new Kitara”, 92.

¹²⁹ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 52.

¹³⁰ Holmes, “Zanzibari Influence at the Southern End of Lake Victoria”, 481; John Iliffe, *Africans: the history of a continent*, 2nd ed., New ed, African studies 108 (Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2007), 188.

¹³¹ Doyle, “Bunyoro and the Demography of Slavery Debate”, 237.

“Kabalega’nın liderliği altında, yöneticiler ve tebaaları arasında bir zamanlar var olan karşılıklı ilişki, sömürücü bir sisteme dönüştü.”¹³²

Roscoe'nun Bunyoro'daki şeflerin tebaalarının ürünleri ve emekleri üzerine ilişkin görüşü, vergi alma konusunda yerleşik sınırları olan bir sistem önermektedir.¹³³ Ancak Doyle’a göre idari sistemler geliştikçe, vergilendirme daha yapılandırılmış hale geldi ve bazı bölgelerde parasal ödemeler benimsendi.¹³⁴ Krallığın hiyerarşik yapısı, kaynakların sistematik bir şekilde toplanması yoluyla işliyordu. Makungo adlı bölge şefleri tebaalarından yiyecek, bira ve iş gücünü haraç almaktaydı, bölgelerindeki sürülerin varsa bir kısmıyla birlikte zaman zaman bunlar Kral’a aktarılmak zorundaydı. Kralın da şefleri ve halkı için zaman zaman ziyafetler ve hediyelerle karşılık vermesi bekleniyordu.¹³⁵

Bu uygulamalar kralın tebaası üzerindeki mutlak otoritesini göstermektedir. Haraç alıyordu, işgücü talep ediyordu hatta ülkedeki tüm kadınlar teoride ona aitti. Beattie, Kabalega’nın 140 çocuğun babası olarak anıldığından bahsetmektedir.¹³⁶ Bunun yanı sıra ateşli silahların kullanılmaya başlanması güç dinamiklerini önemli ölçüde değiştirerek krallığa toplum üzerinde eşi benzeri görülmemiş bir otorite sağladı.¹³⁷

Kabalega’nın *Barusura* ordusunu yenileyip devreye sokması, yaptığı politik reformları destekleyen ve Bunyoro’nun bölgedeki hakimiyetini yeniden tesis etmesine yardımcı olan önemli bir askeri yeniliğe işaret ediyordu. *Barusura*’nın önem kazanması, kuzeydeki Hartum tüccarlarının tacizlerinden, yaşanan kanlı veraset savaşının ardındaki ortamdan ve Avrupalı kaşiflerin bölgeye gelmesinden dolayı olabilir. Bu ordu bölgede bu yükselen tehditler ayrıca Buganda’nın da güçlenmesi gibi nedenlere bir yanıttır. Kabalega bölgedeki diğer devlet adamları gibi genişleyen ticaret ağları ve ateşli silahların yaygınlaşması bağlamında gücünü pekiştirmek için askeri güçlerini kullanmıştır.¹³⁸

Buraya giden Avrupalı kaşiflerin anılarından *Barusura*’ların Kabalega öncesinde de var olduğunu görebiliyoruz. Casati’nin aktardığına göre *Barusura*’lar Kabalega öncesinde koruyucu bir güç olmaktan ziyade törensel bir varlık olarak işlev görmekteydi. Kamurasi döneminde yetki alanı törensel işlevler, diplomatik protokoller ve idari iletişimle sınırlıydı.

¹³² Doyle, 237.

¹³³ Roscoe, *The Bakitara or Banyoro*, 55-56.

¹³⁴ Doyle, “Bunyoro and the Demography of Slavery Debate”, 238.

¹³⁵ Schweinfurth, *Emin Pasha in Central Africa*, 89; Beattie, *The Nyoro state*, 166.

¹³⁶ Beattie, *The Nyoro state*, 143.

¹³⁷ Doyle, “Bunyoro and the Demography of Slavery Debate”, 238.

¹³⁸ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 54-55.

Silah taşımalarına rağmen, ağırlıklı olarak yabancı kökenli bu personel taşra otoritelerine bağlı olarak faaliyet göstermiş ve yerli halk tarafından meşru askeri personelden ziyade sadece kraliyet hizmetkarları olarak algılanmıştır. Bu ikincil statüleri ve yabancı kökenleri, daha geniş toplumsal hiyerarşi içinde azalan sosyal konumlarına katkıda bulunmuştur.¹³⁹ Samuel Baker Nil'in keşfi için çıktığı gezide, Kamurasi'nin *Barusura*'larından şöyle bahsetmektedir:

Tüm kalabalık çok acayip bir şekilde giyinmişti; leopar ya da beyaz maymun derileri giyinmişlerdi, arkalarına inek kuyukları bağlanmıştı ve başlarına antilop boynuzları takılmıştı, çeneleri ise inek kuyuklarının birbirine dikilmiş gür uçlarından yapılmış takma sakallarla süslenmişti. Toplamda, daha önce hiç bu kadar doğaüstü bir yaratık grubu görmemiştım; çocukluğumdaki şeytan fikirlerimin mükemmel örnekleriydiler – boynuzlar, kurbağalar ve toynaklar hariç hepsi; onlar bizim eskortumuzdu!¹⁴⁰

Kabalega'nın yönetimi altında *Barusura* ordusu önemli bir dönüşüm ve güçlendirme sürecinden geçti. Hiyerarşik bir komuta yapısının uygulanması, başkentte on iki alay komutanının bulunmasını gerektirdi ve böylece doğrudan kraliyet denetimi sağlandı. Bu komutanlar, monarşinin onayıyla yetkilerini taşradaki subaylara devrediyordu. Alaylar bölgesel olarak belirlenmiş olsa da kraliyet otoritesini güçlendirmek için stratejik rotasyon uygulanıyordu. Seçkin askeri birlikleri stratejik olarak iktidar merkezine yakın konumlandırılırken, askeri personele de köleleştirilmiş asllarıyla birlikte ikamet ettikleri bölgesel mülkler tahsis edilmişti.¹⁴¹

Barusura'nın bu dönüşümü daha önce var olan ve bölge şefleri tarafından yönetilen ve organize edilen ordular olan *Bwesengeze*'nin yerini almamıştır, çünkü bazı komutanlar özerk askeri birlikler kurmaya devam etmiştir.¹⁴² Bunyoro'nun sosyopolitik manzarası, daha geniş *Barusura*'nın altında faaliyet gösteren özel bir kolluk birimi olan *Babbogora*'nın varlığından önemli ölçüde etkilenmiştir. Devlet kontrolünü uygulamaları ulusal uyuma ve hükümet otoritesine katkıda bulunsa da kötü şöhretleri aşırı güç ve sivil mülkiyete izinsiz el koymalarından kaynaklanıyordu. Doyle'a konuşan görüşmeci "Mukama'nın halkı için mallarını yağmalamaktan başka bir şey yapmadığından" şikâyet ediyordu. Bu dinamik, Kabalega'nın liderliğine karşı eşzamanlı saygı ve dehşetle karakterize edilen paradoksal bir halk tepkisi doğurdu. Özellikle, önceden var olan toplumsal gerilimler zaman zaman *Barusura*'nın

¹³⁹ Mısır'ın resmi temsilcisi konumunda bulunan Casati, Mısır ordusundan firar eden çok sayıda askerin *Barusura* saflarına katılması karşısında derin bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Casati, *Ten Years in Equatoria*, 2:61-62.

¹⁴⁰ Baker, *The Albert Nyanza*, 2:80-81.

¹⁴¹ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 55; D. A. Low, "Warbands and Ground-level Imperialism in Uganda, 1870-1900", *Historical Studies* 16, sy 65 (Ekim 1975): 587-88, <https://doi.org/10.1080/10314617508595525>.

¹⁴² Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 56.

operasyonları aracılığıyla kendini göstermiş, yerel sakinler kişisel şikayetlerini çözmek için stratejik olarak otoritelerini kullanmışlardır.¹⁴³

3.2. Hatt-ı İstiva Eyaleti

3.2.1. Bunyoro'nun Sudanlı Tüccarlarla İlişkisi

Bunyoro yönetimiyle farklı tüccar grupları arasındaki siyasi dinamikler birbirlerinden oldukça farklıydı. Zanzibarlı tüccarlarla istikrarlı diplomatik ilişkiler varken Hartum merkezli köle tüccarları üzerinde otorite kurmakta önemli zorluklarla karşılaştı. Bu tüccarların iç siyasi meselelere müdahil olmaları ve Mısır'ın bölgesel emelleriyle bağlantıları, bu ticari ortaklıklardan yararlanma yönündeki stratejik girişimlerine rağmen, hükümdarlar Kamurasi ve Kabalega arasında kayda değer bir endişe yarattı.

Hartumlu tüccarların tarihsel önemi, bu çalkantılı dönemdeki ticari çabalarından ziyade ağırlıklı olarak askeri güçlerinde yatmaktadır. Mukama Nyakamatura'nın hegemonyasının dağılmasının ardından bölgenin siyasi dinamikleri derin bir dönüşüm geçirmiş, onun soyundan gelenler -özellikle de Palwo topluluğuyla anne tarafından bağlantılı olanlar- özerk siyasi oluşumlar kurmuşlardır. Bu otorite parçalanması yaklaşık altmış yıl boyunca devam etti ve birbirini takip eden nesiller merkezi kontrolden bağımsızlıklarını korudular.¹⁴⁴

Bu siyasi ortam Kamurasi'yi stratejik askeri ittifaklar kurmaya itmiş, bu da Hartumlu tüccarlarla kardeşi prens Ruyonga'ya karşı ittifak kurmasına vesile olmuştur. Askerî harekâtları Ruyonga'yı ele geçirme hedefine ulaşamamış olsa da kaynakların önemli ölçüde ele geçirilmesini sağlamış ve karmaşık bir dizi ticari alışverişi tetiklemiştir. Bu alışverişin büyüklüğü, elde edilen fildişinin taşınması için gereken lojistik, benzeri görülmemiş sayıda hamal gerektirmesi ve nihayetinde Mısır pazarında önemli bir gelir yaratması ile kanıtlanmaktadır.¹⁴⁵

Hartumlu tüccarlar, sömürü hedeflerini kolaylaştırmak için bölgesel istikrarsızlıkları kasıtlı olarak şiddetlendirerek özellikle sinsi bir ticari yöntem uyguladılar. Çünkü tüccarlar için

¹⁴³ Doyle, 57.

¹⁴⁴ Konuyla daha fazla bilgi için bakınız. Adefuye, "Political History of the Palwo 1400-1911"; Adefuye, "Kabalega and the Palwo: A Conflict of Aspirations".

¹⁴⁵ Richard Gray, *A History of the Southern Sudan* (Oxford: Oxford University Press, 1961), 83; Dorothy Middleton, *Baker of the Nile* (London: The Falcon Press, 1949), 142.

bölgedeki istikrarsızlık ve savaş demek köle ve fildişi ticaretinin artması anlamına geliyordu.¹⁴⁶ Bu manipülatif yaklaşım en belirgin şekilde Bunyoro'daki 1869-71 yıllarında süren veraset krizi sırasında ortaya çıktı ve ticari gruplar desteklerini stratejik olarak çeşitli rakipler arasında dağıttı. Kabalega'ya olan nihai bağlılıkları tamamen maddi kazanca dayanırken, Ruyonga'nın devam eden yaşayabilirliği sayesinde stratejik alternatifleri korudular. Tüccarların operasyonel yöntemleri, sistematik işkence ve yaygın yıkım uygulayarak olağanüstü bir vahşetle karakterize edildi.¹⁴⁷

3.2.2. Mısır'ın 19. Yüzyıl Doğu Afrika Siyaseti

1880'lerin sonunda Kabalega'nın direnişi, Bunyoro'nun yabancı işgallerine karşı tarihsel mücadelesini, özellikle Mısır'a karşı sürdürdü. Ancak siyasi ortam, İngilizlerin daha gelişmiş emperyal stratejileriyle değişti. Bu dönemde çelişkili bir durum ortaya çıktı: Bunyoro'nun Mısır'a karşı başarılı direnişi, İngilizlerin daha sert tepki vermesine neden oldu. Mısır'ın Avrupalı temsilcilerinin Bunyoro hakkında oluşturduğu olumsuz algı, İngilizlerin krallığı ele geçirme kararlılığını güçlendirdi. Bu süreç, bir sömürgeci güce karşı etkili olan yerli direniş yöntemlerinin, daha gelişmiş teknoloji ve katı ideolojiye sahip başka bir sömürgeci güç karşısında yetersiz kalabildiğini gösterir.

Hatt-ı İstiva eyaletinin oluşumu Mehmet Ali Paşa'nın Afrika politikalarıyla ayrılmaz bir şekilde iç içedir. Mehmet Ali, Mısır'a işgalci Fransız ordusuna karşı savaşması adına gönderilen kuvvetin bir parçası olarak Temmuz 1801 yılında gelmişti.¹⁴⁸ Mısır'daki yönetim boşluğundan yararlanarak ve halkın da desteğini alarak 1805 yılında Vali olarak rolünü güvence altına alan Mehmet Ali Paşa'nın siyasi konumu doğası gereği istikrarsızdı.

Mehmet Ali Paşa'nın görevinin başlangıcında, Memlûkler onun başlıca düşmanlarını oluşturuyordu. Daha önce 1811'de Mısır'daki nüfuzlarını zayıflatmayı başarmıştı¹⁴⁹; ancak daha sonra bir grup Memlûk Dongola'ya sığınmış ve burada bir devlet kurmaya devam etmişlerdi.

¹⁴⁶ Gray, *A History of the Southern Sudan*, 100.

¹⁴⁷ Baker, *Ismailia; a narrative of the expedition to Central Africa for the suppression of the slave trade, organized by Ismail, Khedive of Egypt*, 2:284.

¹⁴⁸ Khaled Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali - Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2020), 30.

¹⁴⁹ Mehmet Ali Paşa, oğlu Ahmed Tosun Paşa'yı Vehhâbi karşıtı harekâta liderlik etmesi için törenle atama kisvesi altında, Memlûk liderliğinin hesaplı bir şekilde ortadan kaldırılmasını organize etti. Kahire kalesindeki Arnavut birliği tarafından yürütülen bu operasyon, toplanan Memlûk ileri gelenlerinin kaleden çıkışlarında sistematik olarak imha edilmesiyle sonuçlandı. P.M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent, 1516 - 1922: A Political History* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1980), 179.

Mehmet Ali Paşa tarafından Memlûkleri o bölgeden çıkarmak amacıyla Funj Sultanına bir elçilik heyeti gönderildi. Bu diplomatik misyonun temel amacı Sudan'ın askeri zayıflıklarını ve siyasi bölünmüşlüğüne tespit etmektir. Berberi yönetici ailesinin bir üyesi olan Makk Nasr al-Din, Mehmet Ali'nin desteğini istediğinde koşullar daha da açıklığa kavuştu. Orta Nil'deki siyasi huzursuzluk Mısır'la ticareti sekteye uğratmıştı ve ticareti yeniden eski haline getirme arzusu Mehmet Ali'nin akınları için bir başka itici gücü.¹⁵⁰

İşgalin ayrıca önemli bir motivasyonu da Sudan'ın zengin kaynaklarının, özellikle altın ve en önemlisi de kölelerin istismarıydı. Mehmet Ali Paşa'nın oğluna verdiği direktifte bu net olarak görülmektedir: “Hizmetimize girmeye uygun köleler mücevherlerden daha değerlidir ... Bu yüzden sana 6000 köle toplamanı emrediyorum.”¹⁵¹ Sudan'da pek çok altın madenlerinin bulunması ve işletilmesi, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki konumunu güvence altına almasına ve padişaha bağımlılığını azaltmasına olanak tanıyacaktı. Köleler ise Mısır ordusunda kullanılacaktı.¹⁵²

1820'de Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İsmail Kâmil Paşa, Sudan'a bir sefer kuvveti göndererek 1821'de Sennar'ı ele geçirdi ve son Funj sultanının biatını aldı. Buradaki Memlûkler kaçtı ve direniş sadece yenilgiye uğrayan Şeyhiyye'den geldi. Eş zamanlı olarak, Defterdar Mehmed Bey liderliğindeki başka bir kuvvet Kordofan'ı fethetti ancak Darfur'a ilerlemeyi başaramadı. Başlangıçtaki başarıya rağmen Sudanlıların kızgınlığı büyüdü ve 1822'deki isyan ve İsmail Paşa'nın Şandi'de öldürülmesiyle doruğa ulaştı. Ayaklanma Defterdar Mehmed Bey tarafından bastırıldı ve istikrar yeniden sağlandı. Sudan, Mehdi ayaklanmaya kadar 60 yıl boyunca Türk-Mısır yönetimi altında kaldı.¹⁵³

Mısır'ın Ekvator bölgesine yayılmasından önce, bölgenin ekonomik sömürüsü on dokuzuncu yüzyılın ortalarında öncelikle ticari faaliyetlerle başlamıştı. Hem yerli hem de Avrupalı girişimci tüccarlar, coğrafi engellere aldırmaksızın, askeri güç ve stratejik yerli ortaklıkların desteğiyle ticari karakollar kurdular. Zariba adı verilen bu karakollar, dönemin iki önemli ticaret malının tedarik ve ticaretini kolaylaştırdı: Avrupa pazarları için fildişi ve Osmanlı İmparatorluğu ile Türk-Mısır yönetimi için köle ticareti. Yerel yerleşimlerin yakınlarına stratejik olarak konumlandırılan bu ticaret istasyonları ağı, bölgeyi farklı ticari etki alanlarına

¹⁵⁰ P.M. Holt, *A Modern History of the Sudan - From the Funj Sultanate to the Present Day* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1961), 35-36.

¹⁵¹ Fahmy, *Kavalalı Mehmed Ali*, 87.

¹⁵² Holt, *A Modern History of the Sudan*, 36; Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, 181; Gray, *A History of the Southern Sudan*, 3.

¹⁵³ Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, 181-82.

böldü. Bu sistem, John Petherick'in doğu Bahrü'l-Gazal'daki operasyonlarında görüldüğü gibi güneye doğru, günümüz Uganda ve Kongo'suna kadar uzanan benzer kuruluşlarla genişledi.¹⁵⁴ Mehmet Ali Paşa'nın ticari amaçlarından belki de en önemlisi merkezi bir merkantilist ekonomi oluşturmaktı. Bu sistemle, Mısır'ın dış pazarlara açılması ve yeni hammadde kaynaklarına erişimi hedefleniyordu. Bu bağlamda, Sudan'ın fethi, Mısır'ın ekonomik çıkarlarını desteklemek için önemli bir adım olarak görülüyordu.¹⁵⁵ Bu nedenle Mısır, Sudan'daki ticari faaliyetleri sıkı bir şekilde denetim altında tutuyordu.

Bu kontrol politikası, fiyatlandırmaları ve mal alışverişini kısıtlayan uygulamaları içeriyordu. 1838'de imzalanan İngiliz-Osmanlı ticaret anlaşması ve tüccarların artan baskısı, 1840'larda Sudan'daki devlet ticaret tekelinin kaldırılmasına yol açtı. Bu gelişme, Mısır'ın ekonomik yapısını değiştirirken, Sudan'daki kısıtlayıcı ticari politikaların da gevşemesini sağladı ve Beyaz Nil bölgesinin ekonomik yapısında köklü bir dönüşüm sürecini başlattı.¹⁵⁶ Bu ticari serbestleşme, başlangıçta güçlü mali kaynakları ve örgütsel altyapıları sayesinde yabancı girişimcilere önemli avantajlar sağladı. Bununla birlikte, çoğunlukla Hartum ve kuzey bölgelerinden gelen yerli tüccarlar, başlangıçtaki maddi kısıtlamalarına rağmen, bürokratik süreçlere olan derin hakimiyetleri sayesinde öne çıktılar. Değişen ekonomik koşullar, daha önce tarımla geçinen birçok kişiyi ticaret yapmaya yöneltti. Özellikle nehir kıyısında yaşayan halklar, tarımsal kaynakların yetersizliği nedeniyle ticarete ağırlık vermeye başladı. Bu yerel tüccarlar, Avrupalı ticari kuruluşlarla kurdukları çeşitli iş ilişkileri sayesinde hem önemli miktarda sermaye ve nüfuz elde ettiler, hem de gerekli ticari tecrübeyi kazandılar. Bu birikim, onların zamanla bölgede kendi özerk ticari girişimlerini kurmalarının önünü açtı.¹⁵⁷

Başlangıçta Avrupalı tüccarlar, fildişi ticareti için yerli kabilelerle iş birliği kurmayı amaçlıyordu. Ancak bu iş birliği kısa sürede çatışmaya dönüştü ve Avrupalılar fildişi elde etmek için düşman olarak gördükleri kabilelere baskınlar düzenlemeye başladı. Bu baskınlarda sadece fildişi değil, köle ve hayvan da ele geçiriliyordu. Zarıbaların işletme masraflarını karşılamak için ele geçirilen köleler satılıyor, hayvanlar ise fildişi karşılığında takas ediliyordu. Zamanla fildişi ticaretinin zorlaşması ve artan borçlanma oranları, köle ticaretini fildişi ticaretinin

¹⁵⁴ Gray, *A History of the Southern Sudan*, 58-59.

¹⁵⁵ Alice Moore-Harell, "Decline in European Trade in the Sudan from the Mid-Nineteenth Century", *Middle Eastern Studies* 39, sy 3 (2003): 66.

¹⁵⁶ Moore-Harell, 67.

¹⁵⁷ Anders J. Björkelo, *Prelude to the Mahdiyya: Peasants and Traders in the Shendi Region, 1821-1885*, African Studies Series 62 (Cambridge [England] ; New York: Cambridge University Press, 1988), 104-5.

vazgeçilmez bir parçası haline getirdi. Bu süreçte Avrupalı tüccarların yerini giderek kuzeyli Arap tüccarları almaya başladı.¹⁵⁸

Sudan'da Arap sömürgeci varlığı, kuzey ve güney bölgeleri arasında günümüze kadar süren derin bir ayrılığa neden oldu. Avrupalı sömürgecilerin gözetimindeki Arap güçleri, bölgenin iç kesimlerinde ticari üsler kurarak yerli halkı köleleştirme ve fildişi ticareti yoluyla sömürdü. Bu güçler, hakimiyetlerini idari becerilerle değil, silah teknolojisindeki üstünlükleri ve var olan etnik çatışmaları kullanarak sürdürdüler. Kalkınma yerine yağmaya dayalı bu yönetim anlayışı, Bahrü'l-Gazal ve Ekvator bölgelerinde kaynakların sistemli bir şekilde tüketilmesine ve bölgenin tahrip edilmesine yol açtı.¹⁵⁹

Fildişi ticareti, özellikle hayvan ve insan ticareti olmak üzere yan ticaret kolları yarattı. Başlangıçta değişim aracı olan süs boncukları piyasada bollaşınca, özellikle Nil halkları arasında sığır para birimi olarak öne çıktı. Yeterli sermayesi olmayan tüccarlar, yerli liderlerle iş birliği yaparak kabileler arası sığır hırsızlığını fildişi elde etme aracı olarak kullandı. Bu organize baskınlar üç yönlü kazanç sağladı: sığır, fildişi ve insan esirlerin aynı anda ele geçirilmesiyle birbirine bağlı bir sömürü düzeni kuruldu. Kaynakların tükenmesiyle fildişi ticaretinin ekonomisi değişti; artan giderler ve azalan kazançlarla sürdürülemez bir mali yapı ortaya çıktı. Bu ekonomik çıkmaz, gelir kaynağı olarak insan kaçakçılığına yönelmeyi zorunlu kıldı. Başlangıçta esirler askeri yapılara katılırken, bu uygulama 1860'a gelindiğinde sistemli bir insan ticaretine dönüştü. Bu yeni ticaretin yüksek kârlılığı, hızla yaygınlaşmasını sağladı ve fildişi ticaretinin yerini aldı. Bu değişim, bölge genelinde insan yakalama ve kontrol altına alma kampanyaları için üs olarak kullanılan zarıbarların kurulmasıyla somutlaştı.¹⁶⁰

Mısır'ın Sudan'ı fethinden sonra, Katolik Kilisesinin bölgeye olan ilgisi misyonların kurulmasıyla kendini gösterdi, ancak bu girişimler de Avrupalı tüccarların yaşadığına benzer zorluklarla karşılaştı. Papa 16. Gregory'nin 1846'da Orta Afrika Apostolik Vekilliği'ni kurması, önemli bir dini girişimin başlangıcı oldu. 1848'de Hartum'da ilk misyon kuruldu ve bir yıl sonra misyonerlere Beyaz Nil boyunca Ekvator'a kadar ilerleme izni verildi. 1853'te Gondokoro yakınlarındaki Bari kabilesi arasında yeni bir misyon kuruldu. Ancak bu misyonlar uzun ömürlü olamadı. Katolik din adamları, nehirdeki varlıklarıyla denizcilik faaliyetlerine katkıda bulunsalar da kültürel yetersizlikleri ve aşırı dini yaklaşımları başarısız olmalarına yol açtı. Bu

¹⁵⁸ Yusuf Fadl Hasan, "Some Aspects of the Arab Slave Trade from the Sudan 7th — 19th Century", *Sudan Notes and Records* 58 (1977): 102.

¹⁵⁹ Gray, *A History of the Southern Sudan*, 32, 48.

¹⁶⁰ Gray, 48-52.

din görevlileri, güçlü inançlarına ve adanmışlıklarına rağmen, yerel halkla iletişim kurma konusunda büyük zorluk yaşadılar. 1861'de Baker'ın Sudan seferinden önce yaşanan ölümcül sıtma salgını onların bölgeden ayrılmasına neden oldu. Ancak salgın olmasaydı bile, yerel halklarla anlamlı ilişkiler kuramamaları nedeniyle misyonları başarısızlığa mahkumdu.¹⁶¹

Mehmed Ali Paşa'nın 1848'deki ölümünden İsmail Paşa'nın 1863'te tahta çıkışına kadar geçen sürede, Beyaz Nil bölgesi güçlü bir hükümet otoritesinden yoksun siyasi iktidarsız topraklar haline geldi. Bu dönemde, Sudan'da 11 farklı vali temsilcisi görev yapmış ancak çoğu etkili olamamıştır.¹⁶² Bu siyasi istikrarsızlık, köle ticaretinin kontrol altına alınmasını zorlaştırmıştır. Bölgedeki iktidar, Hartum ve Kahire'deki tüccarlar ile onların müttefikleri tarafından ele geçirildi. Bu yönetim boşluğu döneminde, Avrupa'nın köle ticaretini sonlandırma yönündeki baskıları, 1854-1863 yılları arasında genel valilik yapan Mehmed Said Paşa'yı hükümet kontrolünü genişletmeye yönelik önlemler almaya zorladı. Said'in aldığı önlemler arasında Mısır'a köle girişini yasaklamak ve 1855'te Beyaz Nil üzerinde köle ticaretini düzenlemek amacıyla Faşoda'da bir garnizon kurmak vardı. Ticaret yollarının denetimi açısından stratejik öneme sahip olan Faşoda'nın seçimi bilinçli bir karardı. Ancak bu adımlar, köle ticaretine karşı atılan ilk pratik önlemler olmuştur, fakat bu politikaların başarılı olduğu söylenemez.¹⁶³

1862'de Mehmed Said'in Mısır naibi olarak görev yapan İsmail Paşa, köle ticaretine karşı daha katı önlemler almıştır. Aynı yılın başında göreve getirilen Musa Hamdi Paşa, tüccarlara güneye yapılacak seyahatlerin yalnızca fildişi ticareti amacıyla izin verileceğini bildirmiştir. Buna ek olarak, ticari yolculuklara katılan tüm personelden bir aylık maaşları tutarında vergi alınmış ve nehir trafiğini denetlemek üzere bir subay komutasında küçük bir askeri birlik görevlendirilmiştir.¹⁶⁴

On dokuzuncu yüzyıl Mısır'ının toprak istekleri, Osmanlı egemenliği altında faaliyet göstermesine rağmen, daha yerel ölçekte de olsa, Avrupa'nın Afrika'daki sömürgeci çabalarına paraleldi. Kıtasal güçler iyi belgelenmiş toprak kazanımlarıyla uğraşırken, Mısır yönetimi hırslı hükümdar Hıdiv İsmail Paşa'nın öncülüğünde kendi coğrafi genişlemesini organize etti. Bu, Paşa'nın Nil koridoru boyunca birleşik bir imparatorluk vizyonunu somutlaştıran, Afrika'nın iç kesimlerinde stratejik bir dayanak noktası olan Hatt-ı İstiva'nın kurulmasıyla sonuçlandı. Bu tür

¹⁶¹ Bengt Sundkler ve Christopher Steed, *A History of the Church in Africa* (Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press, 2000), 137-39.

¹⁶² Holt, *A Modern History of the Sudan*, 58.

¹⁶³ Holt, 58-59.

¹⁶⁴ Holt, 63.

idari manevralar, dönemin jeopolitik manzarasını temelden yeniden şekillendiren yoğun küresel emperyal rekabet zemininde gerçekleşti.

Mısır'ın Beyaz Nil ve Ekvator bölgelerindeki hakimiyeti, Mehmet Ali'nin torunu İsmail'in 1863'te tahta çıkmasıyla genişledi. İsmail'in yükselişinin, Speke ve Grant'ın Nil'in kaynağını keşfetmeleriyle aynı döneme denk gelmesi, onun yayılmacı emellerini hızlandırdı. Osmanlı'dan bağımsızlık peşindeki İsmail Paşa'nın stratejisi, Akdeniz kıyılarından başlayarak Orta Afrika'daki göller bölgesine kadar uzanan geniş bir alanda etki ve kontrol sağlamayı kapsıyordu. Mısır yönetimi, Nil'in nehrine hâkim olmanın hem ticari faaliyetler hem de jeopolitik güç açısından ulusal çıkarlar için hayati önem taşıdığının bilincindeydi. İsmail Paşa, Afrika'daki faaliyetlerini insani bir görev olarak sunmaya çalıştı. ABD konsolosu Beardsley, 1873'te, İsmail'in hükümdarlığının on yıl içinde "Orta Afrika'nın medenileştirilmesi, köle ticaretinin bastırılması ve Doğu'nun dini ve sosyal dogmalarının değiştirilmesi" gibi "üç büyük insani sonuca" ulaşacağını belirtti. Bu planlı toprak genişleme stratejisi, Avrupalı güçlere karşı gösteriş yapmaktan ziyade savunma ihtiyaçlarından kaynaklanmaktaydı.¹⁶⁵

İsmail Paşa yönetimi, Beyaz Nil boyunca köle kaçakçılığına karşı benzeri görülmemiş bir mücadele başlattı. Musa Hamdi'nin kararlı liderliğindeki yönetim, sözde kalmayan kapsamlı önlemler aldı. Kölelik karşıtı uygulamalar şu unsurları içeriyordu: Hartum'da köle tüccarlarının gemilerine el konulması, Kaka ve Faşoda'da askeri üsler kurulması ve buharlı gemilerle denetim yapılması. Bu müdahaleler, özellikle Gondokoro gibi kaçakçılık merkezlerinde büyük panik yarattı. Hükümet, askeri birliklerin stratejik konumlandırılması ve nehir boyunca denetim noktaları kurulmasıyla kararlılığını gösterdi. Köle ticaretini sonlandırmaya yönelik bu çok yönlü yaklaşım, önceki uygulamalardan önemli ölçüde farklıydı.¹⁶⁶

1869'da çeşitli elverişli koşullar Mısır'ın bölgesel yayılmasını kolaylaştırdı. Süveyş Kanalı'nın açılışı ve İmparator Theodor'un ölümüyle zayıflayan Etiyopya'nın durumundan yararlanan Hıdiv İsmail¹⁶⁷, güneye doğru planlı bir genişleme başlattı. Dönemin ekonomik refahı ve köle ticaretinin sonlandırılmasına yönelik uluslararası baskı, Hıdiv'in harekete geçmesi için uygun ortam yarattı. Hıdivlik, Beyaz Nil'deki yayılmacı politikasını

¹⁶⁵ Gray, *A History of the Southern Sudan*, 81-83; Lorne M. Kenny, "The Khedive Ismā'īl's Dream of Civilization and Progress", *The Muslim World* 55, sy 3 (Temmuz 1965): 215, <https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.1965.tb02676.x>.

¹⁶⁶ M.F. Shukry, "The Khedive Ismail and Slavery in the Sudan" (PhD Thesis, Liverpool, University of Liverpool, 1935), 195-96, <https://livrepository.liverpool.ac.uk/3174360/1/512093.pdf>.

¹⁶⁷ İsmail Paşa 1867'de Hıdiv unvanını aldı.

meşrulaştırmak için dönemin iki önemli akımını coğrafi keşif ve köleliğin kaldırılmasını ustaca birleştirdi.¹⁶⁸

1869'da Hıdiv İsmail'in Yukarı Nil'e düzenlediği seferi, görünüşte köle ticaretini engellemek ve bölgeyi topraklarına katmak amacını taşıyordu. Bu girişim, kölelik karşıtı tutumu nedeniyle Avrupalı güçlerin desteğini alsa da aslında İsmail'in ekonomik çıkarlarına dayanıyordu.¹⁶⁹ Seferin başına getirilen Samuel Baker, bölgedeki önceki temaslarında saldırgan davranışlarıyla tanınmış ve diplomatik becerilerden yoksun biriydi. Baker, Gondokoro'yu ana hedef gösteren talimatlar almasına rağmen, 1872'de Bunyoro'ya düzenlediği seferle stratejik açıdan basiretsiz olduğunu kanıtladı. Mali yönetimindeki başarısızlığı ve askerlerinin kaçması nedeniyle zor duruma düşen Baker, ortadan kaldırmakla görevlendirildiği köle tacirleriyle iş birliği yapmak zorunda kaldı ve böylece görevin ahlaki temelini sarstı.¹⁷⁰

Baker, Bunyoro'ya davetsiz olarak girdi ve kendisini karşılamaya gelen Kabalega'nın şeflerine şöyle seslendi: "Daha önce tek başımayken İngiliz sancağını göndere çekerek Kamrasi'yi savunduğum ve Wat-el-Mek komutasındaki işgalcileri kovduğum gibi, şimdi de güçlü bir kuvvetle ülkeyi korumam altına alacağım."¹⁷¹ Baker, Bunyoro'nun başkenti Masindi'ye ulaştığında yiyecek ve hamal sıkıntısı çeker ve "Kahba Rega gibi sefil bir kralla hiçbir işim olmayacağını" söylemiştir.¹⁷²

Kabalega ve Baker arasındaki ilk diplomatik görüşme, Baker'ın Kabalega'nın Hıdiv'in bir tebaası olarak statüsüne dayanan korumayı onaylamasını içeriyordu.¹⁷³ Bununla birlikte, Kabalega'nın Baker üzerindeki etkisini göstermeye yönelik müteakip çabası inatçı bir yanıtla sonuçlandı. Özellikle, aracılar vasıtasıyla iletişim kuran Baker, Kabalega'yı "terbiyesiz genç yavru" olarak aşağılayarak onunla ilişki kurmak istemediğini ifade etti.¹⁷⁴ Daha önceki anlaşmazlığa rağmen Kabalega, Baker'in kendi çatışmalarında stratejik olarak kullanılabileceği

¹⁶⁸ Gray, *A History of the Southern Sudan*, 86; Kenny, "THE KHEDIVE ISMĀ'?", 214.

¹⁶⁹ Gray, *A History of the Southern Sudan*, 84.

¹⁷⁰ Robert O. Collins, "Samuel White Baker: Prospero in Purgatory", içinde *Africa and Its Explorers: Motives, Methods, and Impact*, ed. Robert I. Rotberg, Reprint 2014 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014), 169.

¹⁷¹ Baker, *Ismailia; a narrative of the expedition to Central Africa for the suppression of the slave trade, organized by Ismail, Khedive of Egypt*, 2:284,285 Baker'ın 1864 yılındaki günlüklerinde böyle bir olayın kaydı bulunmaz. Muhtemelen The Albert Nyanza kitabındaki Temmuz 1864'te gerçekleşen, Wat el-Mek'in Kamurasi'ye saldırısını İngiliz bayrağını göstererek tek başına engellediği olayı yanlış hatırlamıştır. Baker, *The Albert Nyanza*, c. 2, böl. VI; Middleton, *Baker of the Nile*, 139.

¹⁷² Baker, *Ismailia; a narrative of the expedition to Central Africa for the suppression of the slave trade, organized by Ismail, Khedive of Egypt*, 2:298.

¹⁷³ Baker, 2:311.

¹⁷⁴ Baker, 2:308.

beklentisinde ısrar etti. Kabalega, Baker'ın askeri gücünden ve nüfuzundan faydalanarak Ruyonga'yı ortadan kaldırmayı amaçlamıştır ve Baker da bunu kabul etmiştir.¹⁷⁵

Baker, Ruyonga'ya saldırmayı kabul etse de sonradan fikrini değiştirip Ruyonga'ya karşı savaşmayı reddetmesi¹⁷⁶, Kabalega'nın onu kullanma arzusunu boşa çıkarmış ve iki taraf arasındaki ilişkiyi daha da karmaşık hale getirmiştir. Hatta Baker, Ruyonga'nın daha iyi bir kişi olduğunu belirtmiş ve ona karşı savaşmayı reddetmiştir.¹⁷⁷ Baker'ın 14 Mayıs 1872 tarihinde Bunyoro'da Mısır hâkimiyetini resmen ilan edip Osmanlı bayrağını göndere çekmesi, bilhassa askeri birliklerin yerli halka yönelik müdahaleci tutumlarıyla birlikte, bu yönetimin kalıcı bir nitelik kazanacağını açıkça ortaya koymuştur.¹⁷⁸ Baker, stratejik hedefi doğrultusunda Kabalega'yı iktidardan uzaklaştırıp yerine Ruyonga'yı vekil olarak atamayı amaçlarken, bir yandan Masindi'de tahkim edilmiş bir kale inşa ettirerek Kabalega'ya yönelik fetih tehdidinde bulunmuştur.¹⁷⁹ Büyük olasılıkla Kabalega tarafından Baker'a zehirli bira gönderildiği düşünülmektedir. Baker, kendisine takdim edilen biranın zehirli olabileceğinden şüphelenince yerel yönetici konumundaki şefi huzuruna çağırmış; ancak söz konusu şef bu daveti reddetmiştir. Bu ret karşısında Baker, meseleyi çözümlemek amacıyla bir haberci ve koruma maksadıyla bir asker görevlendirmiştir. Haberci yerli savaşçılar tarafından mızrakla etkisiz hale getirilmiştir. Saldırı esnasında kendisinin de hedef alınacağı endişesine kapılan asker ise silahını ateşleyerek saldırganı etkisiz hale getirmiştir. Bu gerilim silsilesi, yerli halkın organize biçimde silahlanmasına sebebiyet vermiş, nihayetinde Baker, dönemin ileri teknoloji ürünü olan Maxim makineli tüfeğini kullanarak yerli direnişçileri püskürtmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁰

Kabalega ile yaşanan silahlı çatışmalar neticesinde Baker, Afrikalı topluluklara yönelik son derece menfi bir tutum geliştirmiş olup, yerli halkı ihanet eğilimli ve yalnızca tahakküm altında tutulduğunda fayda sağlayabilecek bireyler olarak tasvir etmeye başlamıştır. Söz konusu misyonundaki başarısızlığın sorumluluğunu Kabalega'ya atfeden Baker, Banyoro halkını doğaları itibarıyla Avrupa medeniyetine ve ilerlemeye kategorik olarak muhalif göstererek kendi mesleki itibarını muhafaza etme çabasına girişmiştir.¹⁸¹

¹⁷⁵ Baker, 2:310.

¹⁷⁶ Baker, 2:312.

¹⁷⁷ Baker, 2:312.

¹⁷⁸ Baker, 2:337,338.

¹⁷⁹ Baker, 2:354,401.

¹⁸⁰ John Roscoe, *The Soul of Central Africa; a general account of the Mackie Ethnological Expedition* (London, New York, Toronto, Melbourne: Cassell and company, 1922), 137-38, <https://archive.org/details/soulofcentralafr00rosc>.

¹⁸¹ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 47-48.

Baker'ın yerine atanan Charles Gordon, başlangıçta Hıdiv İsmail'in diplomatik tavsiyeleri doğrultusunda barışçıl bir politika izleme eğiliminde olmasına karşın, 1874 senesinde Sudan'daki görevine başlamasının akabinde kısa bir süre içerisinde belirgin biçimde daha müdahaleci ve saldırgan bir stratejik yaklaşıma yönelmiştir.¹⁸²

Gordon, 1874 senesinde Sudan'a tayin edilmesini müteakip yalnızca birkaç haftalık bir değerlendirme sürecinin ardından, Kabalega'nın askeri güç kullanılarak mağlup edilmesi gerektiği kanaatine varmıştır. Diplomatik müzakere ve barışçıl çözüm alternatiflerini göz ardı eden Gordon, stratejik bir hamle olarak Palwoland bölgesindeki muhalif Babito hanedanı mensuplarına destek sağlamıştır. Bununla yetinmeyen Gordon, Zanzibar'dan Mısır'a uzanan ticaret güzergâhını yeniden yapılandırmak maksadıyla Bugungu'dan Mruli'ye uzanan hatta müstahkem kaleler tesis ederek Kabalega'yı kışkırtmıştır.¹⁸³ Gordon'un 1876 yılındaki sistemli stratejisi kapsamında, öncelikle Ruyonga'yı Mruli'ye konumlandırmış, akabinde Mupina komutasındaki askeri birlikleri Kabalega'nın idari merkezi olan Masindi'yi ele geçirmekle görevlendirmiş ve eşzamanlı olarak Gessi idaresindeki bin kişilik bir kuvveti Magungo civarındaki arazileri ilhak etmek üzere sevk etmiştir.¹⁸⁴

Gordon, Gessi'den Albert Gölü'nün tahmin edilenden daha geniş bir coğrafi kapsama sahip olduğuna dair raporu temin ettikten sonra, Kabalega'nın nüfuz alanı ve askeri kapasitesi hakkındaki değerlendirmelerini yeniden gözden geçirme sürecine girmiştir. Bu süreçte Gordon, Kabalega'nın hükümlanlık alanının öngörülenin ötesinde bir genişliğe sahip olduğu gerçeğiyle yüzleşmiştir. Söz konusu yeniden değerlendirme süreci, temmuz ayında 300 Barusura muharip birliğinin Mugungo müstahkem mevkiine gerçekleştirdiği ve yerel askeri formasyonların direniş kapasitesini açıkça ortaya koyan kapsamlı saldırı neticesinde daha da pekişmiştir.¹⁸⁵

Gordon, ancak 1877 senesine gelindiğinde, tıbbi formasyondan idari kadrolara geçiş yapan Emin Paşa'yı diplomatik temsilci olarak göndermek suretiyle Kabalega ile uzlaşma arayışında somut diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Emin'in müzakere sürecindeki başarısı, münhasıran diplomatik maharetine ve askeri refakatçi olmaksızın seyahat etme tercihinin güven tesisine yaptığı olumlu katkıya atfedilmektedir. Kabalega'nın sahip olduğu kapasiteden etkilenen Emin, nihayetinde Kabalega ile bir saldırmazlık mutabakatına varmış; bu mutabakat,

¹⁸² Shukry, "The Khedive Ismail and Slavery in the Sudan", 205.

¹⁸³ T. Douglas Murray ve Arthur Silva White, *Sir Samuel White Baker: A Memoir* (London & New York: Macmillan and Compant, 1895), 241, <https://archive.org/details/sirsamuelbakerme00murr/page/n9/mode/2up>.

¹⁸⁴ Shukry, "The Khedive Ismail and Slavery in the Sudan", 205-6.

¹⁸⁵ C. G. Gordon, *Equatoria under Egyptian rule: the unpublished correspondence of Col. (afterwards Major-Gen.) C. G. Gordon with Ismail, Khedive of Egypt and the Sudan, during the years 1874-187*, ed. M.F. Shukry (Cairo: Cairo University Press, 1953), 334.

Kabalega ile muhalif akrabaları arasında arabuluculuk yoluyla varılan bir uzlaşmayı da kapsamıştır.¹⁸⁶

Kalıcı bir yakınlaşmaya dair beklentiler, Bunyoro'da yaşananlarla kısa sürede akamete uğramıştır. Ocak 1878'de Bunyoro'daki müstahkem mevkilerden birinin komutanı, Kabalega'dan hayvan teminini talep etmiştir. Kabalega'nın yüz sığır göndermesine rağmen, komutan Nur Ağa bu miktarı yetersiz addederek Masindi'ye çok sayıda insani kayıpla sonuçlanan bir taarruz başlatmıştır. Tarihçi Gray'in değerlendirmesine göre, Nur Ağa'nın bu tasarrufu, önceki barış anlaşmasını müzakere eden Emin Paşa'ya karşı taşıdığı husumetle izah edilebilir.¹⁸⁷

Kasım 1878 itibarıyla, misyoner teşkilatlarının Bunyoro topraklarında yerleşim tesis etmeleri muhtemel görünmemekteydi. Bu imkânsızlığın temel sebebi, Kabalega'nın yeniden alevlenen hasımlığının, bölgeyi misyonerlik faaliyetleri açısından güvenlik yoksunu ve elverişsiz bir ortama dönüştürmüş olmasıydı. Netice itibarıyla, yerli topluluklar ile Avrupalı unsurlar arasında çatışmadan uzak ilişkilerin geliştirilmesi hususunda kayda değer bir tarihsel fırsat heba edilmiştir.¹⁸⁸

Buna mukabil Buganda, Avrupa etkisine açık ve modernleşme yönelimli bir siyasi teşekkül olarak tahayyül edilmekteydi. Buganda'nın Ekvator bölgesinden intikal eden disiplin yoksunu askeri birliklerle neredeyse hiçbir temasının bulunmaması, söz konusu algıyı kayda değer ölçüde tahkim etmiştir. Emin Paşa, Nur Ağa komutasındaki askeri kuvveti Mutesa'nın idari merkezinden kan dökülmeden geri çekmeyi başardığı vakit, barışın idamesinde fevkalade önemli bir diplomatik işlev icra etmiştir.¹⁸⁹

Mevcut hassas diplomatik konjonktürün bilincinde olan Gordon'un, bilhassa Bunyoro ile süregelen gerilimlere ilaveten Buganda ile muhtemel bir çatışmanın doğuracağı riskler karşısında ne arzusu ne de yeterli kaynakları mevcuttu. Avrupalı aktörler, Buganda yönetici sınıfının sergilediği zalimane tutum, siyasi hırs ve engelleyici diplomatik manevralara karşı dikkat çekici bir müsamaha göstermişlerdir. Bununla birlikte, bu müsamahanın emperyal bir

¹⁸⁶ John Gray, ed., "The Diaries of Emin Pasha - Extracts II", *The Uganda Journal* 25, sy 2 (1961): 152, 158, 160.

¹⁸⁷ Gray, 151; John Gray, "The diaries of Emin Pasha - extracts III", *The Uganda Journal* 26, sy 1 (Mart 1962): 85. Emin Paşa, "Nur Ağa'nın bu kadar çılgın olabileceğini aklım almıyor." diye yazmıştır. Bir önceki yıl Paşa'nın, Nur Ağa'nın adamlarının Buganda'daki esaretten kurtulmalarını temin etmiş olması, Ağa'nın bir sivil otorite tarafından tahliye edilmiş olmaktan mütevellit hissettiği onur kırıklığı, kendisini Paşa'yı itibarsızlaştırmaya ve mesleki açıdan imha etmeye sevk etmiş olabilir.

¹⁸⁸ John Gray, ed., "The Diaries of Emin Pasha - Extracts IV", *The Uganda Journal* 26, sy 2 (Eylül 1962): 124.

¹⁸⁹ Low, "The Northern Interior", 340.

gücün askeri müdahalesine karşı herhangi bir silahlı direniş formuna teşmil edilmesi ihtimali oldukça düşüktü. Bu çelişkili yaklaşım, bölgedeki Avrupa stratejik çıkarları ile yerel siyasi dinamikler arasındaki girift ilişkileri bariz biçimde ortaya koymaktaydı.¹⁹⁰

3.3. Bunyoro'nun Genişleme Siyaseti ve Savaşlar

1880'lerin başında Bunyoro'nun hükümdarı Kabalega, dönemin Mısır Ekvator eyaleti valisi Emin Paşa nezdinde diplomatik girişimde bulunarak barış talebinde bulunmuştur. Kabalega'nın temel motivasyonu, güney sınırının güvenliğini tahkim etmek ve Emin Paşa ile tesis edilecek barışı bu stratejik hedefi gerçekleştirmek için elzem bir diplomatik araç olarak değerlendirmekteydi. Bununla birlikte, 1884 senesinde Sudan'da Mehdi ayaklanmasının güçlenmesiyle bölgedeki siyasi konjonktür radikal bir dönüşüme uğramıştır. Söz konusu isyan hareketi, Emin Paşa'nın Mısır ile olan irtibatını kesintiye uğratmış ve Bunyoro ile komşusu Buganda toprakları üzerinden geçen iletişim güzergâhlarını hayati önemi haiz bir konuma yükseltmiştir.¹⁹¹

Bu siyasi konjonktürü müsait bir fırsat olarak değerlendiren Kabalega, Emin'e dostluk ve ticari münasebetlere dair anlaşmalar teklif etmiştir; ancak bu teklifini belirli bir koşula bağlamıştır: Emin'in Mupina'ya ve Ruyonga'nın halefi Kamisoa'ya sağladığı desteği sonlandırması gerekmektedir. Emin ise bu prenslere olan siyasi bağlılığına aykırı bir tutum sergilemeyi kategorik olarak reddetmiş, bu red kararı neticesinde Kabalega sahile uzanan güzergâhı kapamak suretiyle hayati önemdeki bir ticaret ve haberleşme kanalını fiilen işlevsiz hale getirmiştir.¹⁹²

Bu diplomatik çıkmazı aşmak amacıyla Emin, maiyetindeki Casati'yi Kabalega ile müzakereleri yürütmekle görevlendirmiştir. Casati'nin diplomatik misyonu, Kabalega'yı Mısırlı askeri unsurların ve idari yetkililerin Bunyoro topraklarında serbest dolaşımına izin vermeye ve Buganda ile barışçıl bir mutabakata varmaya ikna etmektir. Fakat Kabalega, bu taleplere karşı kayda değer bir direniş göstermiştir. Kabalega'nın çekincelerinin merkezinde, Bunyoro'nun egemenlik haklarını muhafaza etme kaygısı ve Casati'nin taleplerini kabul etmenin, Bunyoro'nun kuzey göller bölgesinde etkin bir aktör olarak yeni tesis ettiği konumunu zayıflatacağı endişesi bulunmaktaydı.¹⁹³

¹⁹⁰ Low, 342.

¹⁹¹ John Gray, ed., "The Diaries of Emin Pasha - Extracts V", *The Uganda Journal* 27, sy 1 (Mart 1963): 2.

¹⁹² Gray, 12.

¹⁹³ Casati, *Ten Years in Equatoria*, 1891, 1:245.

Kasım 1886'da Kabalega'nın baş veziri Kategora'nın ani vefatı, Bunyoro'da kayda değer bir siyasi değişime sebebiyet vermiştir. Kategora, Mısır idaresi tarafından teklif edilen diplomatik şartların kabulü yönünde pozisyon almaktaydı. Kategora'nın ölümünün, Kabalega'nın bizzat talimatıyla tertip edildiği iddia edilen bir zehirleme vakası neticesinde vuku bulduğuna dair şüpheler mevcuttu. Kategora'nın ölümüyle beraber Kabalega, yönetim paradigmasında esaslı bir değişikliğe gittiğini ilan etmiştir. Casati'nin aktardığına göre: “Kral, suikastın gerçekleştiği günün sabahında, bundan böyle alt sınıflar aracılığıyla yönetmeyi amaçladığını söylemişti. Artık soyluların otoritesini tanımayacaktı.”¹⁹⁴

İktidar mekanizmasındaki bu radikal dönüşüm, Barusura'nın baş komutanı Rwabadongo'nun, herhangi bir şahsın Casati ile iletişimde bulunmasını veya kendisine gıda temin etmesini yasaklayan bir emirle daha belirgin hale gelmiştir. Bu tedbir, Casati'yi diplomatik açıdan tecrit etmiş ve Bunyoro'daki pozisyonunu daha istikrarsız bir duruma indirgemıştır.¹⁹⁵

Bununla birlikte, müteakip birkaç aylık süreçte Kabalega'nın Mısır'a yönelik diplomatik yaklaşımında dikkat çekici bir dönüşüm gözlemlenmiştir. Kabalega tarafından yeni tayin edilen baş vezir Nyakamatura ile Bunyoro, daha uzlaşmacı bir diplomatik yönelim benimsemiştir. Bu diplomatik fırsatı değerlendirme amacıyla Casati, Nyakamatura ile stratejik bir ittifak tesis etme girişiminde bulunmuştur. Casati, Nyakamatura'ya sağlayacağı diplomatik destek vasıtasıyla Bunyoro dahilindeki askeri fraksiyonun siyasi nüfuzunu dengeleyebileceklerine kanaat getirmişti. Casati, diplomatik yazışmalarında stratejik çıkarlarının, Nyakamatura'ya açık, acil ve karşılıksız yardım temin ederek güç dengelerini Mısır yanlısı unsurların lehine tahvil etmek olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁶

Casati'nin Bunyoro'da geçirdiği süre zarfındaki davranışları, onu ne yerel halka ne de yönetici elitlere sevdirecek nitelikte görünmemekteydi. Dikkate değer bir hadise, Kabalega tarafından Emin Paşa'nın Gondokoro'daki karargâhına eğitim almaları amacıyla gönderilen, önde gelen ailelerden altı genç soyluyla ilgili olarak meydana gelmiştir. Kabalega'nın, bu gençlerin ailelerini ziyaret etmeleri için memleketlerine dönmelerine müsaade edilmesi yönündeki mükerrer taleplerine rağmen Casati, Emin Paşa'ya kral üzerinde hakimiyet tesis

¹⁹⁴ Casati, *Ten Years in Equatoria*, 1891, 2:26.

¹⁹⁵ Casati, *Ten Years in Equatoria*, 1891, 1:27.

¹⁹⁶ “Çıkarımız, açıkça, derhal ve koşulsuz olarak yardımımızı sunmak ve böylece dengeyi bize dost olan tarafın lehine çevirmektir.” Casati, *Ten Years in Equatoria*, 1891, 2:84.

etmek maksadıyla onları “kıymetli rehineler olarak muhafaza etmesini” tavsiyede bulunmuştur.¹⁹⁷

Bununla birlikte Casati, Kabalega'nın sarayında cereyan eden olaylar hakkında kendisine istihbarat sağlamaları için Bunyoro'dan iki şahsı görevlendirmiş ve onları casus olarak istihdam etmiştir. Bu esnada, Kabalega tarafından Casati'yi gözetlemekle görevlendirilen kişiler, hükümdara Casati'nin krala karşı hürmetsiz bir tutum sergilediğini ve aktif şekilde aleyhinde entrika çevirdiğini rapor etmiştir. Söz konusu raporlar ayrıca Casati'yi isyan propagandası yapmak, Buganda kralı Mwanga ile gizli irtibat kurmak, Kabalega'yı tahttan indirmek ve ikametgâhında silahlı adamlar toplamakla itham etmekteydi.¹⁹⁸

Casati'nin faaliyetlerine ilişkin kendi beyanatları, bu suçlamaların hakikaten de isabetli olduğunu teyit etmektedir.¹⁹⁹ Gerçekleştirdiği eylemlerin bir neticesi olarak, 1887 senesinde Kabalega, Casati'nin Bunyoro'dan tecrit edilmesini emretmiştir. Baş vezir Nyakamatura, Casati'nin planlarından kendisini daha da tecrit etmek ve bu hadiseye müdahil olmadığını ispat etmek maksadıyla, adamlarına Casati'yi ağaca bağlattırıp darp ettirdiğini ve Kibiro'ya firar etmesine müsaade etmeden evvel tamamen soyundurmuştur. Bu şiddetli muamele, Casati'ye tevcih edilen suçlamaların vahamet derecesini ve Bunyoro'da ikameti müddetince tırmandırdığı siyasi gerilimlerin ciddiyetini vurgulamaktaydı.²⁰⁰

Casati'nin Bunyoro'daki faaliyetleri, bölgedeki subayların şiddetli eleştirilerine maruz kalmıştır. Söz konusu subaylar, Casati'yi çeşitli gerekçelerle suçlamışlardır. İlk olarak, Ekvator eyaletinin geleceğini tehlikeye atmakla itham edilmiştir. İkinci olarak, kritik öneme sahip mektupların, değerli fildişlerinin ve temel gıda maddelerinin teslimini güvence altına alma fırsatını heba ettiği öne sürülmüştür. Buna ek olarak, subaylar, Casati'nin davranışlarının, başlangıçta Mısır hükümetine karşı olumlu bir tutum sergileyen Kabalega'yı yabancılaştırdığına inanmaktaydılar.²⁰¹

1886 yılında Acholi bölgesinde, Mısır yönetimine karşı direniş hareketi, özellikle yerli halkın vergi ödemeyi reddetmesiyle başlamıştır. Bu gelişme üzerine, Emin Paşa'nın emriyle gönderilen askeri birlikler, üç Acholi köyüne baskın düzenlemiş, yerleşim yerlerini tahrip etmiş

¹⁹⁷ Casati, 2:87-88.

¹⁹⁸ Casati, 2:90-91; Casati, ayrıca kitabında Kabalega'dan şöyle bashetmekteydi: “Chua bir zencidir; korkak, şüpheli, işleri erteleyici ve kararsız bir ruha sahiptir; dar görüşlü, konuşmalarında yalancı ve her zaman kötü etkilere boyun eğen biridir - gerçek bir kötülük ve korkaklık bileşimidir.” Casati, 2:16.

¹⁹⁹ Casati, *Ten Years in Equatoria*, 1891, 2:64-68.

²⁰⁰ Casati, 2:97-113.

²⁰¹ Casati, 2:140-41.

ve yerel halka karşı orantısız güç kullanımında bulunmuşlardır. Bu eylemler, Emin Paşa tarafından "gereksiz bir zulüm" olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu olaylar neticesinde, Acholi halkı, can güvenliğini sağlamak amacıyla Bunyoro Krallığı'nın hükümdarı Kabalega'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Kabalega, mülteci konumundaki Acholi halkına yalnızca güvenli bir sığınak sağlamakla kalmamış, aynı zamanda onlara askeri destek ve silah temin ederek direnişlerini sürdürmelerine olanak tanımıştır.²⁰²

Albert Gölü çevresinde de Mısır yönetimine karşı isyan hareketleri baş göstermiştir. Bu süreçte, Kabalega'nın stratejik kararı doğrultusunda, ona bağlı yerel şefler, Mısır yönetimine sadık kalan yerli halka yönelik saldırılar düzenlemiştir.²⁰³ 1888 yılında, Mısır ordusuna bağlı birliklerin Kibiro'yu yağmalaması ve bölgedeki üç şefi Kabalega'nın ajanları oldukları iddiasıyla idam etmesi, isyan hareketlerinin daha da şiddetlenmesine yol açmıştır. Bu şeflerin Mısır yönetimine ihbar edilmesi, Bunyoro karşıtı olarak bilinen Boki adlı bir yerel lider tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu gelişme üzerine Kabalega, misilleme olarak Boki'yi zehirletmiş ve akabinde Barusura komutasındaki birlikler Boki'nin köyüne baskın düzenlemiştir. 1888 yılı itibarıyla, çatışmalar yeni bir boyut kazanmış ve Bunyoro askeri güçleri, Albert Gölü'nün batı ve güney kıyılarına yönelik sık sık baskınlar gerçekleştirmeye başlamıştır.²⁰⁴

Acholi isyanının patlak vermesiyle birlikte, Emin Paşa'nın Palwoland'daki muhalif prenslerle olan iletişim kanalları kesintiye uğramış, bu durum söz konusu prenslerin stratejik açıdan savunmasız bir konuma düşmesine neden olmuştur. 1887 yılında, Bunyoro Krallığı'nın hükümdarı Kabalega, bu gelişmeyi bir fırsat olarak değerlendirmiş ve bahsi geçen prensleri Bunyoro topraklarından tasfiye etmiştir. Akabinde, Barusura ordusunun desteğiyle, prenslerin kalan taraftarlarını da etkisiz hale getirmeyi başarmıştır. Bu askeri ve siyasi manevralar sonucunda, 1887 yılının Eylül ayında Kabalega, Palwoland bölgesinin Babito hanedanlığı tarafından yönetileceğini ilan etmiştir.²⁰⁵ 19. yüzyılın sonlarına doğru, Sudan'da giderek güç kazanan Mehdi isyanı, Mısır'ın bölgedeki etkisini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Bu gelişmeyle eş zamanlı olarak, Mısır'ın Doğu Afrika'daki genişleme planlarının başarısızlıkla sonuçlanması, bölgedeki siyasi dengeleri derinden etkilemiştir. Bu koşullar altında, Emin Paşa'nın liderliğindeki Ekvatorya yönetimi, artan iç disiplinsizlik ve kronikleşen maddi sorunlar

²⁰² John Gray, ed., "The diaries of Emin Pasha - extracts VII", *The Uganda Journal* 28, sy 1 (Mart 1964): 80.

²⁰³ John Gray, ed., "The diaries of Emin Pasha - extracts IX", *The Uganda Journal* 29, sy 1 (1965): 80-81.

²⁰⁴ Casati, *Ten Years in Equatoria*, 1891, 2:208-10.

²⁰⁵ John Gray, ed., "The diaries of Emin Pasha - extracts X", *The Uganda Journal* 29, sy 2 (1965): 208-10.

nedeniyle giderek zayıflamıştır. Nihayetinde, 1889 yılında, bölgesel ve küresel dinamiklerin bir sonucu olarak, Ekvatorya eyaleti çökmüştür.²⁰⁶

3.3.1 Bunyoro'nun Bölge Krallıklarıyla İlişkileri

Kabalega'nın, Mısır'ın Ekvator bölgesindeki hâkimiyetinin sona ermesinde oynadığı kritik role rağmen, asıl dikkat çekici başarısı, 19. yüzyılda bölgenin en güçlü siyasi varlığı olarak kabul edilen Buganda Krallığı'na karşı verdiği mücadeledir. Bu çatışma, Kabalega'nın ve ülkesinin askerî açıdan en önemli zaferi olarak tarihe geçmiştir. Buganda, uzun yıllar boyunca Bunyoro sınırlarına yönelik sistematik saldırılar düzenleyerek, Banyoro halkı arasında korku ve güvensizlik atmosferi yaratmayı başarmıştır. Bu agresif politika, bölgesel güç dengelerini önemli ölçüde etkilemiş ve Buganda'nın komşuları üzerindeki baskısını artırmıştır. Bugandalıların bu acımasız tutumu, zaman içinde bölge halkları arasında olumsuz bir şöhret kazanmalarına neden olmuştur. Nitekim, bu olumsuz algının bir tezahürü olarak, Buganda Krallığı için *Mhwahwa* yani “vahşi köpeklerin ülkesi” ifadesi kullanılmıştır.²⁰⁷

John Hanning Speke'in bölgeye gerçekleştirdiği keşif seferleri sırasında edindiği gözlemler, Buganda ordusunun Bunyoro'ya yönelik saldırılarının vahametini gözler önüne sermektedir. Speke'in tanıklığına göre, Buganda ordusu bu akınlar sonucunda Bunyoro'dan çok sayıda büyükbaş hayvan, kadın ve çocuğu esir alarak geri dönmüştür. Buna karşın, Bunyoro'lu erkeklerin ise esir alınmadan öldürüldüğünü bildirmiştir.²⁰⁸ Henri Medard'a göre, bölge krallıklarının, Buganda'nın yoğun saldırılarına rağmen topraklarının tamamını kaybetmemesinin temel nedeni, Buganda'nın fetih stratejisindeki paradigma değişimidir. 19. yüzyıldan itibaren Buganda'nın askeri seferleri, kalıcı toprak kazanımından ziyade, fildişi ve köle elde etmeye yönelik yağma savaşlarına dönüşmüştür. Bu dönemde Buganda'nın ekonomik ve siyasi önceliklerinde gözlemlenen değişim, ganimet elde etmenin (özellikle fildişi ve kölelerin), toprak kazanımı ve tebaa sayısını artırmaktan daha önemli hale geldiğini göstermektedir.²⁰⁹ Medard'ın analizine göre, Buganda'nın giderek artan ithalat bağımlılığı, komşularına karşı “yamyamca” olarak nitelendirilebilecek bir politika izlemesine yol açmıştır.

²⁰⁶ Junker, bölgedeki şeflerden birinin, “Türkler” nihayet gittiğine göre, “sonunda inekleri buzağlayacak ve tavukları bir kez daha yumurtlayacak” şeklindeki yorumunu aktarmıştır. Wilhelm Junker, *Travels in Africa during the years 1882-1886* (London: Chapman and Hall, Ltd., 1892), 472.

²⁰⁷ Wrigley, *Kingship and State*, 66.

²⁰⁸ Speke, *Journal of the Discovery of the Source of the Nile*, 387.

²⁰⁹ Henri Médard, “Croissance et crises de la royauté du Buganda au xixe siècle” (Unpublished PhD thesis, University of Paris, 2001), 736, <https://shs.hal.science/tel-01241822>.

Bu durum, Buganda'nın ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli ganimeti dışarıdan elde edemediği durumlarda, kendi topraklarını dahi yağmalamaya başlamasıyla sonuçlanmıştır.²¹⁰

Kabalega'nın 1870'li yıllarda gerçekleştirdiği kapsamlı askeri reformların etkileri, 1880'li yıllarda belirgin bir şekilde gözlemlenmeye başlanmıştır. Bu reformların en önemli sonuçlarından biri, Barusura ordusunun g ve etkinliğinin artması olmuştur. Buna ek olarak, Kabalega'nın stratejik bir hamle olarak Hartumlu paralı askerleri istihdam etmesi ve ateşli silah envanterini genişletmesi, Bunyoro'nun askeri kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır. Bu gelişmeler neticesinde Bunyoro, bölgesel güç dengelerini değiştirecek şekilde Buganda için ciddi bir tehdit unsuru haline gelmiştir D.A. Low'un da belirttiği üzere Kabalega'nın reformlarıyla birlikte Bunyoro'yu küçük düşürme kararlılığı Buganda politikasına egemen olmuştu.²¹¹ Emin Paşa'nın 1885 tarihinde yazdığı mektubunda yer alan gözlemleri, Kabalega liderliğindeki Bunyoro'nun Buganda'ya karşı izlediği askeri stratejinin doğasına ışık tutmaktadır. Paşa'nın aktardığı bilgiler, Kabalega'nın sürekli bir çatışma halini benimsediğini ve bu politikayı kararlılıkla srdrdğiği göstermektedir. Paşa'nın ifadesiyle, “O, her zaman Baganda ile savaş halindedir; sık sık yenilgiye uğramalarına rağmen, onlar durmaksızın baskınlar düzenlemektedir.”²¹²

1886 yılında gerçekleşen Rwengabi Savaşı'nda, Bunyoro'nun Buganda'ya karşı elde ettiği zafer, Bunyoro'nun askeri birliği olan Barusura'nın belirgin stnlğiği gözler önüne sermiştir. Barusura'nın sahip olduğu silah envanteri, çağın askeri teknolojisini yansıtan çeşitli ateşli silahlardan oluşmaktaydı. Bu envanter içerisinde çok sayıda Remington tüfeği, birkaç Snider tüfeği ve Mısır ordusundan kaçan askerlerden ele geçirilen veya savaş ganimeti olarak elde edilen perksyonlu tüfekler bulunmaktaydı. Toplamda yaklaşık bin adet ateşli silahın varlığı, Barusura'nın askeri gücünün önemli bir göstergesiydi.²¹³ Buganda Krallı Mwanga, Bunyoro'nun güçlü Barusura ordusunun tehdidine karşı stratejik bir savunma hamlesi gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, Mwanga, kraliyet sarayının yakın çevresinde, geleneksel Buganda idari yapısının bir parçası olan *batongole*²¹⁴ sistemini kullanarak dört yeni şeflik

²¹⁰ Mdard, 737.

²¹¹ Low, “The Northern Interior”, 337.

²¹² Gray, “The Diaries of Emin Pasha - Extracts V”, 8.

²¹³ Michael Twaddle, *Kakungulu and the Creation of Uganda, 1868-1928* (London: James Currey, 1993), 95; Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 58.

²¹⁴ Batongole, doğrudan Buganda kralı tarafından genişletilmiş topraklar üzerine askeri yöneticiler olarak atanan, bağımsız statye sahip kişilerdir. Jonathon L. Earle @jonathonlearle.bsky.social [@JonathonLEarle], “An Additional Photograph by R. Buchta in @Bunyoro_Kitara, 1881. The Description w/ the Photograph Describes Them as Batongole. In the Context of 19th-Century Buganda, Batongole Were Free-Standing Subjects (Unlike Bataka) Appointed Directly by the Kabaka as Military Administrators <https://t.co/dvehsrHyxF>”, Tweet, Twitter, 16 Mayıs 2024, <https://x.com/JonathonLEarle/status/1791087519305519310>.

oluşturmuştur.²¹⁵ 1886'daki zaferle birlikte Bunyoro, her ne kadar Barusuralarla etkin bir askeri güce sahip olsa da Mwanga'nın askeri reformları sebebiyle yaklaşık iki sene boyunca savunma durumunda kalmıştır. Buganda'da 1890 yılında patlak veren iç savaşı değerlendiren Bunyoro, Barusura birlikleriyle atak konumuna geçmiş, Buganda iç savaşına dahil olarak Müslüman lider Kalema'yı desteklemiştir. Fakat, Bunyoro aynı anda Mısır ordusuyla, iç isyanlarla ve Kabalega'ya karşı Buganda ile sık sık ittifak yapan ayrılıkçı hareketlerle mücadele ediyordu. Bunyoro'nun bu ezici koşullarda hayatta kalmayı başarması etkileyiciydi.²¹⁶

19. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle 1880'li yıllarda, Bunyoro Krallığı, bölgede Mısır ve Buganda'nın etkisinin azalmasıyla birlikte, aynı yüzyıl içinde kaybettiği toprakları yeniden kontrolü altına almayı başardı. Bu dönemde, Tooro Krallığı'nda yaşanan veraset mücadeleleri, 1870'li yıllar boyunca bölgenin en güçlü iki devleti olan Bunyoro ve Buganda'ya, Tooro'nun iç işlerine müdahale etme fırsatı tanıdı. Buganda'nın 1887-1888 yılları arasında Tooro'daki taht kavgasını etkilemeye yönelik girişimi başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra, Tooro Krallığı Bunyoro'nun nüfuz alanına girdi.²¹⁷ Bu bağlamda, tarihçi Steinhart, 1890'lı yıllarda Tooro'nun fiilen Bunyoro'nun bir eyaleti haline geldiğini ileri sürmektedir.²¹⁸

Bunyoro Krallığı'nın bölgesel hakimiyetini genişletme süreci, belirli bir sistematik yaklaşımı takip etmiştir. Bu süreç, öncelikle Barusura birliklerinin gerçekleştirdiği akınlarla başlamış, ardından hedef krallıkların iç siyasi dinamiklerine müdahale ile devam etmiş ve nihai olarak tam bir fetih ile sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, Albert Gölü'nün batı kıyısında yer alan şeflikler, bu genel kalıptan farklı bir deneyim yaşamıştır. Bu bölgedeki şeflikler, Bunyoro'nun hakimiyetini, karşılığında askeri destek ve çeşitli hediyeler alarak kabul etmişlerdir. Bu durum, Bunyoro'nun yayılma stratejisinde bölgesel farklılıkların olduğunu göstermektedir. Öte yandan, 1880'li yıllarda Bunyoro'nun benimsediği daha agresif tutum, özellikle Albert Gölü'nün batısındaki şeflikler için önemli bir ders niteliği taşımıştır.²¹⁹

Bunyoro Krallığı'nın toprak genişlemesi, ağırlıklı olarak 1880'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, krallığın fethedilen topraklar üzerindeki yönetim biçimi ve etkinliği hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Fetih sonrası dönemde, Bunyoro varlığının en

²¹⁵ Twaddle, *Kakungulu and the Creation of Uganda, 1868-1928*, 96.

²¹⁶ D. A. Low, *Fabrication of Empire: The British and the Uganda Kingdoms, 1890-1902* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2009), 73; Twaddle, *Kakungulu and the Creation of Uganda, 1868-1928*, 58.

²¹⁷ Twaddle, *Kakungulu and the Creation of Uganda, 1868-1928*, 95-96.

²¹⁸ Tooro için daha fazla bilgi için bakınız: Edward I. Steinhart, "Royal Clientage and the Beginnings of Colonial Modernization in Toro, 1891-1900", *The International Journal of African Historical Studies* 6, sy 2 (1973): 3, <https://doi.org/10.2307/216778>.

²¹⁹ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 60.

baskın unsuru olan Barusurular'ın hakimiyeti altında bir süre şiddet ve mülkiyete el koyma olayları yaşanmıştır. Bunyoro kültürünün etkisi, Alur bölgesinden kuzey Busoga'ya kadar geniş bir coğrafyada belirgin şekilde hissedilmiştir. Bu bağlamda, bölgede görev yapan misyonerlerden olan Achte'nin "Bir Munyoro'nun fethettiği halkları asimile etme konusunda özel bir yeteneği vardır" şeklindeki değerlendirmesi, kültürel yayılmanın boyutlarını vurgulamaktadır. Ancak, yabancı gözlemciler ve araştırmacılar, Bunyoro'yu öncelikle Barusura'nın saldırgan tutumu ile ilişkilendirme eğiliminde olmuşlardır.²²⁰

19. yüzyılın bu döneminde yaşanan çatışmalar, Doğu Afrika'nın göller bölgesindeki siyasi ve ekonomik hayatın yalnızca bir boyutunu teşkil etmekteydi. Bölgedeki krallıklar arasındaki güç ilişkileri oldukça kompleks bir yapıya sahipti. Buganda Krallığı, 1884 yılında Kabaka Mutesa'nın vefatının ardından güç kaybederken, bu durum Bunyoro'nun bölgesel nüfuzunun artmasına zemin hazırladı.²²¹ Bununla birlikte, iki krallık arasındaki ilişkiler tamamen düşmanca bir karaktere bürünmedi. Yaşanan çatışmalara rağmen, krallıklar arasındaki kültürel etkileşim ve ekonomik iş birliği kesintisiz bir şekilde sürdürüldü. Sınır bölgelerinde yaşayan topluluklar ortak bir dil kullanıyor ve ticari faaliyetlerini devam ettiriyordu. Her iki krallığın tüccarları da geleneksel bir uygulama olarak hükümdarlarına düzenli şekilde hediyeler takdim etmekteydi.²²²

Bunyoro ve Buganda krallıklarının çevre devletlerle olan diplomatik ilişkileri belirgin farklılıklar göstermekteydi. Antropolog Beattie'nin araştırmalarında ortaya koyduğu üzere, Buganda komşu krallıklarla olan ilişkilerini askeri güç ve zorlayıcı diplomasi üzerine inşa ederek, onlardan haraç talep etmekteydi. Buna karşılık Bunyoro, özellikle Nilotik halklarla olan münasebetlerini akrabalık bağları ve karşılıklı fayda prensibi çerçevesinde şekillendirmişti. Babito hanedanlığının siyasi meşruiyeti, bu toplulukları "ağabeyler" veya "kız kardeşlerinin oğulları" olarak tanımlayan geleneksel inanç sistemi üzerine temellendirilmişti. Bu bağlamda, bölgesel otoritenin en önemli göstergelerinden biri olarak, çeşitli toplulukların liderleri anlaşmazlıkların çözümünde Kral Kabalega'ya başvuruyor ve kendisini "kralların kralı" unvanıyla tanımlıyorlardı.²²³

²²⁰ Médard ve Doyle, *Slavery in the Great Lakes Region of East Africa*, 242.

²²¹ Low, *Fabrication of Empire*, 64.

²²² Emin Paşa ve diğer bu iki krallığın sarayında kalmış Avrupalılar bu hediyeleri yanlış bir şekilde "haraç" olarak yorumlamıştır. Gray, "The Diaries of Emin Pasha - Extracts II", 166.

²²³ Beattie, *The Nyoro state*, 254; Southall'ın etnografik çalışmalarında belirttiği üzere, Alur halkının Bunyoro Krallığı'na olan bağlılığı, törensel bir nitelik taşımaktaydı. Bu törensel tabiiyet ilişkisi, Alur şeflerinin yeni görevlerine başlamadan önce, unvanlarının meşruiyetini sağlamak amacıyla Bunyoro sarayına gerçekleştirdikleri

19. yüzyılın önemli tanıklarından İtalyan kâşif Romolo Gessi'nin seyahat notlarında, Bunyoro Krallığı'nın kuzey bölgesindeki siyasi ve ekonomik ilişkilere dair kayda değer bilgiler bulunmaktadır. Gessi'nin aktarımına göre, bölgenin güçlü şeflerinden Wadelai, Bunyoro Kralı Kabalega'nın vassalı konumundaydı. Bu vassallık ilişkisi, sistemli bir ekonomik yükümlülük çerçevesinde şekillenmekteydi. Nitekim Wadelai'nin kontrolündeki bölgeden elde edilen tüm fildişleri, yılda beş veya altı kez olmak üzere düzenli aralıklarla Kabalega'ya gönderilmekteydi.²²⁴ 1880'li yıllar itibariyle Mısır'ın bölge üzerindeki hegemonik gücünün tedricen zayıflaması, yerel güç dinamiklerinde önemli değişimlere yol açmıştır. Bu konjonktürde, Albert Gölü'nün batı havzasında hakimiyet süren muhtelif şeflikler, siyasi ve stratejik bir tercih olarak Bunyoro'ya bağlılıklarını ilan etmişlerdir. Benzer bir siyasi yönelim, Albert Gölü'nün güney kesimindeki şefliklerde de gözlemlenmiş ve bu topluluklar da Bunyoro'nun siyasi nüfuz alanına dahil olmuşlardır.²²⁵

ritüel ziyaretler aracılığıyla tesis edilmekteydi Aidan Southall, *Alur Society: A Study in Processes and Types of Domination* (Nairobi: Oxford University Press, 1956), 218-19, <https://archive.org/details/alursocietystudy0000sout>.

²²⁴ Romolo Gessi, *Seven Years in the Soudan : Being a Record of Explorations, Adventures, and Campaigns Against the Arab Slave Hunters*, ed. Felix Gessi (London: Sampson Low, Marston & company, 1892), 107, <https://archive.org/details/sevenyearsinsoud00gessuoft>.

²²⁵ Casati, *Ten Years in Equatoria*, 1891, 2:139, 142.

4. BRİTANYA – BUNYORO SAVAŞLARI (1893-1899)

Bunyoro'nun İngiliz kuvvetleri tarafından işgal süreci, tarihsel bağlamı ve sonuçları açısından derinlemesine akademik incelemeyi gerektiren sömürge tarihi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Afrika ve emperyalizm çalışmaları çerçevesinde değerlendirildiğinde, Bunyoro örneği, güçlü Afrika krallıklarının sömürgeci tahakküme karşı geliştirdikleri direniş stratejilerini ve bu süreçteki karşılıklı etkileşimleri anlamamıza olanak sağlamaktadır.

18. yüzyıldan itibaren Göller Bölgesi'ndeki tarihi gücünü yitirmiş olan Bunyoro Krallığı'nın karşısında, Buganda'nın 18. yüzyıldan itibaren başlayan yükseliş süreci, bölgede Buganda hegemonyasının tesis edildiği yeni bir dönemi başlatmıştı. Bunyoro'nun yeniden ayağa kalkma süreci, Kamurasi'nin askeri alanda gerçekleştirdiği reformlarla ivme kazanmış, ardından oğlu Kabalega döneminde bu merkezileşme hareketi derinleşerek devam etmiştir. Kabalega, babasının başlattığı reform sürecini genişleterek, heterojen yapıdaki Bunyoro'yu merkezi otoritesi güçlü bir askeri krallığa dönüştürmeyi başarmıştır.²²⁶

Krallığı yeniden güç merkezi haline getiren Kabalega, 1880'li yıllarda 18. ve 19. yüzyıllarda kaybedilen toprakları yeniden kazanmış, Buganda'ya karşı başarılı savaşlar vermiş ve Mısır'ın bölgedeki askeri varlığını etkisiz hale getirmiştir. Bu tarihsel bağlamda, Bunyoro'nun İngiliz sömürgeciliğine karşı geliştirdiği direniş stratejisini, krallığın geçirdiği bu yapısal dönüşüm sürecinin bir uzantısı olarak değerlendirmek gerekmektedir.²²⁷

Britanya'nın bölgedeki sömürge politikalarının uygulanma süreci, büyük ölçüde sömürge temsilcilerinin diplomatik yetersizlikleri tarafından şekillendirilmiştir. Bunyoro ve Britanya arasında muhtemel diplomatik çözüm yolları, bölgede görevlendirilen temsilcilerin kişisel kariyer kaygıları ve diplomatik tecrübe eksiklikleri nedeniyle hiçbir zaman etkin bir şekilde değerlendirilememiştir. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri, bu bölümde ayrıntılı olarak incelenecek olan Frederick Lugard'ın yaklaşımında görülmektedir. Lugard, Bunyoro'ya yönelik düşmanlığın tırmandırılmasında kritik bir rol oynamış, kendisinden önceki Batılı sömürge temsilcilerinin Bunyoro'ya karşı olumsuz tutumlarını ve Kabalega'nın düşman ve anlaşılabilir biri olarak karakterize edilmesini sürdürmüştür. Bu tutum, Bunyoro ile olası diplomatik çözüm yollarını tamamen ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda Lugard'ın Bunyoro'ya

²²⁶ Uzoigwe, *Revolution and revolt in Bunyoro-Kitara: two studies*, 10-12.

²²⁷ Twaddle, *Kakungulu and the Creation of Uganda, 1868-1928*, 95.

yönelik sürekli tehditkâr söylemleri, Banyoro halkı arasında Batılı güçlerin bu tehditleri uygulama kapasitesine dair ciddi şüphelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.²²⁸

4.1. Lugard'ın Uganda'ya Gelişi ve Bunyoro'ya Karşı Savaş

Britanya İmparatorluğu'nun Uganda'yı sömürgeleştirme politikasının ardında çok boyutlu stratejik nedenler yatmaktaydı. Uganda'nın coğrafi konumu, Britanya Krallığı'nın emperyal çıkarları açısından kritik bir öneme sahipti. Bilhassa, Yukarı Nil Havzası'nı ve Nil Nehri'nin kaynak bölgesini kapsayan bu topraklar, İmparatorluğun Hindistan'daki menfaatleri bakımından hayati değer taşımaktaydı. Hindistan, sahip olduğu zengin kaynakları ve ekonomik potansiyeli nedeniyle Britanya İmparatorluğu'nun en değerli sömürgesi konumundaydı. Dönemin hâkim stratejik düşüncesine göre, 1869'da açılan ve Hindistan'a ulaşmada kritik role sahip Süveyş Kanalı'nın güvenliğinin sağlanması, Nil Nehri'nin kaynak kontrolüyle doğrudan ilişkiliydi. Nitekim ekonomisi büyük ölçüde Nil Nehri'nin su rejimine bağımlı olan Mısır'ın kontrolünü elinde bulunduran Britanya İmparatorluğu için, jeopolitik açıdan Nil Nehri'nin kaynağını ve Yukarı Nil Havzası'nı güvence altına almak kaçınılmaz bir zorunluluk teşkil etmekteydi.²²⁹

Özellikle 1880'li yıllardan itibaren, Avrupa'nın emperyalist güçleri arasında Afrika kıtasının paylaşımına yönelik rekabet giderek yoğunlaşmıştır. Bu süreçte bilhassa İngiltere ve Almanya arasındaki hegemonya mücadelesi, diplomatik girişimlerle çözüme kavuşturulma yoluna gidilmiştir. Nitekim söz konusu rekabet, 1886 ve 1890 yıllarında imzalanan Anglo-Alman Anlaşmaları ile nihayete erdirilmiştir. Bu diplomatik mutabakatlar neticesinde Doğu Afrika'nın bölgesel bölüşümü gerçekleştirilmiş; güney kesimi Alman nüfuz alanı olarak belirlenirken, kuzey kesimi İngiliz hakimiyet sahası olarak tesis edilmiştir.²³⁰

1884 yılında gerçekleştirilen Berlin Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda, sömürgeci güçlerin iddia ettikleri topraklar üzerinde meşru hakimiyet kurabilmeleri için "etkili işgal" prensibini uygulamaları zorunlu kılınmıştı. Bu bağlamda, İngiltere'nin genişletilmiş bölge üzerindeki egemenlik iddialarını somutlaştırabilmesi için söz konusu doktrini hayata geçirmesi gerekmekteydi. Bu stratejik gereklilik çerçevesinde, Frederick Lugard'ın Ağustos 1890'da Mombasa'dan iç kesimlere doğru başlattığı sefer, "etkili işgal" prensibinin pratik bir uygulaması niteliğindeydi. Lugard'ın bu askeri-politik misyonu, Aralık 1890'da Buganda

²²⁸ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 62.

²²⁹ Onok C. Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa: a case study of Uganda, c.1890-1990* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 2011), 40; Reid, *A history of modern Uganda*, 288; Low, *Fabrication of Empire*, 108.

²³⁰ Low, *Fabrication of Empire*, 4.

bölgesine ulaşmasıyla ilk hedefine varmış oldu.²³¹ Lugard, 19 Aralık 1890'da yaklaşık 270 hamal ve 50 kadar Sudanlı ve Somalili askerle birlikte Imperial British East Africa Company'nin bir ajanı olarak Buganda'ya gelmiştir.²³²

Lugard, Bunyoro'nun köle ticareti ve İslami unsurlarla olan münasebetlerine ilişkin menfi kanaati doğrultusunda hem Bunyoro'nun fethini hem de Mehdi isyanıyla mücadele kapsamında Wadelai istikametinde ilerlemeyi stratejik bir hedef olarak belirlemiştir. Muhtemel bir askeri müdahalenin farkında olan Kabalega, işgali önlemek maksadıyla tazminat ödemeyi teklif etmiş, bununla birlikte herhangi bir Avrupalı varlığına karşı direnç göstereceğini de kategorik olarak beyan etmiştir.²³³ Lugard, Kabalega'nın bu uzlaşma girişimini reddetmekle kalmamış, onun tabi konumunu vurgulayarak Buganda kralı Mwanga'yı da bu teklifi göz ardı etmesi yönünde teşvik etmiştir. Nihai olarak Lugard, Bunyoro'nun fethini hem kendi askeri gücünü hem de Baganda'nın pozisyonunu tahkim etmek için bir fırsat olarak değerlendirmiş ve bunu sistematik bir yağma politikasıyla ilişkilendirmiştir.²³⁴

Lugard'ın Kabalega'yı tahttan indirme motivasyonu, Kabalega'nın Imperial British East Africa Company'ye (IBEAC) karşı spesifik bir suç teşkil eden eyleminden ziyade, Avrupa emperyalizmine boyun eğmeyi kategorik olarak reddetmesinden kaynaklanmaktaydı. Bu temel gerilime ilaveten, Lugard'ın Kabalega'ya yönelik şahsi sayılabilecek husumeti, savaş iradesini daha da körüklemiştir. Tarihsel perspektiften değerlendirildiğinde, Lugard'ın söylemsel pratikleri ve operasyonel faaliyetleri, Bunyoro'ya karşı başlatılan savaşın tezahüründe katalizör işlevi görmüştür. Kabalega'yı sistematik biçimde düşman unsur olarak karakterize etmesi, bölgesel hegemonya tesis etme arzusu ve şahsi husumeti ile birleşince, diplomatik müzakere zeminini ve barışçıl çözüm olasılığını tamamen ortadan kaldırmıştır.²³⁵

Lugard'ın Bunyoro'daki yönetim pratikleri, saldırgan politikalar ve yerel halka yönelik aşağılayıcı tutumlarıyla karakterize edilmiştir. Bilhassa Müslüman toplulukları hedef alan politikalar izlemiş, kırsal bölgelerde sistematik tahribat gerçekleştirmiş ve Tooro bölgesine kendi kontrolünde bir yönetici atamıştır.²³⁶ Bu icraatlarını meşrulaştırmak için, Kabalega'nın

²³¹ Low, 108.

²³² Low, 77.

²³³ Margery Perham ve Mary Bull, ed., *The Diaries of Lord Lugard: East Africa, December 1890 to December 1891*, c. 2 (Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1959), 88.

²³⁴ Perham ve Bull, 2:121.

²³⁵ Margery Perham ve Mary Bull, ed., *The Diaries of Lord Lugard: East Africa, January 1892 to August 1892*, c. 3 (Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1959), 120.

²³⁶ Lugard'a, Kabalega'nın kendi kuvvetlerine karşı mücadele eden Müslüman gruplara destek amacıyla 1300 kişilik askeri birlik gönderdiği iddia edilmiştir. Bu bağlamda, Lugard'ın büyük ordusunun, herhangi bir resmî

Avrupa müdahalesine karşı gösterdiği direnişi gerekçe göstermiştir. Lugard'ın, Banyoro halkını baskıcı ve yabancı unsurlar olarak tasvir etmesi, bölgede bizzat gözlemlendiği ekonomik refah ve yüksek nüfus yoğunluğu ile çelişki arz etmektedir. Barusura'ya karşı Maxim makineli tüfeği gibi üstün bir askeri gücü kullanmadaki ısrarcı tutumu, yerel halkın yaşam hakkına verdiği değerin düşüklüğünü açıkça ortaya koymaktadır.²³⁷

Lugard, Banyoro halkının "düşüncesizce saldırgan" olduğu kendini inandırmıştı. Bu durum, Bunyoro yönetimini "acımasız bir tiranlık" olarak betimlemesindeki kavramsal çelişkiyi ve seyahat ettiği bölgenin yoğun nüfuslu ve sosyoekonomik açıdan gelişkin olduğuna dair somut verileri görmezden gelmesini anlaşılır kılmamaktadır.²³⁸ Dahası, Lugard'ın politik manevralarına ilişkin bir diğer örnek olarak, Mubito hanedanlığına mensup mülteci prens Kasagama'yı Tooro Krallığı'nın hükümdarı olarak atama kararı alması gösterilebilir. Nihayetinde, Emin Paşa'nın birlikleriyle Wadelai'ye ilerleme planlarından vazgeçmesinin ardından, askeri stratejisini yeniden şekillendirerek Sudan kökenli garnizonları Bunyoro'nun güney kesimlerine sistematik biçimde konuşlandırmıştır. Bu hamle, sömürgeci otoritenin bölgesel kontrolü tesis etme çabasının tipik bir tezahürü olarak yorumlanabilir.²³⁹

Şirketin yakın vadede iflas riskiyle karşı karşıya kalması üzerine Lugard, askeri fütuhata odaklı faaliyetlerini terk ederek mesaisini, hükümet desteğinin sürekliliğini sağlamaya ve kamuoyu nezdinde meşruiyetini korumaya yönelik lobi çalışmalarına yönlendirmiştir. Bu bağlamda, Uganda'dan çekilmenin bölgesel istikrarsızlığı derinleştirecek vahim jeopolitik sonuçlar doğuracağını öne sürmüş; sömürge projesinin devamlılığını gerekçelendirmek adına, Kabalega'yı şeytani bir figür olarak karalayan ve onu Afrika kıtasında tasfiye edilmesi gereken tüm "tehditlerin cisimleşmiş hali" şeklinde resmeden sistematik bir propaganda kampanyası yürütmüştür. Bu strateji, yalnızca Kabalega'nın otoritesini zayıflatmayı değil, aynı zamanda sömürgeci müdahalenin ahlaki zorunluluğunu Avrupa kamuoyuna pazarlamayı hedeflemiştir. Nihayetinde, Lugard'ın bu retoriği, 19. yüzyıl sömürgecilik pratiklerinde sıkça başvurulmuş medeniyet misyonu söyleminin manipülatif araçlarını tipik bir biçimde yansıtmaktadır.²⁴⁰

açıklama yapmadan Bunyoro Krallığı'nın sınırlarını ihlal etmesi, söz konusu askeri hareketliliğin arka planını anlamak açısından şaşırtıcı bir durum teşkil etmemektedir. Nitekim, gerçekleşen çatışmaların ardından Lugard'ın zaferiyle sonuçlanan savaşta, yaklaşık yüz Banyoro savaşçısının öldürüldüğü kayıtlara geçmiştir. Perham ve Bull, 3:161, 165, 168, 183.

²³⁷ Perham ve Bull, 3:247-53.

²³⁸ Perham ve Bull, 3:303.

²³⁹ Perham ve Bull, *The Diaries of Lord Lugard: East Africa, December 1890 to December 1891*, 2:328, 364.

²⁴⁰ John S. Galbraith ve William Mackinnon, *Mackinnon and East Africa, 1878 - 1895: A Study in the "New Imperialism"*, Cambridge Commonwealth Series (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1972), 165, 192, 207; Low, *Fabrication of Empire*, 111, 123; Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa*, 53.

Lugard'ın, şirketin finansal sıkıntılarına rağmen Uganda'daki İngiliz varlığının sürdürülmesini sağlamak için gösterdiği çabalar, misyoner çevreler ve emperyalist lobiler tarafından desteklenmiştir.²⁴¹ Ancak, Kabine içerisinde öne çıkan bir figür olan Harcourt, bu politikaya muhtemel mali yükümlülükler ve istikrarsız genişleme riskleri gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Özellikle, Lugard'ın askeri ve idari harcamalarını eleştirerek, bu girişimlerin yalnızca şirketin mali durumunu değil, aynı zamanda İmparatorluğun jeopolitik itibarını da tehdit edebileceğini savunmuştur. Harcourt, Lugard için, “Böylesine bir güç anlayışına sahip bir beyefendi, yalnızca bir Şirketi değil, bir İmparatorluğu da mahvetmeye yeter.” demiştir. Bu durum, dönemin sömürge yönetimlerinde sıkça görülen merkez-çevre geriliminin tipik bir tezahürü olarak da yorumlanabilir.²⁴²

Hartum'da yaşananlar, kamuoyunun yoğun baskısı ve Başbakan Rosebery'nin istifa tehdidi, Kabinayı bölgeden çekilme kararını yeniden değerlendirmek zorunda bırakmıştır.²⁴³ Bu süreçte, Rosebery, İmparatorluğun finansal krizdeki bir şirketi yönetme kapasitesine duyduğu güvensizliği açıkça dile getirerek, Buganda'nın geleceğini analiz etmesi için Gerald Portal'ı görevlendirmiştir. Portal'ın hazırladığı rapor, Buganda ve Batı Tanganika'da Avrupalı güçler, Zanzibarlı tüccarlar, Müslüman gruplar ve Kabalega'nın direnişi arasında patlak verebilecek bir çatışma olasılığını öngörmüş; İngilizlerin bölgeden çekilmesinin bölgesel istikrarsızlık, ticari çıkarların kaybı ve stratejik nüfuz erozyonu gibi ciddi sonuçlar doğuracağını vurgulamıştır. Dahası, rapor, Hristiyan Uganda'nın sömürge projesi için taşıdığı ideolojik önemi öne çıkararak, İngiliz müdahalesinin devamını “medeniyetin barbarlığa karşı mücadelesi” retoriğiyle meşrulaştırmıştır.²⁴⁴

İngiliz sömürge yönetiminin Uganda'daki stratejik hedeflerini gerçekleştirme sürecinde, Kuzey Göller Bölgesi'ndeki hâkimiyetin pekiştirilmesi kritik bir adım olarak görülmüştür. Bu bağlamda, Kasım 1893'te Colville'nin Kampala'ya gelişini takiben, İngiliz komutasındaki kuvvetler Bunyoro Krallığı'nı işgal etmiştir. Ancak, bu hareketin arka planında daha erken tarihli hazırlıklar yatmaktaydı: Ağustos 1893'ten itibaren, Buganda'daki İngiliz askeri komutan Frederick Macdonald, Nil Nehri'ne uzanan ticari ve askeri güzergâhın güvence

²⁴¹ Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa*, 54; Galbraith ve Mackinnon, *Mackinnon and East Africa, 1878 - 1895*, 197; Ronald Robinson, John Gallagher, ve Alice Denny, *Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism*, 2. ed., 6. [print.] (London: Macmillan, 1995), 317.

²⁴² William Vernon Harcourt, “[Uganda]. Signed in 1892 Sept 22”, 22 Eylül 1892, CAB 37/31/24, The National Archives, Kew; Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa*, 48.

²⁴³ Robinson, Gallagher, ve Denny, *Africa and the Victorians*, 324.

²⁴⁴ “SIR GERALD PORTAL ON UGANDA. » 14 Apr 1894 » The Spectator Archive”, The Spectator Archive, erişim 03 Nisan 2025, <http://spprd.insec.netcopy.thompsonjames.co.uk/article/14th-april-1894/7/sir-gerald-portal-on-uganda>.

altına alınması amacıyla istila planlarını organize etmeye başlamıştı.²⁴⁵ Macdonald, Uganda'nın sömürgeleştirilmiş "refahı" ve İmparatorluk çıkarlarının devamlılığı için Kabalega'nın siyasi ve askeri gücünün kırılması gerektiğine inanıyordu.²⁴⁶ Bu hedef doğrultusunda, Eylül 1893'te, Kabalega'yı İngiliz idaresini tanımaya zorlamak üzere Bugangaizi sınır hattında stratejik bir hamle gerçekleştirilmiş, Sudanlı askerlerin denetiminde iki kale inşa edilerek bölgedeki askerî varlık somutlaştırılmıştır. Bu kaleler, yalnızca savunma amaçlı değil, aynı zamanda yerel direnişin psikolojik baskı yoluyla zayıflatılması işlevi görmüştür.²⁴⁷

Mevcut tarihsel veriler, Kabalega'nın Britanya İmparatorluğu gibi hegemonik bir güçle doğrudan çatışmayı kışkırtma niyetinde olmadığını göstermektedir. Ancak, 19. yüzyılın son çeyreğinde İngiliz emperyalistleri, özerkliğini koruyan Afrikalı liderlere karşı giderek düşük toleranslı bir tutum benimsemişlerdi. Bu dönüşüm, yerel aktörlerin en minimal direniş girişimlerinin dahi asimetrik ve orantısız şiddetle bastırılması riskini beraberinde getirmiştir. Özellikle, sömürgeci otoritenin meşruiyetini sorgulayan her türlü siyasi veya askeri hamle, "istikrarsızlık tehdidi" olarak çerçevelenerek, askeri müdahalenin ahlaki ve stratejik gerekçesi haline getirilmiştir. Bu bağlamda, Kabalega'nın statükoyu koruma yönündeki ihtiyatlı politikaları dahi, İngilizlerin genişlemeci ajandalarıyla uyumsuzluk gösterdiği için sistematik bir tehdit olarak algılanmıştır.²⁴⁸

Erken dönem İngiliz yetkilileri, barışçıl ilişkileri sürdürmek ve ticaret yollarının güvenliğini sağlamakla yetinmekteydi. Ancak, sonraki dönemlerde sömürge yönetimini üstlenen aktörlerin çoğu, aşağılayıcı ve tek taraflı şartlar dayatarak Afrikalı liderleri direnç göstermek dışında bir seçenek bırakmayan bir politika izlemiştir. Bu durum, sömürgeci genişleme politikalarının giderek daha saldırgan ve tahakkümcü bir karaktere büründüğünün göstergesidir.²⁴⁹ Buna karşın, Afrikalı liderler Avrupalıların askeri üstünlüğünün farkındaydı. Banyoro halkının direniş kararı, İngilizleri mutlak bir zaferle yenebileceklerine dair naif bir inançtan ziyade, Mısırlılara karşı verdikleri mücadelede olduğu gibi, zaman ve mekân üzerinden stratejik bir dayanıklılık sergileme hedefine dayanıyordu. Bu yaklaşım hem

²⁴⁵ Mai Bovill ve George Rankin Askwith, *Roddy Owen (Brevet-Major Lancashire Fusiliers, D. S. O.): A Memoir* (London: John Murray, 1897), 116,

https://books.google.com.tr/books?id=pNIEAAAAYAAJ&redir_esc=y.

²⁴⁶ Macdonald, *Soldiering and Surveying in British East Africa, 1891-1894*, 296.

²⁴⁷ Macdonald, 296-98.

²⁴⁸ Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa*, 62, 63, 67.

²⁴⁹ J. M. Lonsdale, "The Politics of Conquest: The British in Western Kenya, 1894-1908", *The Historical Journal* 20, sy 4 (Aralık 1977): 849, <https://doi.org/10.1017/S0018246X00011432>.

jeopolitik gerçekçiliğin bir yansıması hem de kolonyal tahakküm karşısında özerk kimliklerini koruma iradesinin somut ifadesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim, Banyoro'nun taktiksel tercihleri, asimetrik güç dinamikleri altında dahi direnişin mümkün olduğuna dair tarihsel bir örnek teşkil etmektedir.²⁵⁰

²⁵⁰ Reid, *A history of modern Uganda*, 162; Low, *Fabrication of Empire*, 55, 186.

4.2. Kabalega'nın Gerilla Savaşı (1893-1899)

İşgal kuvvetleri, 14 bine yakın askerden oluşan devasa bir askeri güç oluştuyordu.²⁵¹ Bunyoro'da kurulan ilk askeri kamplar, bölgede yaygın çevresel tahribata ve sağlıksız yaşam koşullarına yol açmaktaydı. Thruston'ın anlatımına göre “Ülke kilometrelerce çevresine kadar harap edilmişti; muz bahçeleri kesilmiş, tatlı patates tarlaları sökülüş ve evler yakılmıştı. Kampın kokusu iğrençti ve pislik durumu tarif edilemezdi.”²⁵² Bu gelişmelerin ardından, söz konusu kuvvetler 1894 Ocak'ında Kabalega'nın siyasi ve askeri merkezi konumundaki Mparo'yu ele geçirdi.²⁵³ Kabalega, sınırlı askeri kapasitesi ve İngilizlerin ezici teknolojik üstünlüğü karşısında, başlangıçta doğrudan çatışmadan kaçınan bir strateji benimsedi. Bundan dolayı Kabalega, Colvile'in güçleriyle doğrudan çatışmaktan kaçınmış ve kuzeydeki Budongo ormanına çekilmiştir.²⁵⁴ Ancak, Henry Colvile'in kapsamlı bir muharebeye girme konusundaki stratejik belirsizliği, onun önceliğini Mruli'deki yerel hazineyi güvence altına almayı önceliklendirirken, eş zamanlı olarak Kabalega'nın geri çekilen birliklerini takip etme kararı almasına neden oldu.²⁵⁵ Buna rağmen, Kabalega'nın kuvvetleri hızlı ve koordineli bir manevrayla İngiliz takip hatlarını aşmayı başararak, iki taraf arasındaki mesafeyi önemli ölçüde artırmıştır.²⁵⁶

Colvile, nihayetinde takip operasyonlarını sonlandırarak stratejik öneme sahip noktaların kontrolünü ele geçirmeye ve Nil Nehri'ne erişimi güvence altına almaya odaklandı. Ancak, bu karar, Kabalega'nın anında bertaraf edilmesi için kritik bir fırsatın kaçırılması anlamına geliyordu.²⁵⁷ Nitekim, İngilizlerin Kabalega'yı kesin olarak mağlup edip kontrolü sağlamaları için altı yıllık bir süre gerekecekti.

Bunyoro'da gerçekleşen gerilla savaşı, tarafların karşılıklı olarak uyguladığı sistematik şiddet ve psikolojik baskı taktikleriyle karakterize edilmekteydi.²⁵⁸ İngiliz sömürge stratejisi, gerilla unsurları arasında iç çatışmaları kışkırtarak güvensizlik yaratmaya, lojistik kaynakları kesintiye uğratmaya ve yerel işbirlikçi milisleri silahlandırarak asimetrik savaş dinamiklerinden

²⁵¹ Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa*, 62; 14 bin İngiliz askerine ek olarak, 15.000 ile 20.000 arasında Buganda Krallığı'na ait yerel askerler de söz konusu işgal operasyonuna dahil edilmişti. Thruston, *African Incidents*, 132.

²⁵² Thruston, *African Incidents*, 132.

²⁵³ Macdonald, *Soldiering and Surveying in British East Africa, 1891-1894*, 314; Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa*, 64.

²⁵⁴ Low, *Fabrication of Empire*, 186; Henry Colvile, *The Land of the Nile Springs. Being Chiefly An Account of How We Fought Kabarega* (London & New York: Edward Arnold, 1895), 126.

²⁵⁵ Colvile, *The Land of the Nile Springs*, 251.

²⁵⁶ Colvile, 130.

²⁵⁷ Low, *Fabrication of Empire*, 186.

²⁵⁸ Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa*, 63.

yararlanmaya dayanıyordu. Bu bağlamda, imparatorluk prestijinin korunması stratejik bir öncelik olarak görülmüş; her türlü direniş girişimi, orantısız askerî müdahaleler ve toplumsal sindirme politikalarıyla karşılık bulmuştur. Özellikle, İngilizlerin yerel aktörleri araçsallaştırma yöntemi hem gerilla hareketinin meşruiyetini zayıflatmayı hem de sömürge yönetiminin kontrol mekanizmalarını dolaylı yoldan güçlendirmeyi hedefliyordu. Ancak, bu taktiklerin uzun vadede toplumsal parçalanma ve nesiller boyu süren travmalar gibi etkileri olmuş, bölgedeki sömürge karşıtı direnişin sembolik mirasını derinleştirmiştir.²⁵⁹

Bunyoro'ya yönelik olumsuz algı, İngiliz subaylarının alışlagelmiş sömürge pratiklerinden daha sert ve baskıcı bir yaklaşım benimsemelerinde muhtemel bir tetikleyici rol oynamıştır. Özellikle, Kabalega'nın, Benin'in despotik hükümdarına benzer şekilde “acımasız bir tiran” olarak çerçevelenmesi, uygulanan şiddet içerikli taktiklerin meşruiyetini ideolojik olarak destekleme işlevi görmüştür. Bu süreçte, ırksal önyargıların yaygınlığı da dikkat çekicidir: İngiliz askeri personeli, Banyoro halkının kültürel pratiklerini “ilkel” ve “uygarlaşmamış” olarak damgalayan aşağılayıcı bir söylem benimsemiş, bu durum sömürge şiddetinin normalleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim, bu retorik stratejiler, yalnızca askeri müdahaleleri değil, aynı zamanda ekonomik sömürüyü ve kültürel erozyonu meşrulaştırmak amacıyla kurgulanmıştı. Bu bağlamda, sömürgecilik pratiğinin ötekileştirme ve canavarlaştırma mekanizmaları, Batı'nın medeniyet misyonu söylemiyle iç içe geçmiş bir şekilde işlev görmekteydi.²⁶⁰

Çatışmanın İngiliz askerî unsurları tarafından kişisel bir mücadele olarak algılanması, şiddetin dozajını artıran kritik bir faktör olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda, Kabalega'nın eşzamanlı olarak hem yok edilmesi gereken bir vahşi hem de saygı duyulması gereken stratejik bir rakip şeklinde çelişkili bir temsile tabi tutulması, sömürgeci söylemlerin paradoksal doğasını yansıtmaktadır. Bu ikili algı, çatışmanın şiddetini körükleyerek Banyoro halkına yönelik sistematik baskı politikalarının meşrulaştırılmasına zemin hazırlamıştır.²⁶¹

Nitekim, Bunyoro'daki gerilla savaşı, şiddet, terör ve ırksal önyargıların kesişiminde şekillenmiştir. İngilizlerin direnişi bastırmak amacıyla uyguladığı yakıp yıkmaya taktikleri, Kabalega ve Banyoro halkına yönelik ötekileştirici retorikle birleşerek vahşet sarmalını

²⁵⁹ Lewis Henry Gann ve Peter Duignan, *The Rulers of German Africa: 1884-1914*, Hoover Institution Publications (Stanford, Calif: Stanford university press, 1977), 144.

²⁶⁰ Thruston, *African Incidents*, 83; W.J. Ansorge, *Under the African Sun; a Description of Native Races in Uganda, Sporting Adventures and Other Experiences* (New York: Longmans, Green, and Co., 1899), 167.

²⁶¹ Trevor Ternan, *Some Experiences of an Old Bromsgrovian: Soldiering in Afghanistan, Egypt and Uganda* (Birmingham: Cornish Brothers, 1930), 173-74.

beslemiştir. Dahası, çatışmanın kişiselleştirilmiş karakteri, mücadelenin yoğunluğunu artırmış ve bölge ile yerel halk üzerinde nesiller boyu süren sosyopolitik travmalara yol açmıştır. Bu durum, sömürgecilik pratiklerinin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda kimliksel tahribatı nasıl içerdiğinin çarpıcı bir örneğidir.²⁶²

Fetih sürecinin belki de en önemli yönü İngilizlerin teknolojik üstünlüğüne rağmen Banyoro halkının sergilediği yenilikçi direniş stratejileridir. Kabalega, asimetrik savaş taktiklerini benimseyerek işgalcileri yıpratmayı ve direnişi zamana yaymayı hedeflemiştir. Bu strateji, geleneksel savaş yöntemlerinin modern silahlar karşısında etkisiz kalması nedeniyle, sömürgecilerin lojistik ve psikolojik dayanıklılığını test etmeye odaklanmıştır.²⁶³ Ancak, gerilla savaşının ikili maliyeti göz ardı edilemez: Sömürgeci güçler için fetih sürecini ekonomik açıdan külfetli kılarken, yerel halk için de ekolojik tahribat, demografik kayıplar ve sosyal dokunun parçalanması gibi yıkıcı sonuçlar doğurmuştur.²⁶⁴ Özellikle, ateşli silah teknolojisindeki devrim, sömürgecilere ezici bir avantaj sağlamış; mızrak ve kalkan gibi geleneksel savunma mekanizmalarını işlevsiz hale getirmiştir. Bunyoro'nun karşılaştığı zorluklar ise sistemik ve stratejik boyutlara sahipti: Ateşli silahlara erişimdeki kısıtlar, ateşleme hataları, topçu desteğinin yokluğu ve gece operasyonlarına dair taktiksel dezavantajlar, direnişin etkinliğini sınırlandırmıştır.²⁶⁵ Dahası, İngilizlerin Buganda Krallığı gibi bölgesel rakiplerle kurduğu ittifaklar, Bunyoro'yu çok cepheli bir mücadeleye zorlamıştır. Bu bağlamda, Kabalega'nın direnişi yalnızca teknolojik eşitsizliğe değil, aynı zamanda sömürgeci diplomasinin böl-yönet taktiklerine karşı verilen bir mücadeleydi.²⁶⁶

Kabalega'nın 1894 yılında İngilizleri bölgeden kovmaya yönelik ilk girişimi, Bunyoro için ağır bir askeri yenilgiyle sonuçlanmış ve Sudan birliklerinin üstün ateş gücünün yıkıcı etkisini açıkça ortaya koymuştur.²⁶⁷ Bu kritik deneyim, Bunyoro'yu stratejik bir dönüşüme zorlamış, cephe savaşından gerilla taktiklerine geçiş yaparak İngiliz ikmal hatlarını sabote etmek ve iletişim ağlarını bozmak amacıyla pusu ve vur-kaç operasyonlarını sistematik hale getirmiştir. Buna karşılık, İngilizler direnişi kırmak için işkence, toplu cezalandırma ve stratejik tahribat gibi sert yöntemlere başvurmuştur. Özellikle, ikmal rotaları çevresinde tampon bölgeler

²⁶² Bu ötekileştirici retoriğe bir örnek olarak bakınız: Colvile, *The Land of the Nile Springs*, 62, 64, 95, 99.

²⁶³ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 73.

²⁶⁴ Low, *Fabrication of Empire*, 186.

²⁶⁵ Low, 190.

²⁶⁶ Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa*, 62-63; A. D. Roberts, "The Sub-Imperialism of the Baganda", *The Journal of African History* 3, sy 3 (1962): 435.

²⁶⁷ Bu girişim, stratejik açıdan ağır bir yenilgiyle sonuçlanmış olsa da Thruston'ın aktardığı üzere "Wunyoro halkı beklenenin ötesinde direnç sergiledi; ancak sistematik bir ilerleme stratejisi izleyen işgal kuvvetleri tarafından vadi sınırlarına kadar geri püskürtüldüler." Thruston, *African Incidents*, 206, 207.

oluşturmak adına köylerin ve tarım alanlarının önleyici imhası, yerel halkın geçim kaynaklarını yok ederek psikolojik baskıyı artırmıştır.²⁶⁸ Ancak, bu taktikler kısa vadede pusuları azaltsa da uzun vadede direnişi daha da körüklemiş ve kitlesel yerinden edilmelerle sonuçlanarak bölgedeki sosyoekonomik çöküşü derinleştirmiştir.²⁶⁹ Bu süreçte, İngilizlerin asimetrik savaş karşısında geleneksel üstünlüklerini koruyamadığı görülmüş, gerilla direnişinin zaman ve mekân esnekliği, teknolojik eşitsizliğin etkisini kısmen dengelemiştir.²⁷⁰

Kasım 1894'te Thruston, Kabalega'nın askeri varlığını bertaraf etmek amacıyla Mashudi bölgesinde sistematik bir askerî harekât başlattı. Bu operasyon kapsamında, rehberlik etmeyi reddeden bir Munyoro yerelini idam ederek psikolojik baskı kurmayı hedefledi, ayrıca istihbarat sızıntısını önlemek için yol güzergâhındaki köy sakinlerini katletti.²⁷¹ Harekâtın taktiksel başarısı, Kabalega'nın askerî lojistik merkezinin imha edilmesiyle sonuçlansa da Hoima'ya çekilme süreci Banyoro'nun gerilla savaşındaki adaptasyon yeteneğini açığa çıkardı: İngiliz kuvvetleri, sürekli pusu saldırılarıyla karşılaşarak direnişin dinamizmini bizzat deneyimledi.²⁷² Kabalega, İngilizlerin teknolojik ve sayısal üstünlüğünü stratejik bir geri çekilme planıyla dengelemeye çalıştı. Nil Nehri'nin doğusuna konuşlanarak hem coğrafi savunma avantajlarından yararlandı hem de uzak müttefiklerle koordinasyon imkânı aradı.²⁷³

Kabalega, kaçış sürecinde İngilizlerle barış müzakerelerine açık olduğunu, egemenliklerini tanıdığını ancak Buganda Kralı Mwanga'nın otoritesine boyun eğmeyi reddettiğini bildirmişti. Ancak, İngiliz yetkililer, Dışişleri Bakanlığı'nın talimatları doğrultusunda diplomatik çözümlere aktif bir şekilde angaje olmamış, süreci Şubat 1895'e kadar ertelemişti. Bu dönemde, Mwenge bölgesindeki işbirlikçi şefler, Kabalega'nın güçlerinin sınır ihlalleri yaptığını iddia ederek onu ateşkes ihlaliyle itham etti. Bu raporlar, Mwenge ve Buganda şeflerinin Bunyoro'ya karşı sistematik askerî operasyonlar başlatma taleplerini meşrulaştırmak için kullanıldı.²⁷⁴

²⁶⁸ Thruston, 155.

²⁶⁹ “Ancak o olayda gösterdikleri düşmanlıktan sonra, böyle bir fedakârlık artık haklı görülemezdi. Bu yüzden, yolun hemen çevresini insansızlaştırmak ve böylece bizim için güvenli hale getirmek amacıyla onlara karşı her hafta bir baskın düzenlemeye başladım ya kendim liderlik ediyordum ya da birini gönderiyordum.” Thruston, 218.

²⁷⁰ “...sıklıkla pusu kurdular ve dönüş yolunda bize tuzak kurdular, bu şekilde birkaç adamımızı kaybettik.” Thruston, 218.

²⁷¹ Thruston, 222-23.

²⁷² “Bir dakika içinde, karanlıkta rastgele ateş eden ve kadınlarına kaçmaları için bağırان bir Wunyoro kalabalığı tarafından kuşatıldık.” Thruston, 227.

²⁷³ Thruston, 227.

²⁷⁴ Low, *Fabrication of Empire*, 189.

İmparatorluğun Buganda Sorumlusu Jackson, Sömürge Bakanı Kimberley'e gönderdiği yazıda Kabaleega'nın "ihanetinin" artık askerî müdahaleden başka seçenek bırakmadığını bildirdi.²⁷⁵ Bu kurgu, Mruli'ye yönelik büyük ölçekli bir saldırı planının temelini oluşturdu: Baganda ve Sudanlı askerlerden oluşan birleşik bir kuvvet, topçu birlikleri ve Maxim makineli tüfekleriyle desteklenerek harekete geçirildi.²⁷⁶

1895 yılında, Cunningham'ın Kabaleega'nın Nil Nehri'nin karşı kıyısındaki kampına düzenlediği erken dönem askerî harekâtı, yağmur mevsiminin yol açtığı lojistik zorluklar ve kendi yaralanması nedeniyle stratejik bir geri çekilme ve ağır kayıplarla sonuçlandı. Bu başarısızlık, Ternan'ı öfkelenirerek onun teknolojik üstünlüğü maksimize eden daha sert askerî stratejiler benimsemesine yol açtı. Banyoro halkı, savunma hatları ve siper sistemleri inşa etmek suretiyle direnişlerini organize etmeye çalışsa da İngiliz topçu ateşinin yıkıcı kapasitesi karşısında stratejik etkinlik sağlayamadı.²⁷⁷

Eylül 1896'da İngilizlerin kuzey Bunyoro'yu işgal planlarını öğrenen Kabaleega, stratejik bir tahribat politikası benimseyerek bölgedeki İngiliz varlığını sürdürülemez hale getirmeyi hedefledi. Bu politika kapsamında, tarım alanlarını, yerleşimleri ve lojistik hatları sistematik biçimde imha ederek düşmanın ikmal kapasitesini felce uğrattı. Ternan, bu gelişmeler üzerine Masindi şefliğinden zorunlu gıda tedariki talep etti ve Foweira'da, Kabaleega'nın kampını gözetleyebilecek stratejik bir kale inşa ettirdi. Yapılan çatışmalarda Kabaleega'nın birlikleri ağır kayıplarla geri çekilmek zorunda kaldı, ancak Ternan, Maxim makineli tüfek ateşi altında bile Banyoro savaşçılarının gösterdiği olağanüstü direnç düzeyini raporlarına kaydetti. Kabaleega, bu yenilginin ardından Bunyoro kırsalında İngiliz karşıtı isyanları kışkırtarak direnişi yeniden örgütlemeye çalıştı. Ancak, İngiliz kuvvetleri bu ayaklanmaları orantısız şiddetle bastırdı.²⁷⁸

Bilal Amin önderliğinde Sudan'da askeri birliklerinin isyanı, kuzey göller bölgesindeki İngiliz hâkimiyeti için ciddi bir güvenlik krizi yarattı. Bunyoro'nun fethi sürerken patlak veren bu isyan, Kabaleega'nın direnişini hem zaman açısından uzatarak hem de stratejik niteliğini dönüştürerek derinden etkiledi. Ekim 1897 itibarıyla durum, Avrupalı asker kayıplarının artması ve mühimmat stoklarının tükenme noktasına gelmesiyle kritik bir aşamaya ulaşmıştı.

²⁷⁵ Low, 190.

²⁷⁶ Low, 190; Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 81.

²⁷⁷ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 81-82; Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 74; Ternan, *Some Experiences of an Old Broomsgronian: Soldiering in Afghanistan, Egypt and Uganda*, 174.

²⁷⁸ Bu süreç açık bir şekilde, Kabaleega'nın konvansiyonel olmayan savaş stratejilerine başvurmasına rağmen, İngilizlerin teknolojik üstünlük ve bölgesel işbirlikçi ağları sayesinde direnişi kademeli olarak zayıflattığını göstermektedir. Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 76.

Busoga'daki Luba Muharebesi'nde alınacak olası bir yenilgi, bölgesel isyanları tetikleyerek Kampala'yı kuşatma riskiyle karşı karşıya bırakabilirdi.²⁷⁹ Bunyoro'da isyanın yarattığı huzursuzluk, İngiliz otoritesine duyulan güveni sarsarak sömürge yönetiminin meşruiyetini zayıflattı. Thruston'ın isyancılara karşı göreve çağırılması üzerine Subay Dugmore, Bunyoro komutanlığına getirilmişti. Dugmore, isyancıların kazandığı başarıların kendi birlikleri üzerinde yarattığı moral çöküntü ve disiplin zafiyeti nedeniyle bölgedeki kontrolü garanti edemeyeceğini rapor etti. Ancak, Şubat 1898'de Hint koloni birliklerinin bölgeye intikaliyle Bunyoro'nun nihai olarak güvence altına alınması mümkün oldu.²⁸⁰

Nisan 1898'de Kabalega, Sudanlı isyancılar ve Baganda muhalifleriyle askerî bir ittifak kurmayı başardı. Ancak, ittifak içindeki ideolojik çatışmalar ve kaynak paylaşımına dair anlaşmazlıklar, direnişin kolektif etkinliğini zayıflatmıştır. Bu süreçte, İngilizlerin düşman güçlerin Bunyoro'da yoğunlaşmasını stratejik bir fırsata dönüştürerek askerî operasyonlarını merkezîleştirilmesi, koordinasyon avantajını artırdı. Nisan 1899'a gelindiğinde, İngilizlerin Nil Nehri'nin doğusunda artan devriye faaliyetleri ve agresif takip stratejileri, Kabalega üzerinde psikolojik ve lojistik baskıyı kritik seviyelere taşıdı.²⁸¹

9 Nisan 1899'da Bunyoro'nun önemli müttefiklerinden biri olan Langi kabilesinin Kabalega'nın saklandığı yeri ihbar etmesi, sürpriz bir baskınla sonuçlandı. Bu operasyonda 200 direniş savaşçısı öldürüldü, Kabalega ise ağır yaralı halde esir alındı. Langilerin ihaneti, İngiliz misillemelerinden duydukları korku ile Kabalega'nın bölgesel politikalarına duyulan hoşnutsuzluğun bir bileşkesiydi. Kabalega'nın yakalanmasının ardından ve diğer direniş liderlerinin teslim olmasıyla savaş fiilen sona erdi.²⁸²

Bunyoro'nun direnişi, krallığın siyasi meşruiyetine ve ekonomik kaynaklarının stratejik kullanımına dayanmaktaydı. Komşu toplulukların bu mücadeleye yaklaşımı heterojen bir tablo sergilemiştir: Bazıları Bunyoro'nun zafiyetlerini fırsatçı politikalar ile istismar ederken, diğerleri sadakatlerini sürdürerek Kabalega'ya destek vermiş, hatta bu bağlılıkları nedeniyle İngiliz baskısına maruz kalmışlardır.²⁸³ Kabalega'nın, Acholi halkı üzerinde etkisi güçlüydü. Hatta bir Shuli şefi şöyle diyordu: "...Wadelai'deki yüce şeften ne kendisinin ne de diğer Shuli

²⁷⁹ R. W. Beachey, "Macdonald's Expedition and the Uganda Mutiny, 1897-98", *The Historical Journal* 10, sy 2 (1967): 244-45.

²⁸⁰ Beachey, 245,246; Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 91.

²⁸¹ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 93; Low, *Fabrication of Empire*, 211; Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 76.

²⁸² Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 94; Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 77.

²⁸³ Bu duruma bir örnek olarak, İngilizler tarafından Albert Gölü batısındaki Uma'ya yapılan baskın örnek gösterilebilir. Buraya baskın yapılmasının sebebi Uma şefinin Kabalega'nın müttefiki olmasıydı. Thruston, *African Incidents*, 231-32.

şeflerinin İngilizlerle dostane ilişkiler kurmaması, bunun yerine eski kral Kabalega'nın davasını desteklemeleri yönünde emir aldığını söyledi.”²⁸⁴ İngiliz sömürge yönetimi, Kabalega'nın Mehdi hareketiyle olası bir ittifak kurma potansiyelinden derin endişe duymuş, ancak bu çabalar lojistik engeller ve ideolojik uyumsuzluklar nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.²⁸⁵

Kabalega'nın direnişi, İngiliz sömürge fethini nihai olarak engellemede başarısız olsa da birkaç yıl boyunca kayda değer bir stratejik etkinlik ve direnç sergilemiştir. Banyoro halkı, ateşli silah ve mühimmat tedarikinde lojistik kısıtlamalarla karşılaşmış; bu durum, askerî operasyonlarda ateş gücünün yetersiz kalmasına ve hedef isabet oranının düşmesine yol açmıştır. Ancak, Kabalega'nın gerilla savaşı stratejilerini benimseyerek engebeli coğrafyayı taktiksel bir kalkan olarak kullanması, direnişin uzun soluklu bir şekilde sürdürülmesini mümkün kılmıştır.²⁸⁶ Bu direniş, ezici teknolojik üstünlük ve sistemik şiddet politikalarına rağmen gösterilen örgütlü direncin tarihsel bir örneğidir. Kabalega'nın mücadelesi, yalnızca askerî becerileri değil, aynı zamanda yerel halkın kolektif iradesini de yansıtmaktadır. Nitekim, İngiliz sömürge yetkilileri bile bu direnişin etkinliğini dolaylı olarak kabul etmiştir. Thruston gibi komutanlar, çatışmaları stratejik önemsizlik iddiasıyla küçümseme eğiliminde olsa da sürekli çatışmaların İngiliz kuvvetlerinde ciddi insan kaybına yol açtığını ve diğer sömürge savaşlarına kıyasla daha yüksek dirençle karşılaştıklarını raporlarında itiraf etmiştir.²⁸⁷

4.3. Sömürge İdaresi'nin Kuruluşu ve Kayıp Bölgeler Sorunu

Uganda'da sömürge yönetiminin tesis edilmesi, 1894 yılında Buganda Krallığı'nın İngiliz hükümeti tarafından bir İngiliz Protektorası olarak ilan edilmesiyle başlamıştır. Ancak, İngiliz sömürge otoriteleri ile yerel işbirlikçi elitlerin, günümüz Uganda'sının siyasi coğrafyasını şekillendirerek bölgenin tamamında idari kontrolü sağlamaları, uzun ve kademeli bir süreç gerektirmiştir. 1899 yılında, bölgedeki en güçlü rakip krallık olan Bunyoro'nun askerî yenilgiye uğratılarak Protektora'ya dahil edilmesi, Uganda'nın bugünkü sınırlarına ulaşmasında kritik bir dönüm noktası teşkil etmiştir.²⁸⁸

Bu süreç, 1900 Buganda Anlaşması ile kurumsallaşmıştır. Söz konusu anlaşma, İngiliz sömürge yönetiminin idari, toprak ve hukuki çerçevesini belirlemiş; Buganda'ya özerk bir statü tanıyarak krallığın geleneksel liderlerini sömürge yönetiminin yerel ortakları haline getirmiştir. 1900 Buganda Anlaşması, 1899-1901 yılları arasında Uganda'ya Özel Komiser olarak atanan

²⁸⁴ Ansorge, *Under the African Sun*, 195.

²⁸⁵ Low, *Fabrication of Empire*, 194.

²⁸⁶ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 51, 57, 71; Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 73, 78.

²⁸⁷ Thruston, *African Incidents*, 219-20.

²⁸⁸ Kanyeihamba, *Constitutional and Political History of Uganda from 1894 to the Present*, 1-2.

Sir Harry Johnston tarafından, Anglikan Piskoposu Alfred Tucker ve Church Missionary Society (Misyoner Cemiyeti) ile iş birliği içinde müzakere edilmiştir. Anlaşma, henüz iki yaşında olan Kabaka II. Daudi Chwa adına naip heyeti tarafından imzalanmıştır. Bu süreçte, Kabaka Mwanga'nın 1899'da tahttan indirilerek sürgüne gönderilmesinin yarattığı siyasi istikrarsızlık ve iktidar boşluğu, İngilizlerin anlaşma maddelerini tek taraflı olarak dayatmasına zemin hazırlamıştır.²⁸⁹ Bu düzenleme, sömürgecilik pratiklerinin dolaylı yönetim (indirect rule)²⁹⁰ modeliyle uyumlu olarak, yerel elitlerin otoritesini kısmi özerklik karşılığında merkezi idareye bağlamayı hedeflemiştir.²⁹¹

1900 Buganda Anlaşması, Kabaka'yı Buganda Krallığı'nın yerel hükümdarı olarak tanıyarak İngiliz himayesi altında bir statü tesis etmiş, aynı zamanda İngiliz denetim mekanizmaları çerçevesinde yerliler üzerinde doğrudan yönetim yetkisini meşrulaştırmıştır. Anlaşma, idari şeflerden oluşan bir konsey kurarak geleneksel Buganda yönetim sistemini İngiliz sömürge bürokrasisiyle kurumsal bir bütünlüğe kavuşturmuştur. Bu konsey, yerel elitlerin sömürge yönetimine aktif katılımını sağlarken, İngilizlerin merkezi kontrolünü yerel meşruiyet aracılığıyla pekiştirmiştir.²⁹²

1900 Buganda Anlaşması, Kabaka'nın geleneksel yetkilerini önemli ölçüde sınırlandırarak onu sembolik bir figüre dönüştürmüştür. Anlaşma hükümlerine göre, Kabaka'nın nominal hükümdar statüsünün devamı, Buganda Krallığı'nın yerel şeflerinin ve tebaasının İngiliz sömürge yönetiminin yasal düzenlemelerine riayet etmesine ve Britanya Kraliyeti ile koşulsuz iş birliği sağlamasına bağlı kılınmıştır. Bu şartlar karşılandığı takdirde, Kabaka protektora statüsündeki Uganda'nın İngiliz himayesi altındaki temsili lideri olarak tanınacaktı.²⁹³

Uganda'nın sömürge döneminde nispeten liberal bir yönetim modeliyle anılmasına karşın, Bunyoro bölgesi hem sistematik ihmal hem de yapısal baskı ile karşı karşıya kalmıştır. Sömürge yönetimi, Bunyoro'ya yönelik altyapı yatırımlarından, eğitim imkânlarından ve

²⁸⁹ Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa*, 57-58.

²⁹⁰ Lugard'ın yönetimi altında Nijerya'da görev yapmış olan Cameron, dolaylı yönetimi şu şekilde tanımlamıştır: “Yerel halkın kendi kendilerine geliştirmiş oldukları kurumların, yerel yönetim amaçları doğrultusunda uyarlanması; böylece bu halkların, kendi geçmişlerinden yola çıkarak anayasal bir biçimde gelişmeleri sağlanmalı, bu süreçte kendilerine miras kalan gelenekler ve yaptırımlar (Britanyalı memurların tavsiyesiyle biçimlendirilip değiştirilmiş olsa da) ile yine bu memurların genel rehberliği ve denetimi tarafından yönlendirilmeli ve sınırlandırılmalıdır.” Henry Francis Morris, “The Framework of Indirect Rule in East Africa”, içinde *Indirect Rule and the Search for Justice: Essays in East African Legal History*, kitap editörü Henry Francis Morris ve James S. Read (Oxford: Clarendon Press, 1972), 3.

²⁹¹ Low, *Fabrication of Empire*, 359.

²⁹² Low, 359-60.

²⁹³ Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa*, 58.

ekonomik kalkınma programlarından bilinçli olarak kaçınmış; bölgeye atanan yöneticilerin kısa süreli görev dönemleri, uzun vadeli planlama ve kurumsal istikrarı imkânsız hale getirmiştir.²⁹⁴ Özel Komiser Harry Johnston'ın ifadelerinde de vurgulandığı üzere, Bunyoro Krallığı, İngiliz sömürge idaresi nezdinde "hiçbir hoşgörüyü hak etmeyen" bir bölge olarak tasvir edilmiştir. Johnston'ın bu tutumu, Bunyoro'nun askerî direnişle fethedilmiş bir toprak olmasından ve sömürge yönetiminin burayı kontrol etmek için yüksek maliyetlerle karşı karşıya kalmasından kaynaklanmaktadır.²⁹⁵

Sömürge yönetiminin Buganda ile kurduğu stratejik ittifak, Bunyoro'ya yönelik politikaların keyfi ve baskıcı bir karakter kazanmasına yol açmıştır. Harry Johnston gibi sömürge yetkilileri, Bunyoro'yu "fethedilmiş bir toprak" olarak kategorize ederek, bölgenin geleneksel hiyerarşik yapısını ve yerel meşruiyet dinamiklerini sistematik biçimde göz ardı etmiştir. Bu yaklaşım, Kabalega'nın kişisel mülklerinin sömürge idaresince kamulaştırılması ve krallık gelirlerinin doğrudan Britanya hazinesine aktarılması gibi uygulamalarla somutlaşmıştır. Bunyoro'daki vergi tahsildarlarına, bölgenin yerel liderinin yalnızca sembolik bir figür olarak tanınması ve hiçbir siyasi veya ekonomik yetkiye sahip olmaması talimatı verilmiştir.²⁹⁶

Harry Johnston, Avrupa merkezci bir perspektife sahip olmasına ve Buganda elitlerine ayrıcalıklı statü tanınmasına rağmen, Banyoro ile Baganda arasındaki tarihsel rekabetin derinliğinin farkındaydı. Bu nedenle, Baganda'nın Banyoro üzerinde doğrudan otorite tesis etme girişimlerine karşı çıkmış; Bunyoro'nun yerel liderlik ve eğitim süreçlerinin yerel aktörler tarafından yönetilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak, Johnston'ın görev süresinin ardından yerine geçen George Wilson, otoriter ve merkezîyetçi politikalar benimseyerek Bunyoro'da sistematik baskı uygulamıştır.²⁹⁷

George Wilson, 1894'ten itibaren Buganda liderleriyle kurduğu yakın ilişkiler ve Buganda Meclisi'ndeki başkanlık rolüyle, sömürge yönetiminin yerel işbirlikçi ağlarını güçlendiren bir aktör olarak öne çıkmıştır. Harry Johnston'ın Uganda'dan ayrılmasının ardından Wilson, Bunyoro'nun geleneksel siyasi sistemini kasıtlı olarak lağvederek, yerine Buganda'nın idari yapısını dayatmıştır. Wilson, bu kararı "Afrikalıları yönetmek için tek etkili model" olarak sunmuştur.²⁹⁸ George Wilson, sömürge yönetiminin Bunyoro üzerindeki kontrolünü

²⁹⁴ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 94.

²⁹⁵ Doyle, 96.

²⁹⁶ Doyle, 97; Shane Doyle, "Immigrants and Indigenes: The Lost Counties Dispute and the Evolution of Ethnic Identity in Colonial Buganda", *Journal of Eastern African Studies* 3, sy 2 (Temmuz 2009): 292, <https://doi.org/10.1080/17531050902972782>.

²⁹⁷ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 97-98.

²⁹⁸ Roberts, "The Sub-Imperialism of the Baganda", 443; Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 98.

pekiştirmek amacıyla, tercümanı James Miti'ye geniş yetkiler devretmiştir. Miti, Bunyoro'nun yerel şeflerini atama, onlara Baganda kökenli unvanlar verme ve bölgeyi Buganda Krallığı'nın idari modeline göre yeniden yapılandırma görevini üstlenmiştir. Bu süreç, sömürgecilik pratiğinde kültürel asimilasyon ve merkezî otoritenin dayatılmasının tipik bir örneğini teşkil etmiştir.²⁹⁹

1900 Buganda Anlaşması'nın Bunyoro Krallığı açısından en kritik sonucu, İngilizlerin Buganda'ya devrettiği ve Bunyoro'nun geleneksel hak iddia ettiği toprakların "kayıp bölgeler" (lost counties) olarak anılan tarihsel bir sorunu başlatmasıdır. Bu anlaşma kapsamında İngiliz Hükümeti, Bunyoro'nun güney ve doğu kesimlerinde, Kafu Nehri'nin ötesinde yer alan stratejik bölgeleri günümüz Kibaale Bölgesi'ni de içerecek şekilde, Buganda'ya devretmiştir.³⁰⁰ Bu bölgeler özellikle Buyaga ve Bugangaizi, Buganda'nın sömürge döneminde elde ettiği askeri zaferlerin ardından İngilizler tarafından Buganda'ya "ödül" olarak tahsis edilmiş, ancak Bunyoro halkının kültürel ve siyasi aidiyetini sürdürdüğü alanlardı. Sömürge yönetiminin bu tek taraflı toprak aktarımı, Bunyoro-Buganda gerilimini kurumsallaştırarak 21. yüzyılda dahi siyasi ve hukuki mücadelelere zemin hazırlamıştır.³⁰¹

Bu anlaşmayla Buganda'nın siyasi ve ekonomik hâkimiyetini pekiştirmek amacıyla, önde gelen şeflerine ve kraliyet ailesine mailo arazi (serbest özel mülkler) tahsis etmiştir.³⁰² Bu toprakların yaklaşık üçte biri, verimli tarım alanlarından ve demografik yoğunluğu yüksek bölgelerden bilinçli olarak seçilmiş, böylece Buganda elitlerinin hem ekonomik gücü hem de sosyal kontrolü artırılmıştır. Ancak, bu düzenleme, Bunyoro halkını derinden etkilemiştir: Geleneksel topraklarından koparılan Banyoro toplumu, kiracı konumuna düşürülmüş ve Buganda şeflerinin siyasi tebaası haline getirilmiştir.³⁰³

Bunyoro Krallığı'nın sömürge yönetimine yönelik ilk siyasi başvuruları kayıp bölgelerin iadesi talebi de dâhil olmak üzere kolonyal otoriteler tarafından derhal reddedilmiştir. Bu ret, krallığın anti-empyralist kimliğinin sömürge karşıtı söylemdeki ağırlığını pekiştirmiş, erken dönem sömürge yöneticileri, bu direnişi meşruiyet krizini aşmak adına, krallığı "fethedilmiş bir

²⁹⁹ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 98.

³⁰⁰ Rune Hjalmar Espeland, "The 'Lost Counties': Politics of Land Rights and Belonging in Uganda" (At the frontier of land issues: Social embeddedness of rights and public policy, Montpellier France, 2006), 4.

³⁰¹ "Ugandans to Sue over Colonialism", 02 Mart 2004, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3525869.stm>;

"Bunyoro Wants \$313m or It Takes the British Monarchy to the ICC", The EastAfrican, 09 Ağustos 2020, <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/news/east-africa/bunyoro-wants-313m-or-it-takes-the-british-monarchy-to-the-icc--1297480>; Doyle, "Immigrants and Indigenes", Temmuz 2009, 286.

³⁰² Holly Elisabeth Hanson, *Landed Obligation: The Practice of Power in Buganda*, Social History of Africa (Portsmouth, NH: Heinemann, 2003), 203-4.

³⁰³ Doyle, "Immigrants and Indigenes", Temmuz 2009, 292.

bölge" olarak yeniden tanımlama gereği duymuştur. 1899 yılında Kabalega'nın tutsak alınmasının ardından, yerine geçen küçük oğlu Kitahimbwa yalnızca sembolik bir yetki alanı tahsis edilmiş ve bu durum, sömürge idaresi tarafından açıkça "protokol gereği bir jest" olarak sunulmuştur. Ancak Kitahimbwa'nın, Ganda işbirlikçilerin ekonomik sömürü mekanizmalarını eleştirmesi ve kayıp toprakların restorasyonu yönünde diplomatik girişimlerde bulunması, 1902'de kolonyal otoritelerce tahttan indirilmesiyle sonuçlanmıştır.³⁰⁴

1920'li yıllarda Bunyoro Krallığı ile İngiliz sömürge idaresi arasındaki diplomatik ilişkiler, gözle görülür bir iyileşme kaydetmiştir. Bu dönüşümün en önemli sebeplerinden birisi, kuşaksal dönüşüm olgusudur: Sömürge fetih sürecine şahit olan ve direniş kültürünü içselleştiren neslin yerini, kolonyal yapılar altında sosyalleşen ve pragmatik iş birliğini benimseyen yeni bir kuşak almıştır. Buna paralel olarak, I. Dünya Savaşı sonrasında bölgesel istikrarı tesis etmeyi önceliklendiren İngiliz yetkililer, uzlaşmacı idari politikalar benimseyerek yerel yönetimlerle daha esnek bir diyalog zemini oluşturmuştur. Ayrıca, I. Dünya Savaşı sırasında Bunyoro halkının Britanya İmparatorluğu'na yönelik askeri ve lojistik desteği sayesinde kolonyal makamların krallığa yönelik siyasi tavrını yumuşatan stratejik bir itibar sermayesine dönüşmüştür.³⁰⁵

Sömürge dönemi boyunca Bunyoro elitleri, en çok kayıp bölgeler meselesi üzerinde yoğun çaba sarf etmiştir. Bu sorun, özellikle Kral Tito Winyi'nin (1924-1967) saltanatı döneminde siyasi gündemin merkezine yerleşmiş ve gelenekselci bir ideolojik paketin parçası olarak ele alınmıştır. Bu paket, yalnızca toprak taleplerini değil, aynı zamanda eski kraliyet ritüellerinin yeniden canlandırılması, Svahili dilinin sömürge idaresi tarafından dayatılmasına karşı direniş gibi kültürel kimlik odaklı unsurları da içermektedir. Winyi popüler bir hükümdardı çünkü "Mukama'nın hem geleneksel hem de modern görevlerini bilinçli olarak üstlendi."³⁰⁶ 1940-1944 yılları arasında Uganda Valiliği yapan Charles Dundas Winyi için şunları söylemekteydi: "Bunyoro'nun şu anki Mukama'sı, tanıdığım en iyi şeflerden biridir; hem son derece ilerici hem de kararlı bir gelenekçidir."³⁰⁷

Bunyoro elitleri, sömürge yönetimi altındaki konumlarını meşrulaştırmak amacıyla, kurumsal hafızayı stratejik biçimde şekillendiren bir tarih yazımı söylemi geliştirmiştir. Saray kaynaklı tarihsel metinlerde, krallığın Uganda'daki siyasi ve kültürel üstünlüğünü vurgulamak

³⁰⁴ Doyle, "From Kitara to the Lost Counties", 462; Espeland, "The 'Lost Counties': Politics of Land Rights and Belonging in Uganda", 4.

³⁰⁵ Doyle, "From Kitara to the Lost Counties", 462.

³⁰⁶ Tantala, "The Early History of Kitara in Western Uganda", 202; Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 177.

³⁰⁷ Charles Dundas, *African crossroads* (London: Macmillan, 1955), 206.

üzere üç temel iddia sistematik olarak öne sürülmüştür: Öncelikle, Bunyoro'nun bölgedeki en geniş toprak hakimiyetine ve en köklü hanedan geleneğine sahip olduğu belirtilmiş; ikinci olarak, Uganda'daki diğer yerel monarşilerin yönetici sınıflarının Bunyoro kraliyet soyundan türediği iddia edilmiş; son olarak, sömürge öncesi dönemde askeri kapasitesi ve kültürel prestijiyle komşu topluluklar nezdinde hem dehşet hem saygı uyandıran hegemonik bir güç olduğu vurgulanmıştır.³⁰⁸ Bunyoro elitlerinin inşa ettiği bu tarihsel anlatılar, krallığın toprak iddialarının meşruiyetini sömürge yönetimine kabul ettirme noktasında kısmen etkili olmuştur. Bu duruma somut bir örnek, bölgenin ilk sistematik etnografyasını kaleme alan İngiliz misyoner-etnograf John Roscoe'nun çalışmalarında görülebilir. Roscoe, 1923 tarihli *The Bakitara or Bunyoro* adlı eserine, "Kitara ülkesi ki günümüzde genellikle Bunyoro olarak bilinmektedir bir zamanlar Orta Afrika'nın göl bölgesindeki en büyük ve en güçlü otokratik krallıklardan biriydi" şeklinde başlayarak, saray kaynaklı iddialarla örtüşen bir tarihsel çerçeve sunar.³⁰⁹ Bunyoro'nun tarihsel iddialarının sömürge yönetimi nezdinde kabul görmesine dair bir diğer kritik kanıt, Eyalet Komiseri olan J. Postlethwaite'in retrospektif değerlendirmeleridir. Postlethwaite, anılarında, kayıp bölgelerin Buganda'ya devredilmesini "geçmişte yaptığımız en büyük hatalardan biri" olarak nitelendirerek, kolonyal politikanın tarihsel adaletsizliğini örtük biçimde kabul etmiştir.³¹⁰

1930'ların başında, sömürge yönetiminin Bunyoro'nun sömürge öncesi tarihine dair tartışmalı meseleleri çözmek zorunda kalması, Banyoro elitlerine 1890'ların sınır revizyonlarının geri alınması için resmi baskı mekanizmalarını yeniden devreye sokma fırsatı sağlamıştır.³¹¹ Bu dönemde, toprak reformu ve İngiliz sömürge hükümeti ile Bunyoro Krallığı arasında taslak halindeki resmi anlaşmanın müzakere süreci, tarihsel sınırların belirsizliği ve tarafların jeopolitik taleplerinin uzlaşmazlığı nedeniyle defalarca kesintiye uğramıştır. Ancak bu diplomatik çaba, yalnızca sınırlı somut kazanımla sonuçlanmıştır.³¹² 1933'te imzalanan İngiltere-Bunyoro Anlaşması, Winyi hanedanını "meşru yönetici otorite" olarak tanıyarak

³⁰⁸ Bahsedilen tarihi metinlere örnek olması için bakınız. K.W., "The kings of Bunyoro-Kitara/Abakama ba Bunyoro-Kitara, part I"; K.W., "The kings of Bunyoro-Kitara/Abakama ba Bunyoro-Kitara, part II", *Uganda Journal* 4, sy 1 (1936): 65-83; K.W., "The kings of Bunyoro-Kitara/Abakama ba Bunyoro-Kitara, part III", *Uganda Journal* 5, sy 2 (1937): 53-84; Nyakatura, *Anatomy of an African Kingdom*; Nyakatura, *Aspects of Bunyoro customs and tradition*; Doyle, "From Kitara to the Lost Counties", 463; Reid, *A history of modern Uganda*, 29.

³⁰⁹ Roscoe, *The Bakitara or Banyoro*, 1.

³¹⁰ Doyle, "From Kitara to the Lost Counties", 463.

³¹¹ Justin Willis, "A Portrait for the Mukama: Monarchy and Empire in Colonial Bunyoro, Uganda", *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 34, sy 1 (Mart 2006): 115, <https://doi.org/10.1080/03086530500412140>.

³¹² Willis, 118.

krallığın retro aktif meşruiyetini tesis etmiş, ayrıca "Bunyoro-Kitara" ifadesini resmî belgelere dahil ederek, krallığın bölgedeki tarihsel hegemonyasını örtük biçimde tanımıştır.³¹³

Bunyoro'nun kayıp toprakları geri alma mücadelesinin stratejik temeli, büyük ölçüde İngiliz sömürge ideolojisinin iki temel prensibinin çelişkili dinamiklerini araçsallaştırmasına dayanmaktaydı: Bir yanda dolaylı yönetim doktrini aracılığıyla yerel otoritelerin sınırlı özerkliğini tanıma iddiası, diğer yanda kölelik karşıtlığı söylemiyle meşrulaştırılan "medenileştirme misyonu". Bunyoro elitleri, bu paradoksal çerçeveyi, sömürge yönetiminin kendi ilan ettiği evrensel ahlaki standartlara uymadığını vurgulayarak siyasi bir kaldıraç olarak kullanmıştır.³¹⁴

Banyoro halkının kayıp bölgelerdeki haklarını savunmak amacıyla 1918'de kurduğu Mubende-Banyoro Komitesi, sömürge yönetimine karşı dilekçe diplomasisi yoluyla sistematik bir mücadele yürütmüştür.³¹⁵ Komitenin Uganda Valisi ve Koloni Bakanı'na defalarca gönderdiği resmi başvurularda, Britanya'nın Uganda'ya müdahale gerekçesi olarak öne sürdüğü "köle ticaretini sonlandırma misyonu" hatırlatılmış, ancak Buganda işbirlikçilerinin yönetimi altında Banyoro halkının kölelikle örtüşen sosyo-ekonomik koşullara maruz kaldığı vurgulanmıştır.³¹⁶ Bu argümanlar, sömürge ideolojisinin kendi evrenselci retorikini eleştirel bir ayna olarak kullanarak, imparatorluk meşruiyetini içeriden baltalayan retorik bir manevraya dönüşmüştür. 1940'lara gelindiğinde, bu strateji Banyoro'ya ahlaki üstünlük sağlamış olsa da dönemin Uganda Valisi Dundas gibi yetkililerin "sınır revizyonunun adil olacağı" yönündeki örtük kabulüne rağmen, pratikte değişim engellenmiştir.³¹⁷

İki dünya savaşı arası dönemde, Doğu Afrika'daki İngiliz sömürge idaresinin politikaları, kontrollü muhafazakârlık olarak nitelendirilebilecek bir paradigma ekseninde şekillenmiştir. Bu dönemde sömürge yönetimi, geleneksel Afrika krallıklarının kurumlarını sınırlı

³¹³ Willis, 117-18.

³¹⁴ Doyle, "Immigrants and Indigenes", Temmuz 2009, 285; Peterson, Derek R., "Violence and Political Advocacy in the Lost Counties, Western Uganda, 1930-64", *International Journal of African Historical Studies* 48, sy 1 (2015): 51-52.

³¹⁵ Espeland, "The 'Lost Counties': Politics of Land Rights and Belonging in Uganda", 5; Elliott D. Green, "Understanding the Limits to Ethnic Change: Lessons from Uganda's 'Lost Counties'", *Perspectives on Politics* 6, sy 3 (Eylül 2008): 475, <https://doi.org/10.1017/S1537592708081231>.

³¹⁶ Green, "Understanding the Limits to Ethnic Change", 479; Doyle, "From Kitara to the Lost Counties", 464; Peterson, Derek R., "Violence and Political Advocacy in the Lost Counties, Western Uganda, 1930-64", 56-57.

³¹⁷ Doyle, "From Kitara to the Lost Counties", 464; Dundas, Mukama Winyi ile bir görüşmesini şöyle aktarmaktadır: "İlk ziyaretimde, yıllar önce Buganda'ya verilmiş olan ve bana göre tamamen haksız bir şekilde el değiştirmiş bir Bunyoro toprağının geri verilmesi için bir dilekçe sundu. Kendisine, bu isteği yerine getiremeyeceğimi bilmesi gerektiğini söyleyerek hafifçe sitem ettim. Ancak bana gizlice, bu dilekçenin aslında halkını hâlâ o topraklardan vazgeçemediğine ikna etmek için yapılan sıradan bir gösteri olduğunu itiraf etti." Dundas, *African crossroads*, 207.

ölçüde korumayı, yerel toplumsal hiyerarşilerle uzlaşarak statükoyu stabilize etmeyi ve böylece emperyal otoritenin sürdürülebilirliğini garanti altına almayı hedeflemiştir.³¹⁸ Bunyoro elitlerinin, krallığın köklü ve meşru bir geçmişe sahip olduğuna dair vurgusu, İngiliz sömürge yönetiminin dolaylı yönetim öğretisiyle ideolojik bir uyum sağlamıştır. Bu bağlamda, krallık, kolonyal otoriteler tarafından "örnek bir yerel yapı" olarak sunulurken, sömürgeciliğin kültürel koruma retoriğinin sembolik bir temsilcisine dönüştürülmüştür.³¹⁹ Nitekim Aimé Césaire'in *Discourse on Colonialism*'de belirttiği gibi, "Sömürgeci Avrupa'nın hizmet etmeyi kabul eden tüm yerel feodal lordlarla çok iyi anlaştığı belirtilmektedir. Onlarla kötü niyetli bir iş birliği kurmuş ve onların tiranlığını daha etkili ve verimli hale getirmiştir."³²⁰ Bu perspektiften bakıldığında, Kral Winyi'nin bu statüyü kazanmasında, sömürge idaresinin beklentilerini karşılayan çok yönlü bir profil sergilemesi belirleyici olmuştur: Otoriter ancak işbirlikçi bir yönetim tarzı benimseyerek sömürgeci çıkarları gözetken politikaları uygulamış, aynı zamanda yerel halk nezdindeki karizmatik meşruiyetiyle sömürge yönetimine toplumsal istikrar sağlamıştır.³²¹

1940'lar sonrasında, İngiliz sömürge yönetiminin dolaylı yönetim paradigması, işlevsiz hale gelmiştir. Sömürge idaresi, bu dönemde Uganda'yı kendi kendini yönetebilmesi adına birtakım ekonomik ve siyasi politikalar geliştirmiştir. Bu stratejik dönüşüm, bir yandan modernleşme retoriği meşrulaştırılırken, diğer yandan Soğuk Savaş bağlamında Batılı değerlerin küresel yayılımını hedefleyen liberal siyasetlerle desteklenmiştir.³²² 1950'lerde Bunyoro Krallığı, İngiliz sömürge yönetiminin liberal modernleşme politikaları nedeniyle giderek sömürge yönetimi nezdinde önemini yitirmiştir.³²³

Bunyoro'nun tarihsel meşruiyetini inşa etmek için kullandığı kadim geçmiş ve hegemonik miras vurgusu, 1950'lerde sömürge yönetiminin paradigma değişimi nedeniyle etkisini yitirmiştir. Sömürge yetkilileri, geleneksel monarşik sistemleri artık modernleşme projesinin önünde engel olarak gören yeni bir bakış açısı benimsemiş; krallığın "ilerleme" kavramıyla uyumsuzluğunu, söylemsel bir değersizleştirme stratejisiyle meşrulaştırmıştır. Sömürge yetkilileri, Banyoro'nun geçmiş şanını retorik düzeyde kabul etseler bile –ki bu,

³¹⁸ Morris, "The Framework of Indirect Rule in East Africa", 14.

³¹⁹ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 165.

³²⁰ Aimé Césaire, *Discourse on Colonialism*, çev. Joan Pinkham (New York: Monthly Review Press, 1972), 8.

³²¹ Doyle, "From Kitara to the Lost Counties", 464.

³²² Özellikle 1952-1957 yılları arasında görev yapan Vali Sir Andrew Cohen yönetiminde Uganda'da pamuk ve kahve sektörleri desteklenmiş, kooperatifler teşvik edilmiştir. Bunun yanı sıra Temsilciler Konseyi'nin yeniden düzenlenerek Uganda'nın çeşitli bölgelerinden seçilmiş Ugandalı temsilcilerin dahil edilmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir. Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa*, 117.

³²³ Doyle, "From Kitara to the Lost Counties", 465.

romantik oryantalizmin tipik bir tezahürü olarak kabul edilebilir– bu tarihsel anlatılar, krallığın çağdaş dönemdeki yapısal durgunluğu sebebiyle duydukları hayal kırıklığı daha da artmıştır.³²⁴

Bunyoro Krallığı, Uganda'nın bağımsızlığına dek kayıp bölgeler meselesinde ahlaki-politik meşruiyetini korumakla birlikte, 1940'lardan itibaren stratejilerini çok katmanlı bir mücadele repertuarına genişletmiştir. 1945'te Kral Winyi, Uganda'daki milliyetçi politikacılardan destek almak için Uganda Yasama Konseyi'ne bir temsilci seçirmiştir.³²⁵ 1950'lerde ise krallık, mücadelesini uluslararası hukuk arenasına taşıyarak, arşiv temelli tarihsel araştırmalarla desteklenen belgeli dilekçeler hazırlamış ve Londra merkezli avukatlarla anlaşarak toprak devirlerinin sömürge hukukun kendi normları çerçevesinde dahi gayrimeşru olduğunu kanıtlamaya girişmiştir.³²⁶

İngiliz sömürge yetkilileri, Bunyoro'nun kayıp bölgeler anlaşmazlığını esas olarak siyasi bir kriz olarak çerçeveledirerek, hukuki boyutunu kasıtlı biçimde ikincilleştirmiştir. Sömürge arşivlerinde, toprak devirlerinin etik zafiyetini örtük biçimde kabul etmekle birlikte, bunların hukuki gayri meşruiyetini kanıtlamanın "idari karmaşaya yol açabileceği" gerekçesiyle eylemsizlik politikasını sürdürmüşlerdir.³²⁷ Ancak 1960'ta Banyoro halkı, krallığın kurumsal desteği ve finansal kaynaklarıyla, sivil itaatsizlik, ekonomik boykotlar ve Buganda şeflerine yönelik hedefli şiddet eylemlerini içeren çok katmanlı bir direniş stratejisini devreye sokmuştur. Bu hamle şiddetle aynı zamanda ahlaki argümanların uluslararası kamuoyunda yarattığı sempatiyi taktiksel olarak kullanmıştır. İkili stratejinin başarısı, 1964'te Buyaga ve Bugangaizi'nin Bunyoro'ya iadesiyle sonuçlanmıştır.³²⁸

Uganda'nın 1962'de İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasının ardından, Başbakan Milton Obote ile Buganda Kralı II. Mutesa arasındaki merkezîyetçi-devlet vs. geleneksel otorite çatışması, 1966 Buganda Krizi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Bu kriz, Obote'nin "Anayasa Darbesi" olarak anılan 1967 hamlesiyle sonuçlanmış; tüm geleneksel krallıkların anayasal statüleri iptal edilerek Uganda üniter bir cumhuriyete dönüştürülmüştür.³²⁹ Bu olayın üstüne Bunyoro Krallığı tekrar 1993 yılında tekrar tesis edilmiştir.³³⁰

³²⁴ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 172-73.

³²⁵ Adyanga, *Modes of British imperial control of Africa*, 105.

³²⁶ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 179.

³²⁷ Doyle, 179; Phares M. Mutibwa, "Internal Self-Government, March 1961—October 1962", içinde *Uganda: The Dilemma of Nationhood*, ed. Godfrey N. Uzoigwe, Studies in East African Society and History (New York: NOK Publ. Intern, 1982), 293.

³²⁸ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 179.

³²⁹ Konuyla alakalı daha fazla bilgi için bakınız. Ian Hancock, "The Buganda Crisis of 1964", *African Affairs* 69, sy 275 (1970): 109-23.

³³⁰ Doyle, "From Kitara to the Lost Counties", 467.

4.4. Sömürge İdaresi'nde Bunyoro, Buganda ve Nyangire Ayaklanması

19. yüzyılın ikinci yarısında bölgede belirginleşen tarihsel bir model, Buganda Krallığı'nın, Bunyoro'ya karşı sömürgeci güçlerle stratejik iş birliğine girerek hegemonik genişleme çabası içinde olduğudur. Nitekim 1900 Buganda Anlaşması resmiyet kazanmadan önce, 1899'da Baganda şefleri, İngiliz sömürge yönetimine Bunyoro'nun geleneksel olarak Buganda'ya bağlı bir haraçgüzar krallık olduğu yönünde revizyonist bir tarih anlatısı sunmuştur. Albay Ternan bu anlatıyı sorgulamadan kabul etmiştir.³³¹

Uganda'daki erken sömürge dönemi, İngiliz idaresinin farklı bölgelere yönelik sistematik eşitsizlik politikalarını açıkça ortaya koymaktadır. Sömürge yetkilileri, birçok bölgede yerel halkın çıkarlarını koruma kisvesi altında iş birliği yaparken, Bunyoro Krallığı'na yönelik kasıtlı bir ihmal ve keyfi uygulama rejimi benimsemiştir. Bu eşitsiz muamelenin kökenleri, 1899'da Buganda'ya haraç ödemeleri konusunda yaşanan tartışmalara kadar uzanır. İngiliz yetkili Ternan'ın, hiçbir istişare yapmadan aldığı kararla Bunyoro'yu en ağır yükü taşımaya zorlaması, sömürge hukukunun araçsal ve keyfi doğasını teşhir etmiştir.³³² Ternan'ın kararına, bölgedeki hiçbir sömürge yetkilisinin itiraz etmemesi, sömürge bürokrasisinin yerel adaletten ziyade emperyal çıkarlara odaklandığını gösterir. Oysa aynı dönemde, Nkore'de görevli yönetici Macallister'in yerel müttefiklerden haraç talep etmeyi reddetmesi, sömürge pratiklerindeki bölgesel tutarsızlığın ve irade keyfiyetinin çarpıcı bir kanıtıdır.³³³ Bunyoro'nun bu maruz kaldığı kolektif cezalandırma, Buganda gibi iş birlikçi krallıkların imtiyazlı statüsünü pekiştirmiştir. Tüm bu sebeplerden ötürü Banyoro umutlarını yitirmiş bir durumdaydı. Banyoro bu dönem yönetime olan ilgilerini kaybetmiş ve hiçbir şeye karşı çok az hevesleri olan bir toplum haline gelmişti.³³⁴

Bunyoro Krallığı'na yönelik İngiliz sömürge idaresinin sert politikaları, krallığın "fethedilmiş ülke" statüsüne dayanan araçsallaştırılmış bir hukuki kurguya dayanmaktaydı. Bu statü, sömürgecilerin bölgeyi "yönetilmesi masraflı bir yük" olarak kodlamasına ve ekonomik sömürüyü meşrulaştırmasına zemin hazırlamıştır. Özel Komiser Harry Johnston'ın Bunyoro'ya yönelik yaklaşımı, bu paradigmayı somutlaştıran bir örnektir: Johnston, yerel tahsildar Spire'a, kralın unvanının "salt nezaketen bahşedilmiş bir unvan" olduğunu bildirmesini emrederek,

³³¹ Godfrey N. Uzoigwe, "The Kyanyangire, 1907: Passive Revolt Against British Overrule", içinde *War and Society in Africa*, ed. Bethwell A. Ogot, Paperback ed, Cass Paperbacks (London: Cass, 1974), 184.

³³² Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 96; Low ve Pratt, *Buganda and British Overrule, 1900-1955: Two Studies*, 36.

³³³ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 97; Justin Willis, "Killing Bwana: Peasant Revenge and Political Panic in Early Colonial Ankole", *The Journal of African History* 35, sy 3 (Kasım 1994): 395, <https://doi.org/10.1017/S0021853700026761>.

³³⁴ Uzoigwe, "The Kyanyangire", 186.

geleneksel otoriteyi sembolik bir kabuğa indirgemıştır. Ayrıca, krallığın gelirlerinin doğrudan İngiliz yönetimi tarafından kontrol edilmesini ve eski kral Kabalega'nın kişisel mallarının "Uganda Yönetimi mülkü" olarak el konulmasını emretmiştir.³³⁵

Bunyoro'daki sömürge yönetiminin keyfi ve eşitsiz vergi politikaları, bölgenin maruz kaldığı sistematik ayrımcılığın çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir. Özel Komiser Harry Johnston, diğer bölgelerdeki vergi uygulamalarını meşrulaştırmak için yerel halkın "ödeyebilirliğini" ve "istekliliğini" vurgularken, Bunyoro söz konusu olduğunda hiçbir sosyo-ekonomik değerlendirme yapılmaksızın yeni kulübe ve silah vergileri dayatılmıştır.³³⁶

Johnston, Bagandaları "doğal olarak en medeni" Afrikalılar olarak görüyor ve onların "benzersiz ve son derece ayrıcalıklı bir konuma sahip olmaları" gerektiğine inanıyordu. Johnston'ın Bunyoro'ya yönelik sert politikaları, bölgeyi fiziken ziyaret etmekten kaçınmasıyla daha da katılaşmıştır. Bölgenin siyasi önemini teorik düzeyde kabul etse de "atlar için sağlıksız" olduğuna dair şüpheleri nedeniyle yerel dinamikleri doğrudan gözlemlemeyi reddetmesi, yönetimi tamamen yardımcısı Wilson'a devretmesine yol açmıştır. Wilson bir yandan Banyoro halkının sömürge karşıtı direnişini anlamaya çalışan gözlemler yapmış, diğer yandan onları "yerel girişim eksikliği" ile suçlayarak kültürel geri kalmışlık söylemini yeniden üretmiştir.³³⁷

Wilson'ın Banyoro halkına yönelik tutumu, sömürgeci öznelliğin çelişkili ve ikircikli doğasını açıkça yansıtmaktadır. Banyoroların "kolayca cesareti kırılabilen" ancak "ilgi gösterildiğinde hevesli" olduğu yönündeki gözlemleri, yerliyi hem çocukçulaştırır hem de tehditkâr bir "öteki" olarak temsil eder. Bu durum Oliver'ın öne sürdüğü gibi bir tür "psşik alanın sömürgeleştirilmesidir."³³⁸ Wilson, Bunyoro'nun sömürgeciliğe karşı direnişinin ardından Bunyoro'daki kaosu "düzenli ve müreffeh" Uganda ile karşılaştırarak, sömürgeciliği bir medeniyet misyonu olarak meşrulaştırma çabası içindeydi.³³⁹

1901 yılında, Buganda modelinden esinlenen dolaylı yönetim sistemi, sömürge idaresinin yerel yapıları araçsallaştırma stratejisi doğrultusunda resmiyet kazandı. Bu sistemde, kralın (reşit olmadığı dönemlerde naipler tarafından temsil edilen) otoritesi altında hiyerarşik

³³⁵ Doyle, "From Kitara to the Lost Counties", 462; Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 97.

³³⁶ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 97.

³³⁷ Doyle, 98.

³³⁸ Sömürgeleştirilen topluluklar, zamanla sömürgeci güçler karşısında kendilerini hem değer hem de kapasite açısından aşağı konumda algılamaya başlar ve öz-yönetim becerilerinden yoksun olduklarına dair bir inanç içselleştirirler. Öte yandan, sömürgeciler, bu toplulukları "asi" olarak nitelendirdikleri davranış kalıplarını denetim altında tutma gerekliliğini, sözde insani ve aydınlanmacı bir misyonla meşrulaştırarak, bir tahakküm sistemini sistematik biçimde inşa ederler. Kelly Oliver, "The Good Infection", *Parallax* 11, sy 3 (Temmuz 2005): 92, <https://doi.org/10.1080/13534640500133997>.

³³⁹ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 107.

bir şeflik ağı oluşturuldu. İdari yapı, "sancak" (county) ve "kaza" (subcounty) benzeri birimlere bölünerek merkezi kontrol sağlandı. Yönetim mekanizması, *Rukurato* adı verilen ve kral ile şefler arasında karar alma süreçlerini koordine eden geleneksel bir danışma meclisiyle desteklendi. Bunun yanı sıra, halkın yönetimle doğrudan etkileşim kurabildiği düzenli *barazalar* (açık hava divanları) düzenlendi.³⁴⁰ Wilson kendisine yakın isimlerden ve bir Bugandalı olarak James Miti'ye eyalet şefi unvanıyla Bunyoro'ya gidip Banyorolulara kendilerini nasıl yöneteceklerini öğretme sorumluluğu vermiştir.³⁴¹

Sömürge yöneticisi Wilson, Banyoro toplumunun "modern devlet mekanizmalarını işletecek kurumsal kapasiteden yoksun olduğu" iddiasını öne sürerek bu politikalarını ırkçı varsayımlar üzerinden meşrulaştırmıştır.³⁴² Buna paralel olarak, Jackson gibi sömürge yetkilileri, Baganda'nın bürokratik sisteminin "verimlilik" ve "merkezi kontrol" argümanlarıyla tüm himaye bölgesine dayatılması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.³⁴³

Miti, Bunyoro'yu idari olarak sancaklar (sazalar), bucaklar (gombororalar) ve köy birimleri (mirukalar) şeklinde hiyerarşik bir yapıya böldü. Ancak, bu düzenlemenin bir parçası olarak, on saza şefliğinden ikisini Baganda kökenli yöneticilere tahsis etmesi, Banyoro halkında derin bir hoşnutsuzluk yarattı. Banyoro elitleri, bu uygulamayı "krallığın geleneksel yapısını yok etmekle" suçlayarak hem şiddet içeren eylemlerle hem de resmî dilekçelerle sisteme karşı örgütlü bir muhalefet başlattı. Ne var ki, sömürge yönetimi Baganda'nın idari verimliliğine duyduğu stratejik güven nedeniyle bu tepkileri kasıtlı olarak görmezden geldi ve Miti'nin politikalarını desteklemeyi sürdürdü.³⁴⁴ Bu dönemin politik yükünü yaşayan Bunyorolu bir gözlemci, sömürge deneyimini şu sözlerle eleştirmektedir: "Tek emperyalizm yeterince kötüdür ancak çifte emperyalizm dayanılmazdır."³⁴⁵

Bunyoro Krallığı'nın genç hükümdarı Kitehimbwa, sömürge idaresinin uyguladığı sistematik marjinalizasyona karşı direnişini, yetersiz gıda tahsisatı ve maiyetindeki hizmetlilerin sayısında yaşanan nedensiz azalma gibi somut şikâyetlerle dile getirmiştir. Kral, babası Kabalega döneminde krallığa hizmet etmiş kişilerin kendi yönetiminde de görev almasını talep ederek, geleneksel otoritenin sürekliliğini savunmuş; ancak bu talepler, sömürge yetkililerince "istikrarsızlık tehdidi" olarak algılanmış ve 1902'de Kitehimbwa görevden

³⁴⁰ Uzoigwe, "The Kyanyangire", 187-88.

³⁴¹ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 97; Uzoigwe, "The Kyanyangire", 188; Hanson, *Landed Obligation*, 151.

³⁴² Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 98.

³⁴³ Doyle, 98-99.

³⁴⁴ Uzoigwe, "The Kyanyangire", 188.

³⁴⁵ Uzoigwe, 188.

alınmıştır. Banyoro halkına göre bu hamle, kralın sömürge politikalarını "adaletsizlik protestosu" olarak reddetmek amacıyla tahttan feragat etmesinin kasıtlı bir çarpıtılmasıydı.³⁴⁶

Kitahimbwa'nın tahttan indirilmesinin ardından, yerine büyük kardeşi Duhaga getirildi. Başta Miti olmak üzere önde gelen Baganda şefleri, Duhaga ile stratejik ittifaklar kurarak krallık içinde önemli bir güç ve nüfuz elde etti. Bu ittifakların en çarpıcı sonucu, Miti'nin Hoima'daki görkemli bir binayı -Kitahimbwa'nın naibi ve Duhaga'nın başlıca rakibi olan Byabacwezi'nin evini- Duhaga'nın sarayına dönüştürmesi oldu. Bu hamle hem Byabacwezi'nin otoritesini zayıflattı hem de Duhaga'nın iktidarını sembolik ve fiziksel olarak güçlendirdi.³⁴⁷ Yine de Duhaga'nın tebaasının büyük kısmı onun Miti ile olan ilişkisinden hoşlanmıyordu hatta, onu Bagandalıları Bunyoro'ya davet etmekle suçlamışlardı.³⁴⁸

Baganda yönetiminin Bunyoro'daki idare ve kaynak yönetimi yaklaşımı, genellikle sömürücü bir nitelik taşımaktaydı. Yerel halka yönelik baskıcı uygulamalar, aşırı yüksek vergiler ve zenginliklerin Buganda'ya aktarılması gibi suçlamalarla karşılaşan Baganda şefleri, Bunyoro ekonomisini sistematik olarak kaynak sömürüsüne dayalı bir modele dönüştürdü. Bu ekonomik yağma politikası, Banyoro halkı arasında derin bir hoşnutsuzluğa yol açtı. Bu bağlamda, Miti, iş becerisiyle Bunyoro'da fildişi, kumaş ve kahve ticareti ile fil avcılığı gibi alanlarda büyük bir servet edindi. Hatta Albert Gölü'nde bir dhow (geleneksel yelkenli) inşa ettirerek bölgedeki ticari faaliyetlerini genişletti ve ekonomik nüfuzunu pekiştirdi.³⁴⁹

1902 yılına gelindiğinde, Ganda şeflerinin yönettiği bölgelerde Nyoro köylülerine yönelik kötü muamele ve sistematik sömürüye dair raporlar, kitlesel bir göç dalgasını tetiklemişti. Birçok Nyoro çiftçisi, kendilerine daha hoşgörülü davranan Nyoro yöneticilerinin kontrolündeki bölgelere sığınarak Ganda tahakkümünden kaçtı. Bu göç hareketi hem kayıp topraklarda hem de daraltılmış krallık sınırları içinde artan Ganda varlığının yarattığı tepkiyi derinleştirdi. Nyoro şefleri ve halkı, Ganda'nın "alt-emperyal" hakimiyetini reddederek ortak bir direniş bilinci geliştirdi.³⁵⁰

1904 yılında Bunyoro'da bir bölge memuru, köylülerin çalışmak zorunda kaldığı angarya hizmetlerinin kendi tarlalarına bakmalarını engellediği gerekçesiyle bu uygulamayı geçici olarak kaldırdı. Bu karar, başta Kral Duhaga olmak üzere şeflerin güç ve zenginlik

³⁴⁶ Uzoigwe, 189.

³⁴⁷ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 98; Uzoigwe, "The Kyanyangire", 189.

³⁴⁸ Uzoigwe, "The Kyanyangire", 189; Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 244-45.

³⁴⁹ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 98.

³⁵⁰ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 242.

kaynaklarını tehdit ettiği için büyük tepki topladı. George Wilson, bölgenin kontrolü için şeflerin otoritesinin gerekli olduğunu düşünerek angarya sistemini hızla geri getirdi. Kayıt tutma ve itiraz hakkı gibi düzenlemeler yapılmasına rağmen şeflerin yetkileri korundu. Köylüler vergi ödemeye ve çalışmaya devam etmek zorunda kaldı. Bu durum, 1907'de çıkacak isyanın doğrudan nedeni olmasa da önemli bir faktör oldu.³⁵¹

Bunyoro'daki Nyangire ayaklanması öncelikle tartışmalı toprak yabancılaştırması meselesi tarafından tetiklendi. Miti gibi Baganda figürlerinin ön planda olduğu Bunyoro liderleri 1906'da “*mailo*” mülkleri için kampanyalarını yoğunlaştırdı. Kalıcı toprak mülkiyeti için yapılan bu baskı, Banyoro'da Baganda'nın idari sistemde kalıcı bir yer edinerek güç ve nüfuzlarını daha da sağlamlaştıracağı korkusunu yarattı.³⁵² Vergi memur Cubitt'e göre:³⁵³

Wagandalara (Bagandalara) karşı bu duygu patlamasının temel nedeni, Mukama ve şeflerin Ekselansları Komiser'den kendilerine resmi ve özel miller [mülkler/araziler] verilip verilemeyeceğini sormaları ve Wanyoroluların (Banyoroluların) topraklarının çoğunun Wagandalara devredileceğinden korkmalarıdır.

Toprak mülkiyeti meselesi, özellikle Bunyoro'daki genç şefleri, kıdemli saza şeflerine kıyasla daha sert bir siyasi tutum benimsemeye iten temel bir endişe kaynağıydı. Bu muhalefetin kökeninde, Baganda yanlısı işleyen sistemde kendi kariyer imkânlarının sınırlanacağına dair kaygılar yatıyordu.³⁵⁴ Sömürge yetkilisi Cubitt, Banyoro'nun toprak gaspı korkularını “asılsız” olarak nitelendirse de Miti liderliğindeki yabancı şeflerin 1906 sonlarında hükümete sunduğu “serbest mülkiyet” talepleri, yerel çiftçiler ve alt düzey şefler için ciddi bir tehdit oluştuyordu. Zira *mailo* benzeri bir toprak rejiminin dayatılması, tıpkı Buganda'da olduğu gibi, toprak kontrolü ile siyasi iktidarın birbirini beslediği oligarşik bir elit tabakasının doğmasına yol açabilirdi.³⁵⁵

Bunyoro parlamentosunda başlayan protestoların merkezinde, Baganda karşıtlığına dayalı bir siyasi söylem hâkimdi. Sömürge yetkilisi Miti'nin başlangıçta “Bunyoro'ya Buganda yönetim modelini aktarmak” amacıyla bölgeye gelmesine rağmen, onunla çok sayıda Baganda yönetici de Bunyoro'ya yerleşmişti. Bu Baganda elitleri, sömürge idaresinin himayesinde, işgal edilen krallıkta stratejik pozisyonları ele geçirerek ekonomik açıdan avantajlı bir konum elde etmişlerdi. Bunyoro halkının temel şikâyeti ise, Bagandalıların bölgeden elde ettikleri

³⁵¹ Steinhart, 243-44.

³⁵² Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 123.

³⁵³ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 246.

³⁵⁴ Uzoigwe, “The Kyanyangire”, 193.

³⁵⁵ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 247.

ekonomik fazlanın büyük kısmını Buganda'ya aktararak Bunyoro'yu sistematik bir yoksullaşma sarmalına sürüklemeleri idi.³⁵⁶

Baganda yönetiminin Luganda dilini, Bunyoro'da hem dini hem de idari kurumların birincil dili olarak dayatma çabası, mevcut gerilimleri daha da şiddetlendirmişti. Bu dil politikası, kültürel asimilasyon ve siyasi hegemonyanın bir aracı olarak yaygın biçimde eleştirilmekteydi. Nitekim 1901'de sömürge yetkilisi Lloyd'un rapor ettiği üzere, Mengo Kilise Konseyi'ndeki Baganda elitleri, Luganda'nın kullanımını Banyoro üzerindeki nüfuzlarını genişletmek için stratejik bir araç olarak görüyor ve bu yönde sistematik lobi faaliyetleri yürütüyordu.³⁵⁷ Dil meselesi, Hristiyan misyonerler arasındaki derin görüş ayrılıkları nedeniyle ihtilaflı bir boyut kazandı. Örneğin, Kilise Misyoner Topluluğu içinde bazı gruplar yerel dillerin korunması gerektiğini savunurken, Bunyoro'daki Fisher gibi misyonerler Luganda'nın Runyoro'nun yerini almasını ısrarla destekliyordu.³⁵⁸ Fisher'ın İncil'in Runyoro diline çevrilmesine karşı çıkması, bu tutumunu Baganda'nın bölgedeki siyasi-ekonomik tahakkümünü pekiştirme amacına dayandırılıyordu.³⁵⁹

1906 yılına gelindiğinde, Baganda şeflerinin Bunyoro yönetimindeki rolü, sömürge bürokrasisi içinde tartışmalı bir konuya dönüşmüştü. Sömürge yetkilisi Jervoise, Baganda ile Banyoro arasındaki dil ve kültürel uyumsuzluğu gerekçe göstererek yerel şeflerin atanmasını savunurken, Wilson bu yaklaşıma “yerli şeflerin tam bir fiyasko” olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştı. Buna paralel olarak, Cubitt'in Banyoro'ya öz-yönetim hakkı tanınması yönündeki önerisi de Wilson tarafından kesin bir dille reddedildi.³⁶⁰

Gerilimin kökenlerinden birisi de Nyoro halkının yerel şeflerin dayattığı angarya uygulamalarına karşı beslediği derin hoşnutsuzluğa dayanmaktaydı. Ancak büyük şefler, bu toplumsal öfkeyi stratejik bir manipülasyonla Ganda karşıtlığına evirerek, halkın dikkatini kendi otoriter uygulamalarından uzaklaştırmayı başardılar. Suçu Baganda toplumuna yükleyerek ayaklanmayı milliyetçi ve etno-politik bir harekete dönüştüren bu liderler, Mart 1907'ye gelindiğinde Baganda nüfusunun kırsal alanlardan kitlesel göçüne ve Hoima'da güvenlik arayışına neden olan bir şiddet sarmalını tetiklediler.³⁶¹

³⁵⁶ Steinhart, 247.

³⁵⁷ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 99.

³⁵⁸ Emma Wild-Wood, “Bible Translation and the Formation of Corporate Identity in Uganda and Congo 1900–40”, *The Journal of African History* 58, sy 3 (Kasım 2017): 20, <https://doi.org/10.1017/S0021853717000378>.

³⁵⁹ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 245; Wild-Wood, “BIBLE TRANSLATION”, 20.

³⁶⁰ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 100.

³⁶¹ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 248.

Mart 1907'de yükselen siyasi gerilim, Bunyoro şeflerinin Baganda nüfusunun sınır dışı edilmesini talep eden bir dilekçe sunmasıyla zirveye ulaştı. Bu radikal hamle, Banyoro elitleri arasında Baganda'nın bölgedeki artan etkisine karşı derinleşen hoşnutsuzluğu yansıtıyordu. Olayları inceleyen sömürge yetkilisi Tomkins, Banyoro halkının Baganda şeflerini asla talep etmediğini, ancak Wilson'ın otoritesinden duydukları korku nedeniyle bu uygulamaya boyun eğdiklerini tespit etti. Bu bulgular, Baganda şeflerinin atanmasının yerel bir tercihten ziyade sömürge politikalarının doğrudan sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Daha da çarpıcı olanı, Tomkins'in Baganda şeflerinin öncelikle kendi çıkarlarını gözettileri ve Bunyoro'nun refahını ikincil planda bıraktıkları yönündeki tespitiydi. Tomkins, bu şeflerin aşamalı olarak değiştirilmesini önererek, sömürge yönetiminin yerel halkın şikayetlerini daha fazla dikkate alma yönünde kısmi bir zihniyet değişimine işaret etmiş oldu.³⁶²

Nisan 1907'de Bunyoro'da biriken gerilim, tarihe Nyangire (itaat etmeyi reddediyorum) Ayaklanması olarak geçen kitlesel bir direnişle patlak verdi. Başlangıçta "pasif direniş stratejisi" şeklinde örgütlenen hareket, kısa sürede kulüplerin kundaklanması ve tarım arazilerinin sistematik tahribatı gibi şiddet eylemlerine evrildi. Bu dönüşüm, Baganda hegemonyasına karşı yerel tepkinin sembolik itaatsizlikten silahlı mücadeleye sıçradığının kritik bir göstergesiydi. Ayaklanmanın ulaştığı yoğunluk, Baganda nüfusunun şiddetten kaçınmak amacıyla Hoima'ya kitlesel göçüyle somutlaşıyordu.³⁶³

Sömürge yönetiminin Nyangire Ayaklanması'na tepkisi, bürokratik iç çatışmalar ve otoriter baskı politikalarıyla karakterize edildi. Üst düzey yetkili Wilson, astları Cubitt ve Tomkins'in protestoları "yeterince sert bastırmadığını" öne sürerek onlara karşı artan bir güvensizlik beslemeye başladı.³⁶⁴ Bu süreçte Wilson, Cubitt'in yerine Guy Eden'ı atayarak idari kadroda radikal bir değişikliğe gitti. Eden, Nyoro şeflerine Baganda yöneticilerin derhal geri getirilmesini emretti; aksi takdirde siyasi otoritelerinin tamamen tasfiye edileceği uyarısında bulundu. Sömürge hükümeti, bu politikayı "geçici de olsa tek çözüm" olarak dayatmakta kararlıydı. Ancak 7 Mayıs'ta ilan edilen emir, Nyoro şefleri tarafından köylülerin Bagandalardan kovulması talebinde ısrarcı olduğu gerekçesiyle reddedildi.³⁶⁵

Wilson'ın tutumu, sömürgeci önyargıların tipik bir yansıması olarak belirgin şekilde uzlaşmazdı. Protestocularla diyaloga girmeyi ya da huzursuzluğun sosyo-politik kökenlerini

³⁶² Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 100; Uzoigwe, "The Kyanyangire", 199-200; Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 249.

³⁶³ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 100.

³⁶⁴ Doyle, 100-101.

³⁶⁵ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 249-50.

araştırmayı reddederek, olayları "Afrikalıların doğasında var olduğu iddia edilen entrikacı eğilimlerin tezahürü" şeklinde basitleştirdi.³⁶⁶ Buna karşılık, Nyangire Ayaklanmasından güç alan Banyoro şefleri, yalnızca Baganda yöneticilerin geri dönüşünü reddetmekle kalmadı; aynı zamanda bölgesel ölçekte meşruiyet arayan radikal bir öneri sundular. Toro, Ankole, Uganda ve Busoga gibi komşu krallıkların temsilcilerinden oluşacak bir konseyin "Unyoro sorununu" çözmesini talep ederek, sömürge yönetiminin merkeziyetçi paradigmasına alternatif birçok aktörlü yönetim modeli önerdiler.³⁶⁷ Ancak sömürge idaresi, bu talepleri görmezden gelerek Eden'a "tavizsiz bir baskı politikası" uygulama emri verdi. Eden, 54 kişiyi "isyanın ideolojik öncüleri" olarak hedef gösterip tutuklatarak, şiddetin normalleştirilmesi yoluyla Baganda hegemonyasını yeniden tesis etmeyi amaçladı.³⁶⁸

22 Mayıs 1907'de Wilson, Bunyoro'daki isyanı bastırmak üzere güvenlik güçleriyle birlikte Hoima'ya hareket etti. Ancak yerel yöneticilerin huzursuzluğu yönetme biçiminden memnuniyetsizliğini dile getiren Wilson, 50'den fazla protesto liderinin tutuklanmasına rağmen devam eden gerilimlerin-özellikle Hoima'da kalan Baganda nüfusuna yönelik potansiyel şiddet patlamalarının-önüne geçmekte yetersiz kaldığını düşünüyordu. Sömürge otoritesini yeniden tesis etmek ve sistematik bir çözüm arayışına girmek amacıyla Wilson, bu kez kendi doğrudan denetiminde yeni bir Baraza (danışma meclis) süreci başlattı.³⁶⁹

Wilson, Hoima'ya varışından beş gün sonra, Nyangire Ayaklanmasına karışanlara yönelik cezai yaptırımları resmi olarak ilan etti. Dört kıdemli Nyoro şefine verilen cezalar, sömürge adalet sisteminin keyfilikliğini ortaya koyan belirgin orantısızlıklar sergiliyordu. Leo Kaboha, en ağır cezaya çarptırılarak şeflik unvanından azledildi ve Buganda'ya sürgüne zorlandı. Katalikawe ise görevinden alınmakla kalmadı, mülkünün üçte birinin kamulaştırılmasına hükmedildi. Daudi Katongole, topraklarının üçte birini kaybetmenin yanı sıra iki yıllık vergi gelirinden mahrum bırakıldı. İsyanın birincil kışkırtıcısı olarak tanımlanan Byabacwezi'ye ise görece hafif bir ceza verildi: Mülkünün üçte birinin elinden alınması ve 500 sterlin tutarında bir para cezası.³⁷⁰

Sömürge yönetimi, isyana karışan ve Ganda yetkililerine fiilen zorluk çıkaran köylüleri hiçbir zaman sorumlu tutmadı. Bu durum, Wilson'un Ankole'de görev yapan sömürge yetkilisi

³⁶⁶ Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 100.

³⁶⁷ Doyle, 100.

³⁶⁸ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 250; Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 100; Uzoigwe, "The Kyanyangire", 203.

³⁶⁹ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 252; Uzoigwe, "The Kyanyangire", 204.

³⁷⁰ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 252; Uzoigwe, "The Kyanyangire", 204-5.

Harry St. George Galt'ın ölümünden sorumluk olarak tüm Ibada köyüne para cezası vermesiyle örtüşmemektedir.³⁷¹ Bu vakada ise Wilson, ayaklanmaya önemli ölçüde karışmadıklarını iddia ederek Bunyoro köylülerine sempati duyduğunu ifade etti.³⁷²

Wilson, Nyangire İsyanı'na rağmen Baganda şeflerinin Bunyoro'yu yönetme politikasına bağlı kalmayı sürdürdü ve askeri destekli önlemlerle bu şefleri krallıktaki konumlarına geri getirdi. Bu durum, isyanın temel hedefi olan Baganda şeflerinin bölgeden uzaklaştırılmasının başarısızlığını ortaya koymaktaydı. James Miti, 1930'da emekli olana kadar görevde kalarak sömürge yönetiminin Baganda işbirlikçilerine duyduğu uzun vadeli güveni simgeledi. Bunyoro'nun direnişi yalnızca Baganda yöneticilerini reddetmekle sınırlı değildi; aynı zamanda sömürge idaresi altındaki siyasi ve ekonomik statülerini iyileştirmeye yönelik çok katmanlı bir mücadele niteliği taşıyordu. Ancak diğer bölgelerde Baganda yöneticilerin görevden alındığı durumların aksine, sömürge yetkilileri Bunyoro'yu sürekli olarak "fethedilmiş toprak" statüsünde tutarak buradaki direnişi meşruiyetten yoksun bıraktı ve kitlesel protestoları askerî şiddetle bastırdı.³⁷³

³⁷¹ Willis, "Killing Bwana", 385.

³⁷² Bu tutum, köylülerin ve direnişin yalnızca marjinal bir "ajan provokatör" grubunun manipülasyonundan kaynaklandığı yönündeki sömürgeci epistemolojik önyargıyı yansıtmaktaydı. Ancak bu perspektif, köylü kitlesinin sömürge tahakkümüne karşı beslediği yapısal adaletsizlikler (toprak gaspı, angarya, ekonomik sömürü) ile şekillenen kolektif öfkeyi sistematik biçimde görünmez kılıyordu. Nitekim James C. Scott'ın da gösterdiği gibi köylülerin direnişi çoğunlukla "gündelik direniş" pratikleriyle kendini gösterir. Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 253; Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 101; James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, 9. pr (New Haven, Conn.: Yale Univ. Press, 1987).

³⁷³ Steinhart, *Conflict and Collaboration*, 253-54; Doyle, *Crisis & decline in Bunyoro*, 101; Uzoigwe, "The Kyanyangire", 208.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarihi kanıtlar, Bunyoro Krallığı'nın sömürge öncesi dönemde, yüzyıllar içinde gelişen sofistike bir yönetim sistemine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Krallığın bu idari gelişmişliği, 19. yüzyılın reformist hükümdarları Kamurasi ve Kabalega'nın otoritelerini tesis etmelerinde ve yeni askeri ve ekonomik politikaları uygulamalarında temel bir dayanak noktası oluşturmuştur. Bunyoro'nun geniş ticaret ağları vasıtasıyla ulaştığı gelişmişlik düzeyi ve kayda değer siyasi olgunluğuna rağmen, sömürge yönetiminin bölgeye nüfuzu, krallık için beklenmedik ölçüde yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Banyoro, 19. yüzyıl boyunca inşa ettikleri zengin siyasi miraslarını etkin biçimde kullanma fırsatı bulamamış, bu durum da bölgesel ticaret ve yönetimdeki avantajlı konumlarına rağmen, sömürge döneminde öngörülemeyen bir kırılganlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu araştırmanın temel sorusu, 19. yüzyılda Nil Nehri'nin kaynaklarının keşfi sürecinden başlayarak, Buganda Krallığı'nın rakip devlet Bunyoro'ya yönelik inşa ettiği "gerici bir devlet" imajının, Mısır Hidivliği ve İngiliz İmparatorluğu'nun sömürge politikalarını nasıl şekillendirdiğini ve bu imajın sömürge yönetiminin tesisinden sonraki sosyo-politik etkilerini analiz etmektir. Çalışma, bu soruya yanıt ararken, Bunyoro Krallığı'nın sömürge öncesi dinamiklerini inceleyerek Kamurasi ve Kabalega liderliğinde merkezi yönetim kapasitesinin artmasını, Nil havzasındaki ticaret yapısını ve askeri organizasyonlarını ve krallığın direnişin alt yapısındaki stratejilerini temel alarak ilerlemiştir. Ayrıca, Mısır'ın nüfuz girişimleri ile İngilizlerin askerî işgal ve dolaylı yönetim politikalarının, Buganda-Bunyoro rekabeti bağlamında nasıl araçsallaştırıldığı sistematik bir şekilde incelenmiştir.

Bu araştırmanın bulguları, 19. yüzyıla gelindiğinde siyasi parçalanma ve askeri zayıflıkla tarihsel ihtişamını geride bırakmış gibi görünen Bunyoro Krallığı'nın, Kamurasi ve Kabalega'nın reformist liderlikleri altında nasıl kapsamlı bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır. Her iki hükümdar da merkeziyetçi bir devlet yapısını tesis ederek, vergi sistemlerini çağdaşlaştırmış, askeri gücü profesyonelleştirmiş ve bölgesel ticaret ağlarını yeniden canlandırmıştır. Özellikle Kabalega döneminde gerçekleştirilen askeri modernizasyon krallığın hem Mısır Hidivliği'ne karşı hem de İngiliz sömürge güçlerine karşı direniş kapasitesini artırmıştır. Kabalega'nın gerçekleştirdiği reformlar, Bunyoro Krallığı'nın önce Mısır Hidivliği'nin bölgesel genişleme çabalarına karşı kazandığı zaferlerde, sonrasında ise 18. ve 19. yüzyıllar boyunca kaybedilen toprakların geri alınmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Kabalega, merkezi bir ordu yapılanması ve Avrupa menşeli silahların stratejik kullanımıyla Mısırlı işgalcileri püskürtmeyi başarmış, bu başarı krallığın bölgedeki otoritesini yeniden tesis

etmiştir. Ancak İngilizlerin 1890'larda Uganda'yı protektora ilan etmesiyle, Bunyoro bu kez çok daha güçlü bir emperyal güçle karşı karşıya kalmıştır. İngiliz ordusunun Maxim taramalı tüfekleri gibi teknolojik üstünlüklerini erken fark eden Kabalega, geleneksel meydan savaşlarından kaçınarak gerilla taktiklerine yönelmiştir. Bu strateji, İngilizlerin askerî lojistiğini sekteye uğratmış ve Bunyoro direnişinin 1893-1899 yılları arasında altı yıl boyunca sürmesini sağlamıştır. Kabalega'nın önderliğindeki Bunyoro birlikleri, bu teknolojik uçuruma rağmen, ormanlık arazide pusular kurarak ve ani baskınlarla İngiliz ilerleyişini yavaşlatmıştır. Bu direniş, sömürgecilik tarihinde yerel bir ordunun teknolojik üstünlüğe karşı gösterdiği en uzun soluklu mücadelelerden biri olarak kayda geçmiştir. Ancak İngilizlerin sayısal ve teknik avantajı, 1899'da Kabalega'nın yakalanıp sürgün edilmesiyle sonuçlanmış olsa da Bunyoro'nun direnişi, Afrika'nın sömürge karşıtı mücadelelerinde taktiksel yenilikçiliğin ve Uganda'da son yıllarda ulusal kimlik bilincinin sembolü haline gelmiştir.

Bu çalışmanın bir diğer kritik bulgusu, Nil Nehri'nin kaynaklarını keşfetmek üzere bölgeye gelen John Hanning Speke ve James Grant gibi Avrupalı kâşiflerin raporlarında başlayan daha sonra bölgeye gelmiş Samuel Baker, Gaetano Casati, Frederick Lugard ve Trevor Ternan gibi Avrupalılar tarafından oluşturulan Bunyoro'ya dair kötü imajın, krallığın kaderini nasıl belirlediğidir. Bu imaj Bunyoro'nun "barbar", "çocuksu" ve "ilkel" bir krallık olarak temsili İngiliz sömürge idaresinin politikalarını doğrudan etkilemiş, Buganda Krallığı ise bu söylemi kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda stratejik bir araç olarak kullanmıştır. Örneğin, Buganda elitleri, İngilizlerle kurdukları ittifak çerçevesinde, 1899'da sömürge yönetimine Bunyoro'nun "geleneksel olarak Buganda'ya bağlı bir haraçgüzar krallık" olduğu şeklinde revizyonist bir tarih anlatısı sundu. Bu söylem, tarihsel gerçeklikle örtüşmese de İngilizlerin Bunyoro topraklarını Buganda'ya devretmesini ve Baganda şeflerinin bölgeyi yönetmesini meşru bir zemin üzerinden sağlamıştır. Bu süreçte, sömürgeci bilgi üretimi ile yerel işbirlikçi söylemler birleştirilerek, Bunyoro'nun siyasi ve ekonomik marjinalizasyonu sistematik hale getirilmiştir. Sonuç olarak, Speke ve Grant'in başlattığı bu sarmal, Buganda'nın bölgesel hegemonyasını güçlendirirken, Bunyoro'yu "fethedilmesi gereken bir öteki" konumuna hapsetmiştir.

Sömürge döneminde Bunyoro'nun imajı hem sömürge yönetimiyle olan ilişkilerini hem de Buganda ile tarihsel rekabetini derinden şekillendirmiştir. Sömürge yetkilileri, Bunyoro topraklarını "fethedilmiş bölge" statüsünde değerlendirerek İngiliz Kraliyeti'nin mülkü olarak ilan etmiş ve bölgeyi diğer krallıklara (Toro, Ankole) kıyasla kasıtlı bir marjinalizasyona tabi tutmuştur. Bu politik yaklaşım, Bunyoro'nun 20. yüzyıl boyunca kimlik mücadelesinin

merkezine yerleşen "kayıp bölgeler" sorununu doğurmuştur. Kültürel hafızanın ve ekonomik refahın temel taşları olan Buyaga ve Bugangaizi gibi stratejik bölgeler, Buganda'ya devredilerek krallığın tarihsel bağları koparılmıştır. Bu topraklar, sadece tarımsal verimliliğiyle değil, kraliyet mezarları ve antik ritüel alanları gibi manevi miras unsurlarıyla da Bunyoro kimliğinin ayrılmaz bir parçasıydı. Sömürge yönetiminin desteğiyle Buganda, bu bölgelerde sistematik bir asimilasyon politikası uygulamıştır: Nyoro halkı, Baganda şefleri tarafından zorla Luganda dilini öğrenmeye mecbur bırakılmış, toprakları ellerinden alınmış ve geleneksel yönetim yapıları tasfiye edilmiştir. Bu süreç, yalnızca siyasi bir gasp değil, aynı zamanda kültürel bir silinme stratejisiydi.

Bunyoro Krallığı'nın sömürge yönetimi ve Buganda ile yaşadığı bir diğer çatışma, İngilizlerin krallığın yönetimini Baganda kökenli ajanlara devretme kararıydı. Bu kapsamda, Bunyoro'nun idaresi 1901'de Buganda kökenli James Miti'ye teslim edilmiş ve Miti, 1930'da emekli olana kadar bu görevi sürdürmüştü. Bu uygulama, Nyoro halkı tarafından şiddetle reddedilmiş; Baganda yöneticilerin krallığın kaynaklarını sömürerek Buganda'ya aktardığı yönünde yaygın iddialar ortaya atılmıştı. Sömürge yönetimi, Toro ve Ankole gibi diğer krallıklarda da benzer şekilde Baganda elitlerini yönetici olarak atamış, ancak yerel huzursuzluklar baş gösterdiğinde bu kararları geri çekerek yönetimi yerel aktörlere devretmişti. Buna karşın, Bunyoro'nun "fethedilmiş bir krallık" olarak tanımlanması, İngilizlerin buradaki Baganda yönetiminde ısrarcı olmasına yol açtı. Bu politik tutum, 1907'de Nyangire Ayaklanması'nın patlak vermesine neden oldu. İsyan, yüzeyde Baganda yöneticilere karşı gibi görünse de temelde sömürge yönetiminin Bunyoro'yu sistematik olarak siyasi ve ekonomik marjinalizasyona tabi tutmasına bir tepkiydi. Ayaklanma, sömürgeci güçler tarafından bastırılrsa da sömürgecilik karşıtı direnişin örgütlü bir biçimde nasıl şekillendiğini ve yerel kimlik bilincinin nasıl mobilize edildiğini göstermesi açısından kritik bir örnek teşkil etti. Ayrıca, Nyangire'nin başarısızlığı, sömürge yönetiminin "fethedilmiş toprak" söylemini ne pahasına olursa olsun sürdürme kararlılığını ortaya koyarken, Buganda'nın bölgesel hegemonyasının kolonyal stratejilerle nasıl pekiştirildiğini de gözler önüne serdi.

Son yıllarda Türk tarihçiliğinde, özellikle Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki etkileri ve Mısır Hıdivliği ile ilişkileri üzerine odaklanan çalışmalar dikkat çekici bir artış göstermiştir. Bu araştırma ise, Türkçe literatürde genellikle Osmanlı ve Mısır bağlamıyla sınırlı kalan Uganda ve Bunyoro Krallığı'nı, bağımsız bir siyasi ve kültürel varlık olarak inceleyerek önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Çalışma, Bunyoro'nun sömürge öncesi dönemdeki yönetim yapısını, önce Mısır daha sonra İngiliz sömürgeciliğine karşı direnişini ve Buganda ile etkileşimini

kapsamlı bir şekilde ele alarak, bölgenin tarihine dair tek taraflı perspektifleri genişletmektedir. Bu yaklaşım, yalnızca Uganda'nın sömürge tarihine değil, Afrika'nın yerel dinamiklerinin küresel emperyalizmle kesişimine dair Türkçe literatüre disiplinler arası bir katkı sunar.

Bu çalışmanın metodolojik sınırlılıklarından biri, kaynak çeşitliliğinin büyük ölçüde İngiliz sömürgeci kaynaklara ve ikincil literatüre dayanmasıdır. Yerel tarih çalışmalarını mümkün olduğunca kullanmaya özen gösterilse de Bunyoro'ya dair sözlü tarih kaynaklarına erişim imkânsızlığı (mevcut çalışmaların büyük kısmının dijitalleşmemesi veya yerel dillerde olması) ve saha araştırması yapılamaması, yerel perspektiflerin tam olarak temsil edilememesine neden olmuştur. Ayrıca, sömürge sonrası döneme ait arşiv belgelerinin çoğunun Uganda arşivlerinde bulunması ve bu kaynaklara fiziksel erişimde yaşanan kısıtlamalar, 20. yüzyıl sonrası gelişmelerin analizinde bir boşluk yaratmıştır. Bu durum, çalışmanın İngiliz merkezli bir epistemolojik perspektifle sınırlanmasına yol açarken, sömürgecilik sonrası dönemdeki yerel aktörlerin seslerinin yeterince duyulmaması riskini de beraberinde getirmiştir. Bu sebepten dolayı kullanılan ikincil kaynakların yerel aktörlerin ve Uganda'daki arşivleri kullanmasına özen gösterilmiştir.

Bu çalışma, Bunyoro Krallığı'nın sömürgecilikle mücadelesini, direniş stratejilerini ve kimlik dinamiklerini analiz ederek, Afrika'nın sömürge tarihine dair özgün bir perspektif sunmaktadır. Araştırma, İngiliz sömürge politikalarının yarattığı yapısal çöküşü, Buganda ile rekabetin siyasi manipölasyonunu ve Nyangire Ayaklanması gibi direniş pratiklerinin önemini detaylandırmıştır. Bunun yanı sıra, sömürge sonrası dönemde “kayıp bölgeler” meselesinin Uganda'nın ulusal kimlik inşasını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular ışığında, gelecek araştırmalar için Uganda'daki postkolonyal kimlik mücadelelerinin kökenleri, Bunyoro'nun gerilla taktiklerinin diğer Afrika krallıklarıyla (Zulu, Aşanti) karşılaştırmalı analizi gibi yeni araştırma soruları sorulabilir.

6. KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Baker, Samuel White. *Ismailia; a narrative of the expedition to Central Africa for the suppression of the slave trade, organized by Ismail, Khedive of Egypt*. C. 2. 2 c. London: Macmillan, 1879. <https://archive.org/details/ismailianarrativ00bake>.

———. *The Albert Nyanza, great basin of the Nile, and explorations of the Nile sources*. C. 2. 2 c. London: Macmillan, 1866. <https://ia902905.us.archive.org/11/items/in.ernet.dli.2015.48488/2015.48488.The-Albert-Nyanza--Vol2.pdf>.

Casati, Gaetano. *Dieci anni in Equatoria e ritorno con Emin Pascia*. Milano: Dumolard, 1891.

———. *Ten Years in Equatoria and the Return with Emin Pasha Vol. 2 of 1*. Çeviren J. Randolph Clay. C. 1. 2 c. London & New York: Frederick Warne, 1891.

———. *Ten Years in Equatoria and the Return with Emin Pasha Vol. 2 of 2*. Çeviren J. Randolph Clay. C. 2. 2 c. London & New York: Frederick Warne, 1891.

Chaillé-Long, C. *Central Africa: Naked Truths of Naked People*. New York: Harper & Brothers, 1877. <https://books.google.com.tr/books?id=txPOzQEACAAJ>.

Colville, Henry. *The Land of the Nile Springs. Being Chiefly An Account of How We Fought Kabarega*. London & New York: Edward Arnold, 1895.

De Bellefonds, L. "Itinéraire et notes 1875". *Bulletin trimestriel de la Société khédiviale de géographie du Caire*, sy 1 (1876): 1-104.

Dundas, Charles. *African crossroads*. London: Macmillan, 1955.

Fisher, Ruth B. *Twilight Tales of the Black Baganda*. London, Edinburgh & New York: Marshall Brothers, 1911. <https://ia904609.us.archive.org/23/items/twilighttalesofb00fishrich/twilighttalesofb00fishrich.pdf>.

Gessi, Romolo. *Seven Years in the Soudan : Being a Record of Explorations, Adventures, and Campaigns Against the Arab Slave Hunters*. Editör Felix Gessi. London: Sampson Low, Marston & company, 1892. <https://archive.org/details/sevenyearsinsoud00gessuoft>.

Gordon, C. G. *Equatoria under Egyptian rule: the unpublished correspondence of Col. (afterwards Major-Gen.) C. G. Gordon with Ismaïl, Khedive of Egypt and the Sudan, during the years 1874-187*. Editör M.F. Shukry. Cairo: Cairo University Press, 1953.

Gorju, Julien. *Entre le Victoria, l'Albert et l'Edouard. Ethnographie de la partie anglaise du Vicariat de l'Ouganda. Origines, histoire, religion, coutumes*. Rennes: Oberthur, 1920.

Grant, James Augustus. *A Walk Across Africa: J. A. Grant's Account of the Nile Expedition of 1860-1863*. Editör R. C. Bridges. Works issued by the Hakluyt Society, third series, sy 32. New York, NY: Routledge, 2018.

Gray, John, ed. "The Diaries of Emin Pasha - Extracts II". *The Uganda Journal* 25, sy 2 (1961): 149-70.

———, ed. “The diaries of Emin Pasha - extracts III”. The Uganda Journal 26, sy 1 (Mart 1962): 72-96.

———, ed. “The Diaries of Emin Pasha - Extracts IV”. The Uganda Journal 26, sy 2 (Eylül 1962): 121-39.

———, ed. “The diaries of Emin Pasha - extracts IX”. The Uganda Journal 29, sy 1 (1965): 75-83.

———, ed. “The Diaries of Emin Pasha - Extracts V”. The Uganda Journal 27, sy 1 (Mart 1963): 1-14.

———, ed. “The diaries of Emin Pasha - extracts VII”. The Uganda Journal 28, sy 1 (Mart 1964): 75-97.

———, ed. “The diaries of Emin Pasha - extracts X”. The Uganda Journal 29, sy 2 (1965): 201-14.

Lloyd, Albert B. Uganda to Khartoum: Life and Adventure on the Upper Nile. London and Glasgow: Collins' Clear-Type Press, 1910.

<https://archive.org/details/ugandatokhartoum00lloy>.

Lugard, Frederick John. The Rise of Our East African Empire Early Efforts in Nyasaland and Uganda. 2 c. Edinburg and London: William Backwood and Sons, 1893.

Junker, Wilhelm. Travels in Africa during the years 1882-1886. London: Chapman and Hall, Ltd., 1892.

Macdonald, J.R.L. Soldiering and Surveying in British East Africa, 1891-1894. London & New York: Edward Arnold, 1897. <https://books.google.com.tr/books?id=-o4SAAAAYAAJ>.

Perham, Margery, ve Mary Bull, ed. The Diaries of Lord Lugard: East Africa, December 1890 to December 1891. C. 2. 4 c. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1959.

———, ed. The Diaries of Lord Lugard: East Africa, January 1892 to August 1892. C. 3. 4 c. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1959.

Portal, Gerald. The British Mission to Uganda in 1893. London: Edward Arnold, 1894. https://www.forgottenbooks.com/de/download/TheBritishMissiontoUgandain1893_10187456.pdf.

Roscoe, John. The Bakitara or Banyoro. Cambridge: Cambridge University Press, 1923. <https://archive.org/details/bakitara00henr/page/n9/mode/2up>.

———. The Soul of Central Africa; a general account of the Mackie Ethnological Expedition. London, New York, Toronto, Melbourne: Cassell and company, 1922. <https://archive.org/details/soulofcentralafr00rosc>.

Schweinfurth, George, ed. Emin Pasha in Central Africa : being a collection of his letters and journals. Çeviren Robert W. Felkin. London & Liverpool: George Phillip & Son, 1888. <https://archive.org/details/eminpashaincentr00emin/>.

———, ed. Emin-Pascha : eine Sammlung von Reisebriefen und Berichten Dr. Emin-Pascha's aus den ehemals ägyptischen Aequatorialprovinzen und deren Grenzländern ; mit

Porträt, Lebensskizze und erklärendem Namenverzeichnis. Leipzig: Friedrich Arnold Brockhaus, 1888.

Speke, John Hanning. *Journal of the Discovery of the Source of the Nile*. Edinburg and London: William Backwood and Sons, 1863.
<https://archive.org/details/journalofdiscove00spek/>.

———. *What Led to the Discovery of the Source of the Nile*. Edinburg and London: William Backwood and Sons, 1864. <https://hdl.loc.gov/loc.wdl/wdl.17589>.

Ternan, Trevor. *Some Experiences of an Old Bromsgrovian: Soldiering in Afghanistan, Egypt and Uganda*. Birmingham: Cornish Brothers, 1930.

Thruston, Arthur Blyford. *African Incidents : Personal Experiences in Egypt and Unyoro*. London: John Murray, 1900. <https://archive.org/details/africanincidents00thru>.

İkincil Kaynaklar

Adefuye, Ade. “Kabalega and the Palwo: A Conflict of Aspirations”. *Journal of the Historical Society of Nigeria* 8, sy 1 (1975): 81-98.

———. “Political History of the Palwo 1400-1911”. Unpublished PhD thesis, University of Ibadan, 1973. <http://ir.library.ui.edu.ng/handle/123456789/4408>.

Adyanga, Onok C. *Modes of British imperial control of Africa: a case study of Uganda, c.1890-1990*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 2011.

Ansorge, W.J. *Under the African Sun; a Description of Native Races in Uganda, Sporting Adventures and Other Experiences*. New York: Longmans, Green, and Co., 1899.

Baker, S.J.K. “Bunyoro: A Regional Appreciation”. *Uganda Journal* 18, sy 2 (Eylül 1954): 101-12.

Beachey, R. W. “Macdonald’s Expedition and the Uganda Mutiny, 1897-98”. *The Historical Journal* 10, sy 2 (1967): 237-54.

Beattie, J. H. M. “Bunyoro: An African Feudality?” *The Journal of African History* 5, sy 1 (1964): 25-36.

———. “Bunyoro through the Looking Glass”. *Public Administration and Development* 12, sy 2 (Nisan 1960): 85-94. <https://doi.org/10.1002/j.1099-162X.1960.tb00165.x>.

———. “Consulting a Diviner in Bunyoro: A Text”. *Ethnology* 5, sy 2 (Nisan 1966): 202. <https://doi.org/10.2307/3772766>.

———. “Democratization in Bunyoro: The Impact of Democratic Institutions and Values on a Traditional African Kingdom / LA DEMOCRATIE ET LES BUNYORO”. *Civilisations* 11, sy 1 (1961): 8-20.

———. “Nyoro Kinship”. *Africa* 27, sy 4 (Ekim 1957): 317-40. <https://doi.org/10.2307/1156215>.

———. “Nyoro Symbolism and Nyoro Ethnography: A Rejoinder”. *Africa* 48, sy 3 (Temmuz 1978): 278-95. <https://doi.org/10.2307/1158469>.

———. “Rituals of Nyoro Kingship”. *Africa* 29, sy 2 (Nisan 1959): 134-45. <https://doi.org/10.2307/1157516>.

———. “The Ghost Cult in Bunyoro”. *Ethnology* 3, sy 2 (Nisan 1964): 127. <https://doi.org/10.2307/3772707>.

———. “The Kibanja System of Land Tenure in Bunyoro, Uganda”. *Public Administration and Development* 6, sy 1 (Ocak 1954): 18-28. <https://doi.org/10.1002/j.1099-162X.1954.tb00039.x>.

———. *The Nyoro state*. Oxford: Clarendon Press, 1971.

- . “The Story of Mariya and Yozefu: A Case Study from Bunyoro, Uganda”. *Africa* 34, sy 2 (Nisan 1964): 105-15. <https://doi.org/10.2307/1157901>.
- . *Understanding an African Kingdom: Bunyoro*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965.
- Berger, Iris. “Deities, Dynasties and Oral Tradition: The History and Legend of the Abacwezi”. İçinde *The African Past Speaks: Essays on Oral Tradition and History*, editör Joseph C. Miller, 61-81. Hamden, Conn.: Archon Books, 1980.
- Bikunya, Petero. *Ky’abakama ba Bunyoro*. London, Kampala: Sheldon Press, 1927.
- Bjørkelo, Anders J. *Prelude to the Mahdiyya: Peasants and Traders in the Shendi Region, 1821-1885*. African Studies Series 62. Cambridge [England] ; New York: Cambridge University Press, 1988.
- Bovill, Mai, ve George Rankin Askwith. *Roddy Owen (Brevet-Major Lancashire Fusiliers, D. S. O.): A Memoir*. London: John Murray, 1897.
https://books.google.com.tr/books?id=pNIEAAAAYAAJ&redir_esc=y.
- Buchanan, Carole A. “The Kitara Complex: the historical tradition of Western Uganda to the sixteenth century”. Unpublished PhD thesis, Indiana University, 1974.
- Césaire, Aimé. *Discourse on Colonialism*. Çeviren Joan Pinkham. New York: Monthly Review Press, 1972.
- Chrétien, Jean-Pierre. *The Great Lakes of Africa: Two Thousand Years of History*. Çeviren Scott Straus. New York, NY: Zone Books, 2006.
- Chrétien, Jean-Pierre, Scott Straus, Jean-Pierre Chrétien, ve Jean-Pierre Chrétien. *The Great Lakes of Africa: Two Thousand Years of History*. New York, NY: Zone Books, 2006.
- Collins, Robert O. “Samuel White Baker: Prospero in Purgatory”. İçinde *Africa and Its Explorers: Motives, Methods, and Impact*, editör Robert I. Rotberg, Reprint 2014. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014.
- Doyle, Shane. “An Environmental History of the Kingdom of Bunyoro in Western Uganda, from c.1860 to 1940”. Unpublished PhD thesis, University of Cambridge, 1998.
<https://doi.org/10.17863/CAM.19018>.
- . “Bunyoro and the Demography of Slavery Debate: Fertility, Kinship and Assimilation”. İçinde *Slavery in the Great Lakes Region of East Africa*, editör Henri Médard ve Shane Doyle, 231-51. East African Studies. Oxford: James Currey, 2016.
- . *Crisis & decline in Bunyoro: population & environment in western Uganda 1860-1955*. Eastern African studies. London : Oxford : Kampala : Athens, Ohio: The British Institute in Eastern Africa ; In association with James Currey ; Fountain Publishers ; Ohio University Press, 2006.
- . “From Kitara to the Lost Counties: Genealogy, Land and Legitimacy in the Kingdom of Bunyoro, Western Uganda”. *Social Identities* 12, sy 4 (Temmuz 2006): 457-70.
<https://doi.org/10.1080/13504630600823684>.
- . “Immigrants and Indigenes: The Lost Counties Dispute and the Evolution of Ethnic Identity in Colonial Buganda”. *Journal of Eastern African Studies* 3, sy 2 (Temmuz 2009): 284-302. <https://doi.org/10.1080/17531050902972782>.
- . “Immigrants and Indigenes: The Lost Counties Dispute and the Evolution of Ethnic Identity in Colonial Buganda”. *Journal of Eastern African Studies* 3, sy 2 (Temmuz 2009): 284-302. <https://doi.org/10.1080/17531050902972782>.
- . “Population Decline and Delayed Recovery in Bunyoro, 1860-1960”. *The Journal of African History* 41, sy 3 (2000): 429-58.
- . “The Cwezi-Kubandwa Debate: Gender, Hegemony and Pre-Colonial Religion in Bunyoro, Western Uganda”. *Africa: Journal of the International African Institute* 77, sy 4 (2007): 559-81.

- . “The Language of Flowers: Knowledge, Power and Ecology in Precolonial Bunyoro”. *History in Africa* 3 (2003): 107-16.
- Driberg, Jack Herbert. *The Lango: A Nilotic Tribe of Uganda*. London: T. Fisher Unwin LTD., 1923.
- Espeland, Rune Hjalmar. “The ‘Lost Counties’: Politics of Land Rights and Belonging in Uganda”. Montpellier France, 2006.
- Fahmy, Khaled. *Kavalalı Mehmed Ali - Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*. Çeviren Abdullah Yılmaz. İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2020.
- Galbraith, John S., ve William Mackinnon. *Mackinnon and East Africa, 1878 - 1895: A Study in the “New Imperialism”*. Cambridge Commonwealth Series. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1972.
- Gann, Lewis Henry, ve Peter Duignan. *The Rulers of German Africa: 1884-1914*. Hoover Institution Publications. Stanford, Calif: Stanford university press, 1977.
- Gray, Richard. *A History of the Southern Sudan*. Oxford: Oxford University Press, 1961.
- Green, Elliott D. “Understanding the Limits to Ethnic Change: Lessons from Uganda’s ‘Lost Counties’”. *Perspectives on Politics* 6, sy 3 (Eylül 2008): 473-85.
<https://doi.org/10.1017/S1537592708081231>.
- Hancock, Ian. “The Buganda Crisis of 1964”. *African Affairs* 69, sy 275 (1970): 109-23.
- Hanson, Holly Elisabeth. *Landed Obligation: The Practice of Power in Buganda*. Social History of Africa. Portsmouth, NH: Heinemann, 2003.
- Harcourt, William Vernon. “[Uganda]. Signed in 1892 Sept 22”, 22 Eylül 1892. CAB 37/31/24. The National Archives, Kew.
- Hasan, Yusuf Fadl. “Some Aspects of the Arab Slave Trade from the Sudan 7th — 19th Century”. *Sudan Notes and Records* 58 (1977): 85-106.
- Holmes, C. F. “Zanzibari Influence at the Southern End of Lake Victoria: The Lake Route”. *African Historical Studies* 4, sy 3 (1971): 477. <https://doi.org/10.2307/216526>.
- Holt, P.M. *A Modern History of the Sudan - From the Funj Sultanate to the Present Day*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1961.
- . *Egypt and the Fertile Crescent, 1516 - 1922: A Political History*. Ithaca and London: Cornell University Press, 1980.
- Iliffe, John. *Africans: the history of a continent*. 2nd ed., New ed. African studies 108. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 2007.
- Jonathon L. Earle @jonathonlearle.bsky.social [@JonathonLEarle]. “An Additional Photograph by R. Buchta in @Bunyoro_Kitara, 1881. The Description w/ the Photograph Describes Them as Batongole. In the Context of 19th-Century Buganda, Batongole Were Free-Standing Subjects (Unlike Bataka) Appointed Directly by the Kabaka as Military Administrators <https://t.co/dvehsrHyxF>”. Tweet. *Twitter*, 16 Mayıs 2024. <https://x.com/JonathonLEarle/status/1791087519305519310>.
- Kanyehimba, George W. *Constitutional and Political History of Uganda from 1894 to the Present*. 2nd ed. Nairobi, Kenya: LawAfrica Pub, 2010.
- Kenny, Lorne M. “The Khedive Ismā‘īl’s Dream of Civilization and Progress”. *The Muslim World* 55, sy 3 (Temmuz 1965): 211-21. <https://doi.org/10.1111/j.1478-1913.1965.tb02676.x>.
- K.W. “The kings of Bunyoro-Kitara/Abakama ba Bunyoro-Kitara, part I”. *The Uganda Journal* 3, sy 2 (Ekim 1935): 149-60.
- . “The kings of Bunyoro-Kitara/Abakama ba Bunyoro-Kitara, part II”. *Uganda Journal* 4, sy 1 (1936): 65-83.
- . “The kings of Bunyoro-Kitara/Abakama ba Bunyoro-Kitara, part III”. *Uganda Journal* 5, sy 2 (1937): 53-84.

- . “The Procedure in Accession to the Throne of a Nominated King in the Kingdom of Bunyoro-Kitara”. *The Uganda Journal* 4, sy 4 (Mayıs 1937): 289-99.
- Lonsdale, J. M. “The Politics of Conquest: The British in Western Kenya, 1894–1908”. *The Historical Journal* 20, sy 4 (Aralık 1977): 841-70. <https://doi.org/10.1017/S0018246X00011432>.
- Low, D. A. *Fabrication of Empire: The British and the Uganda Kingdoms, 1890-1902*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2009.
- . “The Northern Interior”. İçinde *History of East Africa: Volume 1*, editör Roland Oliver ve Gervase Mathew, 297-351. Oxford: Clarendon Press, 1966.
- . “Warbands and Ground-level Imperialism in Uganda, 1870–1900”. *Historical Studies* 16, sy 65 (Ekim 1975): 584-97. <https://doi.org/10.1080/10314617508595525>.
- Low, D. A., ve R.C. Pratt. *Buganda and British Overrule, 1900-1955: Two Studies*. London, New York and Nairobi: Oxford University Press, 1960.
- Médard, Henri. “Croissance et crises de la royauté du Buganda au xixe siècle”. Unpublished PhD thesis, University of Paris, 2001. <https://shs.hal.science/tel-01241822>.
- Médard, Henri, ve Shane Doyle, ed. *Slavery in the Great Lakes Region of East Africa*. Eastern African Studies. Oxford: James Currey [u.a.], 2007.
- Middleton, Dorothy. *Baker of the Nile*. London: The Falcon Press, 1949.
- , ed. *The Diary of A. J. Mounteney Jephson: Emin Pasha Relief Expedition 1887 - 1889*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1969.
- Moore-Harell, Alice. “Decline in European Trade in the Sudan from the Mid-Nineteenth Century”. *Middle Eastern Studies* 39, sy 3 (2003): 65-80.
- Morris, Henry Francis. “The Framework of Indirect Rule in East Africa”. İçinde *Indirect Rule and the Search for Justice: Essays in East African Legal History*, kitap editörü Henry Francis Morris ve James S. Read. Oxford: Clarendon Press, 1972.
- Murray, T. Douglas, ve Arthur Silva White. *Sir Samuel White Baker: A Memoir*. London & New York: Macmillan and Compant, 1895. <https://archive.org/details/sirsamuelbakerm00murr/page/n9/mode/2up>.
- Mutibwa, Phares M. “Internal Self-Government, March 1961—October 1962”. İçinde *Uganda: The Dilemma of Nationhood*, editör Godfrey N. Uzoigwe. Studies in East African Society and History. New York: NOK Publ. Intern, 1982.
- Nyakatura, J.W. *Anatomy of an African Kingdom: A History of Bunyoro-Kitara*. Çeviren Teopista Muganwa. New York: NOK Publishers, 1973.
- . *Aspects of Bunyoro customs and tradition*. Çeviren Zebiya Kwamya Rigby. Nairobi: East African Literature Bureau, 1970.
- Ogot, Bethwell A. “The Great Lakes Region”. İçinde *Africa from the Twelfth to the Sixteenth Century*, editör Djibril Tamsir Niane. General History of Africa / UNESCO, International Scientific Committee for the Drafting of a General History of Africa 4. London: Heinemann [u.a.], 1984.
- Oliver, Kelly. “The Good Infection”. *Parallax* 11, sy 3 (Temmuz 2005): 87-98. <https://doi.org/10.1080/13534640500133997>.
- Oliver, Roland. “The Traditional Histories of Buganda, Bunyoro, and Nkole”. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 85, sy 1/2 (1955): 111. <https://doi.org/10.2307/2844185>.
- Oliver, Roland Anthony. “The East African Interior”. İçinde *From c. 1050 to c. 1600*, editör Roland Anthony Oliver, Reprinted. The Cambridge History of Africa 3. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Peterson, Derek R. “Violence and Political Advocacy in the Lost Counties, Western Uganda, 1930-64”. *International Journal of African Historical Studies* 48, sy 1 (2015): 51-72.

- Posnansky, Merrick. "Kingship, archaeology and historical myth". *Uganda Journal* 30, sy 1 (1966): 1-12.
- . "Pottery Types From Archaeological Sites in East Africa". *The Journal of African History* 2, sy 2 (Temmuz 1961): 177-98. <https://doi.org/10.1017/S0021853700002401>.
- Reid, Richard J. *A history of modern Uganda*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Roberts, A. D. "The Sub-Imperialism of the Baganda". *The Journal of African History* 3, sy 3 (1962): 435-50.
- Robinson, Ronald, John Gallagher, ve Alice Denny. *Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism*. 2. ed., 6. [print.]. London: Macmillan, 1995.
- Scott, James C. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. 9. pr. New Haven, Conn.: Yale Univ. Press, 1987.
- Shukry, M.F. "The Khedive Ismail and Slavery in the Sudan". PhD Thesis, University of Liverpool, 1935. <https://livrepository.liverpool.ac.uk/3174360/1/512093.pdf>.
- Southall, Aidan. *Alur Society: A Study in Processes and Types of Domination*. Nairobi: Oxford University Press, 1956. <https://archive.org/details/alursocietystudy0000sout>.
- Steinhart, Edward I. *Conflict and Collaboration: The Kingdoms of Western Uganda, 1890-1907*. Princeton: Princeton University Press, 2019.
- . "From 'Empire' to State: The Emergence of the Kingdom of Bunyoro-Kitara: C. 1350-1890". İçinde *The Study of the State*, editör H. J. M. Claessen ve Peter Skalník. New Babylon Studies in the Social Sciences 35. The Hague ; New York: Mouton, 1981.
- . "Royal Clientage and the Beginnings of Colonial Modernization in Toro, 1891-1900". *The International Journal of African Historical Studies* 6, sy 2 (1973): 265. <https://doi.org/10.2307/216778>.
- Sundkler, Bengt, ve Christopher Stead. *A History of the Church in Africa*. Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press, 2000.
- Tantala, Renee Louise. "The Early History of Kitara in Western Uganda". Unpublished PhD thesis, The University of Wisconsin, 1989.
- The EastAfrican. "Bunyoro Wants \$313m or It Takes the British Monarchy to the ICC", 09 Ağustos 2020. <https://www.theeastafrican.co.ke/tea/news/east-africa/bunyoro-wants-313m-or-it-takes-the-british-monarchy-to-the-icc--1297480>.
- The Spectator Archive. "SIR GERALD PORTAL ON UGANDA. » 14 Apr 1894 » The Spectator Archive". Erişim 03 Nisan 2025. <http://spprd.insec.netcopy.thompsonjames.co.uk/article/14th-april-1894/7/sir-gerald-portal-on-uganda>.
- Twaddle, Michael. *Kakungulu and the Creation of Uganda, 1868-1928*. London: James Currey, 1993.
- "Ugandans to Sue over Colonialism". 02 Mart 2004. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3525869.stm>.
- Uzoigwe, Godfrey N. "Bunyoro-Kitara Revisited: A Reevaluation of the Decline and Diminishment of an African Kingdom". *Journal of Asian and African Studies* 48, sy 1 (Şubat 2013): 16-34. <https://doi.org/10.1177/0021909611432094>.
- . "Kabalega and the Making of a new Kitara". İçinde *Leadership In 19th Century Africa: Essays From Tarikh*, editör Obaro Ikime. London: Longman, 1974.
- . "Precolonial Markets in Bunyoro-Kitara". *Comparative Studies in Society and History* 14, sy 4 (1972): 422-55.
- . "Pre-Colonial Military Studies in Africa". *The Journal of Modern African Studies* 13, sy 3 (1975): 469-81.
- . *Revolution and revolt in Bunyoro-Kitara: two studies*. Kampala: Longman Uganda Ltd., 1970.

- . “Succession and Civil War in Bunyoro - Kitara”. *The International Journal of African Historical Studies* 6, sy 1 (1973): 49. <https://doi.org/10.2307/216973>.
- . “The Kyanyangire, 1907: Passive Revolt Against British Overrule”. İçinde *War and Society in Africa*, editör Bethwell A. Ogot, Paperback ed. Cass Paperbacks. London: Cass, 1974.
- , ed. *Uganda: The Dilemma of Nationhood*. Studies in East African Society and History. New York: NOK Publ. Intern, 1982.
- Wild-Wood, Emma. “Bible Translation and the Formation of Corporate Identity in Uganda and Congo 1900–40”. *The Journal of African History* 58, sy 3 (Kasım 2017): 489-507. <https://doi.org/10.1017/S0021853717000378>.
- Willis, Justin. “A Portrait for the Mukama: Monarchy and Empire in Colonial Bunyoro, Uganda”. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 34, sy 1 (Mart 2006): 105-22. <https://doi.org/10.1080/03086530500412140>.
- . “Killing Bwana: Peasant Revenge and Political Panic in Early Colonial Ankole”. *The Journal of African History* 35, sy 3 (Kasım 1994): 379-400. <https://doi.org/10.1017/S0021853700026761>.
- Wrigley, C. C. “Some thoughts on the Bacwezi”. *Uganda Journal* 22, sy 1 (Mart 1958): 11-17.
- Wrigley, Chris. *Kingship and State: The Buganda Dynasty*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.